

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XX
vol 47.
Број 1/2024.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА
И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 1/2024. год. XX vol. 47 стр. 1-188

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Учитељски факултет, Србија); др Сања Шуљагић, виши научни
сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Душан Пророковић, научни
сарадник (Институту за међународну политику и привреду, Београд, Србија);
др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска –
БиХ); др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија);
др Вања Глишин, научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија).

Секретари Редакције:

Мср Бојана Секулић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;

Мср Саво Симић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија);
др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет Универзитета у Београду,
Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки факултет Универзитета
у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за европске студије,
Београд, Србија); др Дејан Михаиловић, редовни професор (University Tecnológico de
Monterrey, Faculty of Social Sciences, México); др Ђуро Бодрожич, виши научни сарадник
(Институт за политичке студије, Београд, Србија); Станислав Степанов, академик (члан
Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет политичких наука, Београд,
Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет);
др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет).
др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура

Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у
чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити
уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА: БАЛКАНИЗАЦИЈА СВЕТА

<i>Илија Кајтез, Срђан Старчевић</i>	
ПОТРЕБА ЗА ФИЛОЗОФИЈОМ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ.....	7-28
<i>Зоран Деврња</i>	
ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У РАЉАМА АКТУЕЛНИХ ГЛОБАЛНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОМЕНА -Канонска и социо-политичка анализа.....	29-49
<i>Александар Гајић</i>	
ПРЕИСПИТИВАЊЕ ХАНТИНГТОНА: ТЕОРИЈА О СУКОБУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА И МУЛТИПОЛАРИЗАЦИЈА СВЕТА.....	51-72
<i>Марија Ђорић</i>	
БАЛКАН (И ЗАПАДНИ БАЛКАН) КАО НЕГАТИВНИ ПОЛИТИЧКИ ПОЈМОВИ.....	73-90
<i>Љубиша Деспотовић, Вања Глишин</i>	
АНТИЈУГОСЛОВЕНСТВО КАО АНТИСРПСКА ПЛАТФОРМА ЗА ПОЛИТИЧКУ И ВОЈНУ САРАДЊУ УСТАША И КОМУНИСТА У ОКВИРИМА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТОКОМ РАТА НА ТЕРИТОРИЈИ НДХ.....	91-117
<i>Дејан Миленковић</i>	
ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ И ИНФОРМИСАЊЕ ЈАВНОСТИ: КАПАЦИТЕТИ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....	119-138

Рајко Ч. Петровић, Иван Рибач

УЛОГА АУТОРИТАРНОГ ФУХИМОРИСТИЧКОГ РЕЖИМА У ПЕРУУ У СУЗБИЈАЊУ ДЕЛОВАЊА ЛЕВИЧАРСКИХ ГЕРИЛСКИХ ГРУПА СЕНДЕРО ЛУМИНОСО И РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ ТУПАК АМАРУ.....	139-158
--	---------

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Достанић

СМРТОНОСНА ЛУДОСТ.....	181-184
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....	169-187

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE: **BALKANIZATION OF THE WORLD**

<i>Ilija Kajtez, Srđan Starčević</i>	
THE NEED FOR PHILOSOPHY IN THE (POST)MODERN WORLD.....	7-28
<i>Zoran Devrnja</i>	
THE ORTHODOX CHURCH IN THE JAWS OF ACTUAL GLOBAL GEOPOLITICAL CHANGES - Canonical and socio-political analysis.....	29-49
<i>Aleksandar Gajić</i>	
RECONSIDERING HUNTINGTON: CLASH OF CIVILIZATION THEORY AND THE WORLD MULTIPOLARIZATION.....	51-72
<i>Marija Đorić</i>	
BALKANS (AND WESTERN BALKANS) AS NEGATIVE POLITICAL TERMS.....	73-90
<i>Ljubiša Despotović, Vanja Glišin</i>	
ANTI-YUGOSLAVISM AS AN ANTI-SERBIAN PLATFORM FOR POLITICAL AND MILITARY COOPERATION BETWEEN THE USTASHAS AND COMMUNISTS WITHIN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AND DURING THE WAR ON THE TERRITORY OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA.....	91-117
<i>Dejan Milenković</i>	
PUBLIC INFORMATION AND INFORMING THE PUBLIC: CAPACITIES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....	119-138

Rajko Č. Petrović, Ivan Ž. Ribač

THE ROLE OF THE AUTHORITARIAN FUJIMORIST REGIME IN PERU IN SUPPRESSING THE ACTIVITIES OF THE LEFT-WING GUERRILLA GROUPS SENDERO LUMINOSO AND TÚPAC AMARU REVOLUTIONARY MOVEMENT.....	139-158
--	---------

REVIEWS

Dušan Dostanić

DEADLY MADNESS.....	181-184
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS.....	169-187

Илија Кајтез*

*Факултет за међународну политику и безбедност,
Универзитет Унион – Никола Тесла, Београд*

Срђан Старчевић*

Војна академија, Универзитет одбране у Београду

ПОТРЕБА ЗА ФИЛОЗОФИЈОМ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ

Сажетак

Мислити о суштинским питањима, смислу људског трајања, друштвено–историјским и онтолошким загонеткама Света, значи нужно бити у одајама филозофије. Нажалост, наш (пост)модерни, глобализовани и ужурбани свет, олако окреће леђа мудрости свих векова. У овом раду аутори указују на одбацивање филозофије у савременом потрошачком друштву и трагају за одговорима на питања о потреби изучавања филозофије данас, о њеној важности за човека, народ и човечанство. Рад се састоји од три целине, у којима се даје допринос разумевању значаја филозофије за човека, друштво и човечанство, истражују разлози одбацивања филозофије у савременом добу и испитује однос филозофије и наука. Филозофија потребна савременом човеку/друштву/човечанству из истих разлога због којих је била потребна у прошлости, али је потреба за њом скривена у савременом потрошачком друштву. Филозофија је вечна и вечита. Уколико је корен филозофије дубок око 27 векова и преживео је све радикалне промене у свету и све (р)еволуције, владаре и династије, политичке и социјалне покрете, све ратове и разарања, сва географска открића и освајање Космоса, зар је pamетно да се добровољно одрекнемо таквог дубоког извора мудрости?

Кључне речи: филозофија, наше доба, наука, постмодернизам, историја.

* ikajtez@unionnikolatesla.edu.rs

** srdjan.starcevic@vs.rs

УВОД

Промишљати дубински о питањима људског трајања, друштвено–историјским и онтолошким загонеткама света и човека значи бити у одајама филозофије, у духовном братству са мудрацима света. Филозофија и филозофи су вечни јер су победили Време и издржали зуб свепрождирућег Хроноса. Питања филозофије о прапочелу, икону Свега, лепоти, мудрости, истини и сазнању остала су актуелна и животна до дана данашњег.

Нажалост, наш ужурбани (пост)модерни свет, олако окреће леђа мудрости векова мислећи да и без помоћи великана и хероја ума може да реши тајновитости немирног света. Готово све мудро, врсно и врло давно су рекли филозофи на чијим плећима стоје сви векови и данашње генерације. „Филозофија је размишљање о човеку и његов однос према тоталитету. Платон је мишљење дефинисао као разговор душе са самом собом. За Аристотела је то знање о општем. Винденбланд (*Wilhelm Windelband*) је тврдио да је мишљење сазнање путем појмова (*cognitio discursiva*) а филозофија поезија појмова и наука о општеважећим вредностима па је зато релативизам оставка и смрт филозофије. Наш филозоф Божидар Кнежевић мишљење одређује као дисање духа, а стил као рукопис духа. Филозофско мишљење јесте раз–мишљање, раз–ум–евање, пре–испитивање, истраживање истине и трагање за смислом. Оно је битно мишљење. Хегел (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) филозофију пореди са кртицом која рије дубоко тражећи корење. Филозофија је темељна духовна делатност и највиши облик друштвене свести. Филозофија је мисаоност и духовност која је на делу и у теорији и у ткз. практичном животу. Колико? То не зависи само од хероја ума како је Хегел назвао филозофе” (Kolarić 1998). Мало је умновидих. „Ми се занимамо за начин мишљења и веровања наших предака да би смо боље разумели наш начин мишљења и веровања... : изучавамо њих да бисмо разумели себе!” (Šušnić 1999). Са нама није почело Све и надамо се неће заувек завршити, сви ми стојимо на раменима предака и они су нам сигуран ослонац да видимо даље, боље и мудрије. Да будемо виши од себе.

Постмодерна мисао се схвата као реакција на озбиљну убеђеност у прогрес, а против вере у једну, објективну истину. Постмодерна у филозофији је неповерење у *grands recits* (велике приче) модерности: велика оправдавања западног друштва и

убеђеност у његов прогрес која су видљива код Канта (*Immanuel Kant*), Хегела и Маркса (*Karl Marx*) или се појављују из утопијских визија савршенства која се достиже еволуцијом, друштвеним усавршавањем, образовањем и развојем науке. Постмодернизам је као појам уведен почетком XX stoleћа, али је 70-тих година тог века добио свој садашњи обим и смисао, стекавши велику популарност коју је задржао и у овим деценијама XXI века. Постмодерна уместо епистемолошког апсолутизма који сматра да постоји једна истина, уводи мноштво истина: на место научне објективне и опште истине ступају релативне и субјективне истине (Šušnjić 2004, 215, 220, 234; Kolarić 1998, 276).

Јединствени, апсолутни вредносни систем потискује се у корист великог броја вредносних орјентација; на делу је аксиолошки релативизам. Изгубљена је не само извесност као мерило истине него и сигурност у оцени моралних поступака. Постмодерна мисао као израз (нео)либералне идеологије не може да изађе на крај са огромним проблемима глобалног света као што су: сиромаштво, девастација природе, демографска експлозија, међународни тероризам, неједнакост у свету, опасност од нуклеарне катастрофе. Потребно је тежити ка новим обухватним и холостичким теоријама које неће бити само западноцентричне; треба тежити у науци ка „одважној синтези”. Неки би људи дигли руке од потраге за Истином јер је у савременом свету завладао терор и насиље сваког релативизма и изједначавања вредности свих „истина”. Када је најтеже ту је, наравно, филозофија. Позивамо у помоћ мудраца који на питање зашто губимо време на нерешиве проблеме, сјајно закључује: „не би било добро да се заборави на питања која филозофија поставља, нити себе да убеђујемо како смо на њих нашли одговоре који су ван сваке сумње” (Rasel 1998, 14).

Треба знати да данас насупрот вери, хришћанском милосрђу, аскетизму и стоицизму стоји идеологија савременог либералног капитализма који пропагира потрошњу, егоизам, самодовољност, телесност, грабљење и згртање, беспопшtedно надметање на тржишту. Где такав свет води, осим у сукобе, ратове, неизвесности и уништавање културе? Наше доба је време велике историјске обмане људи и манипулације народима јер речи демократија, хуманизам, алтруизам, космополитизам, пацифизам често су фасада иза које се крију врло себични интереси. „Немам ништа против... глобализације... међутим, нисам сигуран да процеси који поништавају идеју о

слободном човеку могу створити било шта значајно и корисно... ово што гледамо није ништа друго до увод у светско ропство, и једну тоталну контролу свих услова живота на земљи, контролу од стране само једне силе, једне државе, и... уског круга глобално богатих људи којих није више од неколико стотина мултимилијардера...” (Ručnov 2007, 138). Савремени човек све дубље тоне у неверицу, неморал и све мање је заинтересован за суштинска филозофска питања живота. Безглаво јурећи за материјалним вредностима, човек је у све дубљој духовној кризи за коју прави лек може бити само обнова духовности. Савремени свет не може дуго почивати само на интересима, беспопшtedном богаћењу мањине, надмоћи и егоизму богатих, беспризорном уништавању Природе, општем насиљу и злочину безверних владара. Владавина у свету има границе. Римски император и филозоф Марко Аурелије упозорава чулног човека: „О како све брзо пропада: тела у земљу, њихова успомена у времену! Шта су све чулни предмети... они који нас маме идејом задовољства или који нас застрашују идејом бола? Како је све то обично, ниско, кварно и трошно!” Император који је имао све, спознао је дубину тајне постојања и смисао живота.

Човек прошлог и садашњег века са пропашћу многих идеологија и левих и десних које су однеле десетине милиона жртава, нашао се у празном и непознатом простору, животном незнању, нихилизму, баналностима потрошачког живота, бесмислу, страху од нуклеарне катаклизме и очају. Ипак, извори филозофског духа и пропитивања смисла управо се налазе у таквом стању *потресености* (Јасперс), *патњи* (Достојевски), *стрепњи и дрхтању* (Кјеркергор), *стању бриге* (Хајдегер), *мучнини* (Сартр) и другим граничним ситуацијама човека и његовог рањеног бића као што су криза, болест, смрт, незнање и пустош духа. Колаковски (Leszek Kolakowski) тврди да криза модерне цивилизације почива на тежњи да се људска култура и друштво заснивају и тумаче једино на рационалним основама (Колаковски 1987, 71).

Човек уколико жели да се врати себи пре свега мора да се врати свим сазвежђима духа. Филозофија у кући духа и у кућишту битка, најснажније и најаутентичније обитава.

ДОПРИНОС РАЗУМЕВАЊУ ЗНАЧАЈА ФИЛОЗОФИЈЕ

Стари Хелени да су у наслеђе свету и човеку оставили само филозофију заслужују бесмртност и вечно поштовање човечанства. Филозофија као да је дело и богова и људи, толико је она пресудно важна, битна и значајна за историју људског рода. У исту раван са филозофијом могу да се сврстају само још вера, уметност и наука. Филозофија је смела запитаност, немир, синтеза и одговор човека пред свим судбинским питањима смисла живота и загонеткама космоса. Хеленски геније се ухватио у коштац са свим онтолошким питањима Свега и поставио јасну основу, фундамент и ткање за остатак света. Чиме се филозофија до сада све позабавила пише Иван Коларић: „Тако је филозофија у досадашњем времеплову и коловрату направила лук од тежње ка мудрости, преко филозофије као утехе и луксуза, оплемењивача живота, филозофије као теорије револуције, средства за расветљавање и осмишљавање егзистенције, филозофије као научне методологије и анализе језика – до ‘потрошачке’ духовне послastiце, desert for ever” (Kolarić, 1998: 275). Филозофи од антике до данас су се ухватили у смртни загрљај и вечно коло са оним што је парадоксалност људског рода, а то је да је човек једини од свих живих бића свестан своје коначности, пролазности и смрти, а тежи бесмртности, вечном трагу у времену и трајном сећању. Поред светаца, уметника, државника и мудраца једини су филозофи, они понајвише, успели у тој еклектици и немогућој мисији.

Филозофија је врло важна јер она наставља гигантски и планетарни напор човека и људског рода да одгонетне смисао постојања.¹ Филозофија је ризница мудрости и бисер питања и највреднијих одговора који су најбољи међу нама оставили свету. Мисли и дела филозофа су постала општедруштвене вредности и припадају свету као што су и филозофи, без обзира којем народу

¹ „Обузетост тим дивљењем стални је занос филозофије и питање о пореклу свих ствари обавезно води разликовању целине и делова у свему. Открива се да се целина не да извести из појединачног, да се истина не успоставља напросто у спознавању, праведност не настаје пуким деловањем, него свему у темељу лежи Једно што све утемељује. Темељно је искуство филозофије обузетост тим темељем свега, извором и пореклом речи и чина. Показује се, надаље, како то Једно једино у свему, уопштено, битно и темељно стоји у додиру с бити човека: битак сам, биће, и бит човека нераскидиво су повезани ... Без разумевања тога ‘бити’ нема истинског мишљења ни праведног деловања...” (Filipović 1984, 108).

рођењем припадају, духовна својина целог света и космоса. „У сваком случају, ниједан појединац и ниједна генерација не почиње *ab ovo*, тј. свака претходна генерација носи на раменима наредну. Тако ћемо и ми... бити прошлост неке будућности, баш као што је и наша садашњост била будућност неке прошлости” (Kolarić 1998, 276). Они који су објективни научници и нису радикални сцијентисти ће са правом прихватити Истину да се наш свет не може истински схватити шта је био, шта јесте и где иде без помоћи филозофије и мудрости филозофа. Свет без вођства филозофије осуђен је на лутања у маглама света или у ваљању у баналностима пролазног дана и потрошачком лудилу савременог света без истинског Смисла и правих вредности. Хелада нам је давно оставила као завештање схватање филозофије као духовне и моралне праксе која има као циљ да води човека према исправном животу (етизирање човека, полиса и политике), уздицање човека ка вишим вредностима и циљевима живота, ослобођење човека из тамнице тела и земне егзистенције као углавном тривијалне и недостојне. Филозофија је као краљица свих наука одувек тежила духовном и узвишеном и настојала да се уздигне изнад дневног, телесног, ниског и просечног. Аристократија духа.

Шта филозофија доноси Човеку и Свету? „Под *филозофијом* се подразумева разматрање, проверавање и вредновање најопштијих питања о свету, човековом сазнању и његовом свеколиком искуству, колико преднаучном, свакодневном, толико и научном, уметничком и духовном. Стога је разумевање суштине бивствујућег могућно једино на нивоу филозофије” (Dulić 1995, 5). Филозофија се одувек бавила узвишеним, најтежим, и фундаменталним питањима Човека, Света и Смисла. Уколико се одрекнемо филозофије ми одустајемо од најбољег себе и духовне вертикале Човека.

Филозофија најбоље сведочи о историји духовности људског рода. „Филозофија настаје из тежње за мудрошћу... Филозофима се називају људи који су себи поставили циљ да трагају за истином... Због пресудног и далекосежног утицаја старих грчких филозофа на европску и светску филозофију, као и на културу уопште, ово име се очувало до наших дана и употребљава се у целом свету...” (Korać i Pavlović 1992, 9). Треба знати да свака филозофија има најмање две димензије: субјективну, када неки појединац–филозоф износи своје разумевање неког филозофског проблема и задатка, и објективну „с обзиром на време у коме живи и које производи

духовну ситуацију која је спремна или неспремна за одређене филозофске проблеме” (Dulić 1995, 6–7). Оно што је важно и што многи који су у егзактним наукама у овом пре свега прагматском, позитивистичком и потрошачком веку не могу да схвате, јесте да филозофија не подлеже толико садашњем суду времена колико свом властитом безвременом односу према аристотеловски речено „бићу бивствујућег”. Филозофија се не може заробити и оковати само у времену садашњем и слабостима овог духа времена. Филозофија је критички оријентисана према свему постојећем али и према себи, јер прво и увек пропитује своје основе, принципе, теорије и темеље, а после и све остало. Егзактне науке углавном то не чине. Филозофија преиспитује и смисао науке и смисао живота.

Људи који се (по)мало разумеју у друштвене науке и филозофију, добро знају да оне не могу да се добро схвате и разумеју без темељног познавања историје друштвених феномена. Није то случај у свим наукама. Филозофија нас учи да је њена култура изразито историјска. Филозофија заправо живи повесно (Кајтез 2021, 34–37). Значајно је и Блохово (Ernst Bloch) повезивање историје филозофије и филозофије историје. Он пише: „Откривање будућности у прошлом то је филозофија историје, дакле и историја филозофије”. Смисао људске историје Блох види у успостављају царства слободе и истинске људске заједнице где влада *homo homini homo*. Меша Селимовић мудро тврди „да се људи по егзистенцијалним, суштинским особинама вековима не мењају. Остају исте њихова љубав, мржња, љубомора, завист, жеља за моћи и престижом... Мењају се само друштвени односи, али не тако битно и коначно... Увек остаје у човеку довољно неизмењених особина, како би човек сваког времена био могућ за људску индентификацију.” Узалуд је научнику у друштвеним наукама и филозофији да истражује и покуша да мудрује о моћи, политици, држави, неједнакостима, слободи, злу и тиранији без мишљења Сократа, Платона, Аристотела, Макијавелија, Русоа, Спинозе, Канта, Хегела, Маркса, Ничеа и Хајдегера. Исто је и (не) разумевање једног народа без познавања његове историје.

И на крају неколико поимања и бисера бесмртних филозофа о важности и значају филозофије. Кренимо од колевке западне цивилизације, старе Хеладе која је изнедрила највеће филозофе свих времена: Сократ, Платон, Аристотел и Хераклит. Филозоф проводи живот у доколици који је посвећен умовању – врхунцу блаженства. Филозоф је „најдражи боговима” јер упражњава најбоље

човекове моћи.² Када говоримо о важности, врсној и узвишености филозофије онда се треба подсетити на Хегелову мисао да права филозофија постоји само када се појми јаз између оног што је познато и оног шта је сазнато. Хегел каже: „... за предавање неке спољашње ствари није потребно много труда, међутим, за саопштавање идеја потребна је вештина. Та вештина увек остаје нешто езотерично” (Hegel 1964, 147–148). Аристотел у својој школи је имао јутарња предавања која су добила назив „езотеричка” која су била научна и филозофска насупрот „егзотеричким” која су намењена публици и била су популарна. Езотерична филозофија је увек намењена посебним и посвећенима која схватају дубљи смисао филозофије. Хегелу дугујемо и мисао да када би појава и суштина биле исте наука/науке не би требале да постоје.

У ниску бисера филозофског знања спада и највећи француски филозоф Декарт који тврди да је филозофија супериорна сваком другом знању и зато филозофија треба да суди о ваљаности сваког знања. Филозофија као судија света. Декарт пише и да нас једино „филозофија чини различитим од дивљака и варвара, те да је сваки народ утолико више цивилизован и оплемењен, уколико људи у њему боље филозофирају, па је стога највеће добро које може постојати у једној држави управо то да има праве филозофе” (Descartes 1897–1913, 3). Неки народи који за себе тврде да су врх цивилизације се на сваком кораку одричу филозофије и дарова филозофа. То није добар пут. Духовна декаденција.

На самом крају да споменемо и „малог великог човека” који је Немачку „извео на филозофски пут”, Канта, и ако о филозофији не расправљамо као „школском појму” као некој оствареној науци или заокруженом систему, већ са становишта њене критичке функције спрам сваког сазнања, онда Кантов став има далекосежне последице по модерну науку. Кант пише: „Математичар, природњак и логичар јесу ипак само вештаци ума, ма како сјајне успехе имали они први у сазнању ума, а овај последњи у филозофском сазнању. Постоји још један учитељ у идеалу који све ове научнике поставља и њих искоришћује као оруђа, да би унапредио битне циљеве људског

² „Јасно је, дакле, да је филозофија највиши степен знања... филозоф мора да зна не само оно што произилази из принципа, (дедукције принципа), него мора знати истину и о самим принципима. Филозофска култура је... еквивалентна уму удруженом са знањем, као глава свих знања...” (Aristotel 1958, 1140a VII-3).

ума. Само бисмо тога учитеља морали назвати филозофом” (Kant 1970, 607).

Филозофија је у рукама правих и врских учитеља моћно оружје за очување слободе народа и културног идентитета малобројних народа пред налетима саможиве и искључиве глобализације. Филозофија нам у очувању имена и слободе може бити од велике помоћи и тешко је ту нешто посебно и мудро рећи после великих и бесмртних филозофа.³

И могли бисмо још набрајати безброј великих, мудрих и вечних мишљења славних филозофа о величини, вредности и узвишености филозофије,⁴ али ко се од људи до сада није уверио у ту објективну истину света наше даље писање му не може много помоћи.

Филозофија је бисер света и највећи дар који су нам Стари оставили.

ФИЛОЗОФИЈА И НАШЕ ДОБА

Какав је значај и значење филозофије у наше, савремено доба? Прво је потребно да се појасни неколико важних појмова. Постмодерна је сложен појам о којем нема слагања и једногласности. „Појмови ‘постмодерна’ и ‘постмодернизам’ упућују нас на друштвену стварност која наступа после модерне и на интелектуална струјања која објашњавају постмодерну. Дакле, реч је о филозофском, научном и уметничком правцу који је заснован на критици и одбацивању модерног погледа на свет. Постмодернизам је као појам уведен почетком XX века, али је 70-тих година тог века добио свој садашњи смисао, стекавши популарност коју је задржао и у XXI веку. Он се схвата као реакција на наивну и озбиљну убеђеност у прогрес, а против вере у објективну и научну истину... у филозофији⁵ он

³ Остварење васпитно-образовног циља у држави коју Аристотел препоручује није могуће само по себи уколико се не води рачуна о телесним, душевном и духовним предиспозицијама појединца, и уколико се процес васпитања и образовања са тим предиспозицијама не усклади. Он је сматрао да су за образовање неопходне три ствари: „природна обдареност, рад и непрестано вежбање” (Diogen 1979, V).

⁴ „Обичан човек се зачуди пред необичним појавама, а мудрац се чуди и пред обичним, поред којих остали свет равнодушно пролази, као да их познаје, а у ствари их не зна... Изнанеђење за мудраца не долази толико од непознатог колико од познатог...” (Šušnjić 2004, 191).

⁵ „Корени постмодернизма у филозофији налазе се у неокласичној филозофији, егзистенцијализму, феноменологији, структурализму, неомарксизму, теоријама

подразумева неповерење у *grands recits* (велике приче) модерности: ... оправдавања западног друштва и убеђеност у његов прогрес која су видљива код Канта, Хегела... Маркса... У... постструктуралистичким аспектима он обухвата порицање, сваког утврђеног значења или било које подударности између језика и света, или било које... реалности, истине или чињенице која би била објект испитивања” (Blekburn 1999, 325).

Неки сматрају да је претеча постмодернизма Ниче који је оспоравао „објективно знање” јер је објективност разоткривена као прерушавање моћи и ауторитета. „Логичко или рационално мишљење је разоткривено као наметање сумњивих дихотомија току догађаја. Постмодернисти се разликују око последица таквих открића... Док је за неке... разградња објективности пут ка ослобађајућем политичком радикализму, за друге оно допушта... заводљива схватања као што је порицање да је постојао (објективно) догађај као што је Други светски рат или Холокауст, а за треће као... Рорти (*Контингенција, иронија и солидарност*, 1989) допушта одступања према естетичком, ироничном, равнодушном и необавезном односу према нечијим личним уверењима и... следу догађаја... Може се чинити да постмодернистички оквир мишљења... изнет 1984. у *Постмодерном стању* Жан-Франсоа Лиотара... зависи од охолог омаловажавања успеха наука... преувеличавања... погрешивости сваког покушаја сазнања у свим дисциплинама, и игнорисања... истине да иако људска историја и право не признају ниједан коначан опис, они... признају... поуздано неке, као што крајолик не допушта... јединствену мапу, а ипак постоје мање или више поуздане мапе” (Blekburn 1999, 325–326).

Постструктурализам⁶ је варијаната постмодернизма одређена реакцијом против структурализма и повезана са писцима

игара, пост-сосијерске лингвистици... Због тога неки аутори тврде с правом да је постмодернизам: ‘Конгломерат свих идеја на крају XX столећа’” (Uzelac 2004, 593).

⁶ „Израз *постмодерна*... се користи да опише најновији правац у размишљању: структурализам и... постструктурализам. Историјари идеја виде ове покрете као обележја дубоког раскида с хуманистичком традицијом која се појавила у време ренесансе и достигла свој пуни израз у просветитељству... Како је... Силвио Гађи (*Silvio Gaggi*) указао постмодернизам... може да значи и *постхуманизам*... Постмодернистичка радикална критика... објективности науке, универзалних норми и прогреса уз помоћ разума представља... осуду традиције просветитељства.” (Peri 2000, 638).

као што су Дерида (*Jacques Derrida*) и Фуко (*Michel Foucault*). Бернштајн (*Richard Bernstein*) описује кризу нашег доба на коју је Хабермас (*Jürgen Habermas*) реаговао: „... живимо у доба када постоји сумња у разум, и саму идеју о универзалним вредносним судовима који се могу потврдити аргументима. Постоји прави бес против хуманизма и наслеђа просветитељства... Одасвуд чујемо о ‘крају филозофије’, ‘крају појединца’... и о крају западне филозофије” (Bernstein 1985, 25). Постмодерна филозофија добија обриси антихуманизма и постхуманизма и: „Када се постмодерна користи на овај начин, сугестија је да су... фундаменталне премисе хуманистичке традиције – поверење у разум као способност... људи да схвате универзум, вера у постојање ‘ја’ и прихватање појединаца као примарног егзистенцијалног ентитета – (...) одбачене су као неодобрањиве.” (Gaggi 1989, 18–19). Ипак, треба имати на уму и мишљење: „Филозофија је такође у овој ‘постметафизичкој култури’ јачала своју критичку, оспоравајућу снагу наспрам друштвене и политичке заједнице, разоткривајући утопије универзалне хармоније, мита просветитељства, ‘еманципације човечанства’, помирења, транспарентности друштвених односа, јединства...” (Dulić 1995, 10). Потребно је указати и на Хајдегера (*Martin Heidegger*)⁷, једног од најзначајних филозофа XX века, чији су увиди о времену и језику као основним трансценденталима филозофије на чијим се основама развија спекулативна савремена филозофија. Време је за Мартина Хајдегера „истина” и „бит бивства”, језик је „кућа бивства” а човек је „пастир бивства”. Лепо и мудро речено. Од великих филозофа се увек много може научити, и у сусрету са њиховим мислима човек је увек већи од себе.

Ђуро Шушњић истиче три важне теоријско-методолошке замисли постмодерне. Прво, уместо онтолошког монизма, који свет посматра као целовит, а наука је трагала за општим, фундаменталним принципима постмодерна нуди онтолошки плурализам наглашавајући посебности. „Свет се више не треба посматрати као целовит, него сложен од различитих делова” (Šušnjić 2015, 138). Друго, уместо епистемолошког апсолутизма који је претпостављао да постоји једна истина до чије спознаје води научно сазнање, постмодерна уводи мноштво истина: уместо научне и опште истине ступају релативне

⁷ Хајдегер на једном месту каже у *Из искуства мишљења*: „Само мали број људи има довољно искуства у прављењу разлике између предмета учености и предмета мишења” (Heidegger 1990, 101).

и субјективне истине. „Постмодернисти истичу да су... различита мишљења... једнако вредна... све се више говори о епистемолошком индивидуализму –придавање значаја личном искуству и мерилима истине” (Šušnjić 2015, 142). Уместо научних истина имамо само тренутне представе. Треће, јединствени, апсолутни вредносни систем потискује се у корист великог броја вредносних орјентација; на делу је аксиолошки релативизам. „Тако је изгубљена не само извесност као мерило истине него и сигурност у оцени моралних поступака” (Šušnjić 2015, 142). Релативизам у свим сферама науке, сазнања и морала.

Фуко је први представник постмодерне друштвене теорије и очит пример постмодерног филозофа (Ricer 2012, 344). Фуково поимање и схватање историје⁸ као дисконтинуираног процеса дисперзије моћи на велики број тачака које могу бити међусобно у опозицији и процеса управљања људима путем правила (Stojiljković 2013, 24) послужили су за утемељење постструктурализма али и постмодернизма. „Мишел Фуко... тврди да је модерна филозофија запала у ‘дремеж антропологије’... у антропоцентризам као... нарцизам. Зато... постмодерна епистема XX века доноси ‘смрт човека’ (не појединца, већ идеје или ‘форме човека’) коју су већ наговестили Ниче и Достојевски. *Речи и ствари* се завршавају злокобном слутњом: ‘можемо се кладити да ће и човек ишчезнути као што на обали мора нестају спрудови песка’” (Kolarić, 1998: 272). Бодријар (*Jean Baudrillard*) је несумњиво био најпопуларнији и најплоднији постмодернистички филозоф. Он упечатљиво показује и доказује да медијска симулација и исценирање догађаја, кључ „историјског тријумфа Запада”, али да она доводи до умножавања информација и истовремено до гушења смисла. Господари света потискују филозофију, националну историју, национално писмо, традиционалну веру и мудрости света. Човек не може и није биће које може да преживи без наде. Нада је ваздух који човек дише.

Постмодерно друштво је *постиндустријско друштво*. У постиндустријском друштву производња робе уступа примарно

⁸ „Већина савремених... теоретичара слаже се да информацијска технологија и нови комуникациони системи, удружени са другим технолошким изумима доводи до радикалних друштвених трансформација. Међутим, већина их се не слаже са кључним идејама Фукоа и других постмодерниста који сматрају да ми нисмо у стању да разумемо опште процесе у друштвеном свету као ни да свет променимо на боље.” (Gidens 2006, 696–697).

место производњи услуга, опада значај физичког рада, а расте значај теоријског и научног, пре свега техничког знања (Riser 2012, 339–342). Постмодерно друштво је и *потрошачко друштво* које описује Жан Бодријар и оно почива на измењеним навикама савременог човека: он не приступа потрошњи ради задовољења својих потреба, већ да се разликује од других људи. „Производња и потрошња... су... смисао живота. Формирањем новог друштва, потрошачког, идеал живота постало је зарадити и што више трошити... потпуно се контролише човеково слободно време... Нудећи му безначајне и јефтине потрошачке садржаје, у огромним тржним центрима, људима се скреће пажња са... битних садржаја њиховог живота... и удаљавају од... највреднијих питања смисла...” (Ћипрић 2019, 128). Политиколошки аспект постмодернизма настаје са циљем да направи отклон од тоталитаризма који је обележио XX век у Европи. Холистичке друштвене теорије као што сцијентистички структурализам и марксизам који је историјски компромитован, повлаче се пред новим хуманизмом и његовим барјаком на коме су извезена људска права. Лиотар је довео у везу тоталитаризам са европским мишљењем (Lyotard 1995, 24; Uzelac 2004, 597). Разлике су једна од централних тема постмодернизма: свет (друштво) састоји се од делова који се не могу ујединити у опште (целину) а да се не погази различитост. Постмодернисти тврде да делови имају предност над целином.⁹ Дисквалификација „велике приче” и „активирање разлика” изазива велику промену у дефинисању друштва. Шушњић опажа да је опседнутост западне културе разликама довела до успона индивидуализма чија је последица распад заједнице. (Šušnjić 2015, 144). Лиотар жели нестанак великих прича и замену мноштвом малих прича (Lyotard, 1995, 27). Постмодернизам је уз све различитости изградио релативно целовити поглед на свет.

Завршавамо поглавље мишљењем да „филозофија у нашем времену не заостаје са својим историјским задатком у односу на (живу) традицију... да је у стању да учествује у глобалним пројектима и утопистичким визијама” (Dulić 1995, 19). Филозофија као краљица свих наука говори о мудрости векова, онтолошким питањима Живота и Смисла али и о визијама и изазовима новог доба. Треба да признамо да је филозофија моћна, али није свемоћна. „Када ми је мудрост постала узалудна, филозофија сувишна, а речи оних који су

⁹ „Када се посебно прогласи за опште, страда и локално и на крају крајева и опште. Свако је себи најбоља мера” (Kajtez 2012, 226).

ми хтели да пруже утеху, прах и пепео, тих гест љубави отпечатио ми је све бунаре милости...” (Vajld 2006, 25). Важно је да човек зна шта тражи и којем циљу тежи и која му је врховна вредност живота.

ФИЛОЗОФИЈА И НАУКЕ

Филозофија и наука су одувек биле најтешње повезане: историјски, телеолошки, аксиолошки, етички, гносеолошки, естетски, антрополошки. Филозофија и науке су у узајамној и нераскидивој вези, релацијама и односима. Везе науке и филозофије су многоструке.¹⁰ Сакан истиче: „Значајна је и чврста веза с филозофијом и њеним фундаменталним поставкама као инспиративним и логичко-сазнајним извориштем науке уопште и војних наука посебно” (Sakan, 2023). Међутим, међу њима није само хармонија односно мало је склада а више напетости, преиспитивања узајамног односа, а зашто то и не рећи и негирања. Некад благо, а некад врло радикално. Од филозофа који са првом или без права називају филозофију науком над наукама и краљицом свих наука до научника новијег доба које мало тога виде важног и значајног у филозофији. Наше прагматско, постмодерно и позитивистичко време негира, потискује и избацује филозофију из образовних садржаја и школских институција. Као да је за вредносни и етички суноврат савременог света и његове деструкције крива филозофија, а не данашњи човек који је запао у релативизам, нихилизам, егоизам и потрошачки менталитет. Мудар човек зна да има разлике и искључивости између мита, науке, филозофије, вере и уметности али и нужно јединство и борба супротности. Различита лица и наличја Једног.

У савремено доба пред филозофију, која се ослободила утицаја теологије, а од ње се ослободила наука, постављени су нови задаци. „Одједном је пред њом искрсао задатак да отвара нове путеве сазнања и... преиспитује аксиоме, основне претпоставке и премисе наука... зато што их ове не проблематизују на филозофски, дакле, радикално критички начин... филозофија расправља на кохерентан

¹⁰ „Знаностима су потребне идеје, које, што су слободније, то су приступачније... што апстрактније, то пружају већу могућност рефлексије. Такве се идеје најлакше добивају спекултивно, дакле напуштањем ограничених предметних подручја, но ипак непрекидном рефлексијом о њима, те такођер тиме да јаче слиједимо саму одговорност становитих увида, а не њихову дефинитивну потврдју” (Bense 1978, 295).

начин о свему *што јесте* са становишта *логоса*, рационалног реда бивствујућег...” (Dulić 1995, 6). Наука у своме несавршенству и својој недоследности негира филозофију и на тај начин поништава и себе. Када је наука на висини свога историјског задатка, она нема проблема са филозофијом и другим облицима људског сазнања. Напротив.¹¹ „Насиље је техничких и егзактних наука да нико од научника из ових области, или ретки од њих, не жели се осврнути иза себе мислећи да ће научни напредак потпуно променити свет, не схватајући да се човек историјски мало променио у суштинским, карактерним особинама. Узалуд је што сада човек живи у новим техничким околностима, његова суштинска природа је остала готово нетакнута... и зар ужасни злочини у XX stoleћу („век зла”) и почетком XXI века то најречитије не сведоче... Снажни техничко-технолошки напредак човеку омогућава да... деструкцију још погубније истакне по друге људе и природу”(Kajtez 2021, 34–37).

У постмодерном добу дошло је до снажног негирања значаја филозофа и свођења филозофије на минимална подручја деловања и изучавања. „Тако је сцијентистички дух ненамерно донео моду филозофског харикирија, у коме су мазохистички учествовали многи наши савременици. Територија филозофије... требало је да се брани минималним средствима, превођењем филозофских проблема у логичке, а тиме и њиховим елиминисањем” (Dulić 1995, 8). Ипак и без обзира на однос филозофије према науци, религији, уметности, поезији, као и према миту, „она је успевала да се током... дуге историје представи и као највиша форма знања... Али не само за антику, већ и за многе и данас, филозофирање представља јединствено истраживање истине које је релевантно за сва остала истраживања, па је... парадигма истинске људске делатности” (Dulić 1995, 8).

Научници или они који се тако представљају, рационалисти и сцијентисти они који се заклињу у све вредности науке и егзактног знања нису од јуче почели да нападају филозофију, вероватно због тога како је то рекао славни Платон зато што филозофију нису добро схватили. Хегел пише: „ударати по филозофији утолико популарније

¹¹ „Кад наука достиже врхунац свога савршенства, она се приближава уметности, постаје уметност. И обрнуто-кад уметност усавршавајући се до крајњих граница достиже своју кулминациону тачку, она се на свој начин претвара у науку. У томе се огледа оно извесно јединство науке и уметности, тих највиших манифестација људског стваралачког генија” (Rajnbeg 1949; наведено према: Ређулић 1982, 804).

уколико се то дешава са што мањим увидом и темељношћу. Сићушна одвратна страст схватљива је у одјеку на који она наилази код других, а с једнаком разумљивошћу придружује јој се незнање” (Hegel 1965, 25). Шта рећи после бесмртног Хегела.

Неки научници су склони да одвајање филозофије од науке сматрају коначним, али предмет филозофије је Тоталитет и ниједна наука јој у том погледу није равна.

Фројд (*Sigmund Freud*) упозорава: „Филозофија није у супротности са науком, она се и понаша као нека врста науке, употребљава делом исте методе као и она, али се од ње удаљује, јер се не одриче илузије да може пружити једну потпуну и повезану слику о свету, која, у ствари, мора да се ипак распадне при сваком новом напретку нашег знања. У методолошком погледу филозофија греша у томе што потцењује сазнајну вредност наших логичких операција и донекле признаје и друге изворе знања... интуицију” (Frojd 1979, 268.) Што се тиче интуиције, Фројд греша али и великим умовима је дозвољено да греше.

Драгана Дулић пише: „Однос филозофије и науке, иако ни по чему основнији или ближи него однос филозофије према поезији, и уметности уопште, или политици, религији, моралу и целини социјалног као таквог, посредован је историјски и вишеструко одређен” (Dulić 1995, 99). Према овој ауторки филозофију и науку разликујемо на основу *предмета и метода*. Филозофија нема један и јединствен предмет, већ као појмовна анализа стварности обухвата сваки могући предмет науке. Ни када је реч о методи филозофија нема строго дефинисане системске процедуре, будући да себе непрекидно пропитује и саморазумева. Стари тип односа филозофије и наука се променио јер се обе непрестано и самокритички ослобађају заблуда универзалистичких претензија тумачења стварности.

Не постоје ваљани разлози да повлачимо круту демаркациону линију између филозофије и науке. Наука и техника, као првенствено инструменталне делатности где завршавају, наступа филозофија, будући да нам помаже у нашем оријентисању у свету и животу у сладу са сврхама и вредностима, како и дубином традиције. Када је у питању сазнајна функција, и филозофија и наука настоје да у свом „трагању за извесношћу” испитају своје сазнајне инструменте, изоштре наше разумевање бивствујућег и критички анализирају однос циљева и средства у нашем тумачењу света. Науке се окрећу самим предметним подручјима како би освојено знање структурисале

за потребе предвиђања. Али, науке никада неће моћи да остваре идеал тоталног знања као потпуно дефинисаног и уређеног космоса, нити ту претензију уопште треба да негују, ако не желе да производе оно што је Адорно (*Theodor Adorno*) назвао „системом лудила тотализирајућег ума”. Филозофија критикује слепо потчињавање техничком и/или научном овладавању светом идеализацији *homo fabera* као и идолопоклонство спрам научних резултата. Наука је неспособна да одлучује о питањима сврха и не треба јој препустити ову арбитражу. Конфликата између филозофије и науке ће бити и даље, важно је да се њихов ривалитет у погледу захтева за извесношћу целине (природе, света, живота,) ограничи и једну и друге у неразумним амбицијама и да ће подстицати њихову одговорност за судбину човека (Dulić 1995, 99–100).

Специфична разлика филозофије и науке мора се тражити „у трагању за утемељујућим увидима који заокупљују човека свагде када се нађе пред карактеристичном ситуацијом људског живота”. На таква важна питања нема одговора егзактних наука. О томе говори и сведочи на свој начин филозофија. Филозофије је пре начин егзистирања него што је знање, а најбитније у њој је заправо „унутрашње саучесништво и сведочење о људском бивству у самом себи... она се остварује као кретање и увећавање нашег самоодношења” а „филозофија се било кад сусрете с готово сваким човеком – као ужас који нас нагло прострели...” (Fink 1984, 10). Науке стално развијају технику и технологију као инструменте за максимизирање својих сазнајних циљева које се од посредника и оруђа сазнања данас постале саме себи сврха. Отуда култ технике и технолошке рационалности.

Срећом по Свет, Живот и Човека, филозофија и наука не могу фундаментално да се разликују и радикално негирају, ако се људи озбиљно баве и науком и филозофијом.

ЗАКЉУЧАК

Шта да ради човек у наше доба глобализације, техничко-технолошког развоја и доминације манипулације, лажи и превара? Да се помири са Судбином или да покуша да изнађе нека нова решења и нове путеве опстанка и останка на Свету?

Изазов са новим су увек имали људи, народи и цивилизације. И њима је изгледало да се руши свет и да излаза нема. Филозофи

као највећи учитељи света су налазили нека од решења некад добра а некад мање добра. Никад то нису могле науке које нити постављају питања нити дају одговоре на питања социјалног живота или друштвеног кретања. Одговор на социјално-историјске изазове човека, народа и цивилизације могу да дају само друштвене науке, а пре свега духовне науке: филозофија, антропологија, социологија, историја и теологија. Филозофија, мит, писмо, песме, историја и вера су наслеђе народа. Зашто глобалне елите моћи хоће да се отарасе свега старог и традиционалног и да Ничеовски речено „превреднују све вредности”? Владарима света не треба старо, јер тада нема толико места за ново и њихово. Њима не требају хришћански свеци или муслимански пророци, јер они желе да заузму њихово историјско место и да уместо старих прича, митова или метанаратива остваре и пласирају своје наративе. Своје материјалне (не)вредности.

Нажалост, данашњи човек је егоистичан и грамзив и он се понаша као да је дошло задње време и као да се све завршава и решава овде и сада, и као да после нас неће бити више ништа; као да се све овде и сада мора решити, искористити до краја и потрошити, спознати и одбацити. Данашњи човек игра врло опасне игре са Природом која је само за неумне и неодговорне материјална ствар и нешто што није жива ствар.

Човек данашњице се понаша као да нема никаквих моралних ни етичких норми и да је он својом памети и разумом мера свему и циљ свему и да се на тај начин односи према свему другом, човеку и науци, сазнању и Природи, као свом неважном материјалном делу заборављајући често и непотребно оно што је вечни дух и мера од памтивека.

Насупрот данашњем човеку потрошачу који се изгубио у сопственом животу филозофија нам даје увид који може бити лековит и благотворан. Духовни суноврат света је голим оком видљив и уколико данашњи човек жели добро себи и својој деци и унуцима вратиће се мудрости филозофије. Не ради филозофије саме него ради нас људи. И будућности Света.

Ми са филозофијом треба да водимо плодни разговор, а не само да имамо повесну ретроспективу, јер нама још живима требају филозофи и њихова мудрост векова. Филозоф у свему тражи битно и нужно и то га одваја од оних људи који се баве небитним стварима, појавама, процесима. И у густој шуми појединачног, случајног и пролазног филозофски настројен човек види законитост. Наравно,

филозофски настројен човек никад не потцењује знања и значење егзактних наука и технике и техничког напретка. Дружити се са мудрошћу векова је и лековито и драгоцено и користи и појединцу и заједници којој појединац припада.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аристотел. 1958. *Никомахова етика*. Београд: Култура.
- Аристотел. 1971. *Метафизика*. Београд: Култура.
- Диоген Леартије. 1979. *Животи и мишљења истакнутих филозофа*. Београд: БИГЗ.
- Дулић, Драгана. 1995. *Увод у филозофију*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кајтез, Илија. 2012. *Мудрост и мач*. Београд: МЦ Одбрана.
- Кајтез, Илија. 2021. „Реч-две о српској историји.” *Печат*, бр. 649.
- Колаковски, Лешек. 1987. „Модерно на бесконачној проби”. У *О кризи*, ур. Кшиштоф Михалски, 66–78. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Коларић, Иван. 1998. *Филозофија*. Ужице: Учитељски факултет Ужице.
- Кораћ, Вељко и Бранко Павловић. 1992. *Историја филозофије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Печујлић, Мирослав. 1982. *Методологија друштвених наука*. Београд: Савремена администрација.
- Рајнберг, Самуил А. 1949. *Методика и техника научног рада*, Београд: Медицинска књига.
- Расел, Бертранд. 1998. *Историја западне филозофије*. Београд: Народна књига.
- Сакан, Момчило. 2023. *Парадигме војних наука*. Нови Сад: Тампограф.
- Bense, Max. 1978. *Čemu još filozofija*. Zagreb: Zbornik CKD SSO Zagreb.
- Bernstein, Richard J. 1985. *Habermas and Modernity*. Cambridge: MIT Press.
- Bleakburn, Sajmon. 1999. *Oksfordski filozofski rečnik*. Novi Sad: Svetovi.
- Browning, Oscar. 1908. *An Introduction to the History of Educational Theories*. London: Kegan Paul, Trench L&Co Ltd.

- Čupić, Čedomir. 2019. *Politika i intelektualci*. Beograd: Čigoja štampa.
- Descartes, Rene. 1897–1913. *Principia philosophiae*. IX, 2. Paris: Adam et Tannery.
- Filipović, Vladimir. 1984. *Filozofijski riječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Fink, Eugen. 1984. *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*. Beograd: Nolit.
- Freud, Sigmund. 1979. *Autobiografija, Nova predavanja za uvodjenje i psihoanalizu*. Novi Sad: Matica srpska.
- Gaggi, Silvio. 1989. *Modern/Postmodern*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Gidens, Entoni. 2006. *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet Beograd.
- Hegel, Georg W. F. 1964. *Istorija filozofije, I-III*. Beograd: Kultura.
- Hegel, Georg W. F. 1965. *Enciklopedija filozofskih znanosti*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Hegel, Georg W. F. 1983. *Јенски списи*. Сарајево: Логос, Веселин Маслеша.
- Heidegger, Martin. 1990. *Pevanje i mišljenje*. Beograd: Moderna.
- Kant, Imanuel. 1970. *Kritika čistog uma*. Beograd: Kultura.
- Liotard, Jean Francois. 1995. *Šta je postmoderna*. Beograd: KIZ Art press.
- Peri, Marvin. 2000. *Intelektualna istorija Evrope*. Beograd: Clio.
- Ricer, Džordž. 2012. *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Ručnov, Drago. 2007. *Od sablje do melema*. Beograd: Čugura print.
- Stojiljković, Zoran. 2013. *Држава и корупција*. Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro. 1999. *Orvelijana*. Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro. 2004. *Drama razumevanja*. Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro. 2015. *Teorije kulture*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Uzelac, Milan. 2004. *Istorija filozofije*. Novi Sad: Stylos.
- Vajld, Oskar. 2006. *De Profundus*. Beograd: NNK Intencional.

Ilija Kajtez*

*Faculty of International Politics and Security, University of
Union - Nikola Tesla, Belgrade*

Srdan Starčević**

Military Academy, University of Defence in Belgrade

THE NEED FOR PHILOSOPHY IN THE (POST) MODERN WORLD

Resume

To think about essential questions, the meaning of human existence, social-historical and ontological riddles of the World, necessarily means being in the chambers of philosophy. Unfortunately, our (post)modern, globalized and busy world is turning its back on the wisdom of all ages. In this paper, the authors point to the rejection of philosophy in the modern consumer society and search for answers to questions about the need to study philosophy today. Also, about its importance for man, people and humanity. The work consists of three parts, in which a contribution is made to the understanding of the importance of philosophy for man, society and humanity. The authors pointed the reasons for the rejection of philosophy in the modern age are explored, and the relationship between philosophy and science is examined. Philosophy is needed by modern man/society/humanity for the same reasons it was needed in the past, but the need for it is hidden in modern consumer society. Philosophy is eternal and everlasting. If the root of philosophy is about 27 centuries deep and has survived all radical changes in the world and all (r)evolutions, rulers and dynasties, political and social movements, all wars and destructions, all geographical discoveries and the exploring of the Cosmos, is it wise to voluntarily deny such a deep source of wisdom? In contrast to today's consumer lost in his own life, philosophy gives us an insight that can be healing and beneficial. But we should have a fruitful conversation with philosophy, but not just have a historical retrospective. Because we who are still alive need philosophers and their wisdom of the ages. A

* ikajtez@unionnikolatesla.edu.rs.

** srdjan.starcevic@vs.rs

philosopher looks for the essential and the necessary in everything, and this separates him from those people who deal with unimportant things, phenomena and processes. Of course, a philosophically minded person never underestimates the knowledge and meaning of exact sciences and techniques and technical progress. Communicating with the wisdom of the ages is both healing and valuable and benefits both the individual and the community to which he or she belongs.

Keywords: philosophy, our age, science, postmodernism, history.

* Овај рад је примљен 6. децембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

*Зоран Деврња**
Универзитет у Београду,
Православни богословски факултет

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У РАЉАМА АКТУЕЛНИХ ГЛОБАЛНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРОМЕНА

Канонска и социо-политичка анализа

Сажетак

Циљ овог рада је да се укаже на процесе који су почели пре једног столећа, а који у потпуности мењају савремени лик Православне цркве. Једна патријаршија, првенствујућа у части, покушава себе да наметне за јединог тумача предања и теолошких наратива, као и да промени канонско устројство и елисијални идентитет свих других аутокефалних Православних цркава. Наведени процеси су део глобалних геополитичких промена, а ток стварности говори и да су синхронизовани из истог центра моћи и политичког одлучивања, као и узајамно компатибилни и допуњујући. То нам говори да су међусобни односи Православних цркава у кризи која се чини пројектованом и вођеном у циљу лакшег и свеобухватнијег интервенисања у простору самопоимања православних народа и испољавања њиховог еклисијалног, националног, етичког и политичког идентитета.

Кључне речи: Цариградска патријаршија, Српска православна црква, Московска патријаршија, аутокефалија, Украјинска православна црква.

* zdevrnja@bfspec.bg.ac.rs

УВОД

Од краја осамдесетих година прошлог века и пада тзв. *Гвоздене завесе*¹, рушења *Берлинског зида*², као и војне демонтаже *Варшавског пакта*³ и дезинтеграције *Совјетског савеза* [СССР]⁴, свет се налази у процесу суштинских геополитичких, војно-безбедносних и организационих промена. Почетком деведесетих наведене промене су се одражавале претежно на унутрашњу политичку и безбедносну нестабилност СФР Југославије⁵, односно, њених некадашњих чланица, као и СССР-а и његових бивших конститутивних република (Huntington 1996, 36). У глобалном јавном и политичком дискурсу експлоатисан је наратив да је цео свет у економској експанзији и пред решавањем готово свих постојећих проблема, наравно, у кључу и перспективама либерално-демократске политичке агенде (Fukuyama 1992, 136-137)⁶, а да су наведене државе у кризи само ради неразрешених националистичких спорова који их воде у бесмислене сукобе, као и због противљења исправнијој и супериорнијој политици најмоћнијих држава западне хемисфере (Fukuyama 1992, хix, 37 и 221). Последице наведених процеса су и проширење *Европске уније*

¹ *Гвоздена завеса* је еуфемизам за идеолошку, политичку, економску и војну подељеност Европе од 1947-1991. године.

² *Берлински зид* је саграђен 1961. године у циљу одвајања Источног од Западног Берлина. Зид је постојао до 09. новембра 1989. године.

³ *Варшавски пакт* је основан 1955. године и трајао је до средине 1991. године. Окупљао је социјалистичке државе Источне Европе предвођене СССР-ом и представљао је војни одговор на формирање НАТО пакта [1949. године].

⁴ СССР се договорно распао 1991. године. Формиран је 1922. године. Последица исхитреног распада СССР је велики број међусобно нерешених политичких, економских, територијалних и безбедносних спорова.

⁵ СФР Југославија се распала једностраном сецесијом Словеније, Хрватске и [Северне] Македоније 1991, као и Босне и Херцеговине 1992. године, што је произвело војне сукобе. Насилна сецесија наведених република унутар СФРЈ је легитимизована одлукама тзв. *Бединтерове комисије* у децембру 1991. године и међународним признањем ових република.

⁶ Наведени наратив кулминира са Фукујамином хипотезом о тзв. *Крају историје*, односно, о потпуном и коначном тријумфу капиталистичко-либерално-демократског друштвено-економског и политичког система који се у стварности пројављује кроз доминацију само једне суперсиле [или глобалне Империје] оличене у Сједињеним Америчким Државама и њеним политичким сателитима (Fukuyama 1992, 136-137)

[ЕУ] као и *Северноатлантске војне алијансе* [НАТО пакт]⁷ према истоку Европе последњих година 20. и у првим годинама 21. века⁸.

До отпочињања поменутих процеса престоне катедре само неколико [четири или пет] аутокефалних Православних цркава су се налазиле у државама које су чланице или су под кључним утицајем политике НАТО пакта⁹, да би данас то био случај већине Православних цркава.¹⁰ Последњих година смо сведоци да промене које спомињемо уопште нису локални феномени и да нису узроковане само неприлагођеношћу појединих народа „неумитностима” модерних политичких токова који карактеришу *крај историје*, већ да су у правом смислу речи глобалне, да обухватају све нације и државе, и да теже да промене услове живљења и организовања готово свих савремених државно-правних и политичких ентитета и културних идентитета. Наведена ситуација се неминовно одражава и на положај и организацију свих верских заједница, особито оних хришћанског исповедања, у савременом свету. Међутим, у јавном говору експонената доминантних актуелних политика, глобалистичке и либералистичке провенијенције, сасвим се отворено наглашава да се у организацији и традицији Православне цркве препознаје највећа препрека њиховом спровођењу (Нови Стандард 2014), односно, да је ова црква вредностима које баштини и промовише у колизији са вредносним трајекторијама које се из културних и политичких центара утицаја пројектују у савремени свет (Proroković 2019).¹¹

⁷ НАТО пакт је формиран 1949. године под изговором обједињене одбране групе западноевропских држава, предвођених САД, од СССР-а.

⁸ Пољска, Чешка и Мађарска су постале чланице НАТО пакта 1999, а Литванија, Летонија, Естонија, Румунија, Бугарска, Словачка и Словенија 2004, Албанија и Хрватска 2009, Црна Гора 2017, а Северна Македонија 2020, Финска 2023. године, а процес придруживања Шведске је још увек у току. НАТО савез поседује војну базу [Camp Bondsteel] од 1999. године и на територији Аутономне покрајине Косово и Метохија.

⁹ Цариградска патријаршија – Истанбул [Турска], Јерусалимска патријаршија – Јерусалим [Израел], Кипарска архиепископија – Лефкозија [Кипар] и Атинска архиепископија – Атина [Грчка]. Ове аутокефалне црквене катедре имају грчки етнички, језички и културни идентитет који се рефлектује и на живот и организацију Александријске патријаршије – Александрија [Египат].

¹⁰ Мишљења смо да би ова чињеница у ближој будућности могла имати значајан, ако не и кључан, утицај на развој међусобних односа помесних Православних цркава.

¹¹ Ову тезу је први изложио Карл Билт 2014. године (Нови Стандард 2014), а потом и НАТО генерали Кертис Скапароти и Бен Хојс 2017. и 2018. године (Proroković 2019).

Будући због тога под великим трансформативним идеолошким и нормативним притиском западних центара моћи уочава се да је Православна црква у свим својим организационим видовима у великој кризи са болном неизвесношћу њеног разрешења.

Чланак који је пред вама представља покушај аутора да сагледа могуће канонске и организационе последице ових процеса на живот Православне цркве, да препозна њихове узроке, ближе и даље циљеве, као и да укаже на харизматски потенцијал ове свештене заједнице која је, поседујући благодатно својство светотајинског саморазумевања, кадра да изнедри нова решења за нове кризе на темељима своје аутентичне теолошке традиције и сакралног историјског наслеђа.

ГЕНЕЗА НЕРАЗУМЕВАЊА И ОРГАНИЗАЦИОНИХ КОНФРОНТАЦИЈА МЕЂУ ПРАВОСЛАВНИМ ЦРКВАМА

Процес националног ослобађања почетком 19. века донео је идеје које су се тичале обнове националних црквених катедри на ослобођеним територијама. Православни народи на Балкану су од средине 18. века били јурисдикцијски део Цариградске патријаршије¹², будући да су сагласношћу ове црквене катедре и Велике Порте све аутокефалне Цркве на Балкану у том периоду биле неканонски укинуте (Слијепчевић 1991/I, 421-450). Обнова националне и црквене самосвести и организације довела је и до јављања идеје о обнови црквених јединица аутокефалног статуса на ослобођеним територијама. Тако је у Грчкој 1833. године Атинска архиепископија прогласила црквену аутокефалност уз противљење Цариградске патријаршије што је довело до раскола који је трајао до 1850. године и прихватања, од стране ове првенствујуће катедре, фактичког стања у организацији Цркве на ослобођеним грчким

¹² Посебно бисмо нагласили гашење и укидање Пећке патријаршије 1766. и Охридске архиепископије 1767. године, одлукама Велике Порте у Истанбулу и сагласношћу Цариградске патријаршије. Патријарх цариградски постаје политички предводник свих хришћана [*Раје*], а Цариградска патријаршија преузима духовно старање над свим православним народима Балканског полуострва, уводи грчку високу јерархију [тзв. Фанариоте] у свим црквеним областима, намеће грчки као богослужбени и административни језик, и увећава своје годишње пореске приходе који су се наплаћивали од нижег свештенства и верног народа (Братић 1911).

територијама (Даровски 2021, 10-15). Црква у Србији је добила аутономију 1831. године (Слијепчевић 1991/II, 317), да би после Берлинског конгреса и стицања државне независности 1878. и Београдска митрополија добила 1979. године аутокефални статус (Слијепчевић 1991/II, 382-383; Даровски 2021, 15-18). Слично је било и у другим помесним црквама на Балкану и Источној Европи крајем 19. века (Даровски 2021, 19-22). Наведеним примерима желимо да укажемо на чињеницу да су народноослободилачки покрети своју идеју ослобођења рефлектовали и на цркву и црквену свест верног народа, али да су сами паралелни процеси националне и црквене афирмације често имали дивергентно усмерење додатно компликујући већ веома сложену политичку ситуацију унутар и између православних нација и њихових држава.¹³

Без обзира на повремена неслагања, неканонске испаде и канонске санкције, односи између Православних цркава су у највећој мери били утемељени на теолошком предању које ова црква баштини већ скоро два миленијума. Међутим, почетак и прва половина 20. века доносе низ промена које ће значајно утицати на динамику међуцрквених односа код православних до данас (Даровски 2021, 23-33). Два Балканска и почетак Великог рата, државноправно урушавање три европска царства по његовом завршетку¹⁴, међусобни ратови православних народа праћени огромним злочинима и жртвама, обнова патријаршког статуса Руске цркве и истовремена идеолошка и политичка репресија бољшевика над Патријархом Тихоном и целом црквом у новоформираном СССР-у (Kalkandjieva 2015, 17), образовање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и у вези са тим обнављање статуса СПЦ у достојанству патријаршије 1920. године (Гардашевић 2002, 163-165), доводе до сасвим нове ситуације у међуцрквеним саодношењима православних. Томос из 1922. године којом Синод Цариградске патријаршије и патријарх Мелетије [Метаксакис] обнављају Српској цркви статус патријаршије, који јој је неканонски одузет 1766. године, не доноси било какве

¹³ Три године по стицању независности 1878. године у Србији је отпочела велика криза у односима државе и цркве која је врхунила у хапшењу и протеривању свих канонских епископа и свргавању митрополита Михаила са места црквеног поглавара.

¹⁴ Крај Првог светског рата довео је до престанка Отоманске империје, Руског царства и Аустро-угарског царства. У све три наведене империје живео је велики број православних хришћана.

еклисиолошке и организационе новине које би побуђивале позорност приликом свог појављивања. Овим Томосом Цариградска црква себе види једнаком у правима и дужностима са свим осталим Православним црквама и осим својства првенствовања у части себи не присваја ни једну другу еклисијалну специфичност и посебност (Деврња 2023, 24-26). Међутим, прогоном великог броја грчког и другог православног становништва 1922. године из Цариграда и Смирне, као и других градова и области Турске, осетивши се испражњеном од верног народа након његове насилне депортације са хиљадугодишњих огњишта, Цариградска патријаршија, у жељи да себи привуче вернике из све бројније православне дијаспоре, уводи нову еклисиологију темељећи је на сасвим новом и до тада небивалом тумачењу 28. канона Четвртог васељенског [Халкидонског] сабора 451. године (Јевтић 2005, 117-119; Тројицки 2008а, 31-32). Новим тумачењем овог канона ова Патријаршија присваја себи право управљања православним верницима ван њихових матичних држава, док помесним националним црквама, којима ти хришћани припадају, одузима на канонима засновану пастирску, духовну и канонску надлежност (Милаш [1895] 2004, 390-423; Тројицки 2008а, 31-39), поистовећујући заједнице православних у Западној Европи и на Америчком и Аустралијском континенту са хришћанским заједницама у варварским земљама из 28. канона Четвртог васељенског сабора. Основ новог теолошког и канонског тумачења текста 28. правила сабора у Халкидону вероватно јесте потреба ове Патријаршије да своју веома ослабљену политичку, економску и популациону позицију у секуларној Турској Кемала Ататурка оснажи јачањем својих веза са тада доминирајућим политичким центрима Западне, Средње и Северне Европе, у којима је непосредно пре и у годинама после Великог рата већ постојала православна популација завидне величине, као и са центрима политичког одлучивања у САД чији је интензитет фактичке моћи у међународним односима већ био приметан и у порасту. У почетку се међу помесним црквама на наведене нове еклисиолошке ставове Патријарха Мелетија и његовог Синода није оштро реаговало, јер није одмах постојала свест о стварним последицама оваквих потеза поглавара једне цркве. Међутим, представници Цариградске патријаршије врло доследно настављају да развијају теолошке претпоставке нове еклисиолошке матрице (Тројицки 2008ц, 176), нарочито у деценијама после Другог светског рата, приближавајући се сасвим свесно и са очекиваним

исходом полугама моћи америчке политичке елите, независно од њеног страначког одређења у политичком дискурсу САД. Отпорност еклисиолошких наратива Цариградске патријаршије, који јој дају првенствујуће место у односу на све остале цркве и у остваривању канонске и духовне власти, а не само части¹⁵, на све аргументоване теолошке и историјски елабориране критике од низа православних теолога, каноничара и архијереја, указује на чињеницу да се теолошки обрт ове Патријаршије добро и студиозно припрема, да се од њега очекују суштински важни бенефити за ову црквену катедру, али и да уобличени наративи имају извесну рефлектујућу последицу и на антиципирана политичка престројавања која су деценијама припремана под велом тзв. *Гвоздене завесе* и под маском псеудо-идеолошких надгорњавања. У реалности, али иза сцене, током друге половине 20. века водио се истински геополитички сукоб Истока и Запада, независно од идеолошке позиционираности сукобљених страна, при чему је Исток поред социјалистичко-комунистичке препарираниости у то време носио и наслеђе, додуше пригушено, прикривено и забрањено, православне духовности и црквене организације. Иако је црквени живот у СССР-у, земљама социјалистичког блока, као и у Југославији, једва био дозвољен, а у појединим областима сведен на рудиментарне форме или је био чак искорењен, очито да је у западним центрима политичког промишљања и одлучивања још тада препознат као негативан изузетно кохезиван, идентитетски надахњујући и изграђујући потенцијал православне вере, културе, система вредности и црквене организације (Huntington 1996, 126). У том смислу, стварање теолошких наратива и учења који имају интензитет да суштински трансформишу потенцијално моћне организационе и духове структуре Православне цркве представљало је императив у редовима оних који су гајили претензије на темељно и драматично идентитетско и структурално државноправно прекомпоновање простора европског Истока, Балкана, као и области источно и јужно од планинских висова Урала и Кавказа. Процес који је отпочео крајем осамдесетих и почетком деведесетих, како смо на почетку објаснили, створио

¹⁵ Цариградска патријаршија све чешће и све отвореније заговара еклисиолошку позицију свога првенства међу катедрама свих Православних цркава по моделу *Primus sine paribus* [Прва без једнаких] за разлику од древног предања православног истока по којем је ова првенствујућа црквена катедра *Primus inter pares* [Прва међу једнакима].

је повољне друштвено-политичке прилике да се и теолошки наративи укључе у вредносне конфликте и поступке државно-националне деструкције, са једне, и истовремено њене вештачке конструкције на другачијим идентитетским основама, са друге стране. Тако посматрано, одмах по нестанку СССР-а и образовања самосталних држава од њених некадашњих република, Цариградска патријаршија је поново отворила питање црквене јурисдикције у балтичким државама. Наиме, ситуација која је имала своју предисторију у периоду пред пад Руске империје и формирање СССР-а, када је дошло до трансформације канонског организовања цркве у Естонији (Тројицки 2008а, 33), при чему је, након неколико година, коначна и свеобухватна црквена организациона надлежност у овим државама ипак припала Московском патријархату, и када је ова ситуација остала замрзнута у периоду од седам деценија, обележеног идеолошким монизмом и репресијом, она добија свој наставак одмрзавањем теме почетком деведесетих и отварањем питања реконструкције црквеног организовања по критеријумима Цариградске патријаршије. Верујућа паства Православне цркве у поменутих државама поред аутохтоног становништва обухвата и веома бројне заједнице Руса и других православних народа који већ неколико генерација у континуитету живе у њима (Huntington 1996, 154). Сукоб Цариграда и Москве по питању организације цркве у Естонији средином деведесетих добија на интензитету што доводи до стварања раскола између две најзначајније савремене Православне цркве (Кпox 2004, 82). Престаје пракса узајамног литургијског помињања ове две патријаршије што почиње да смета свим помесним црквама, као израз неаутентичног сведочења цркве у свету осим, тако се тада чинило, Цариграду и Москви. Посредништво српског Патријарха Павла доприноси постепеном отопљавању и успостављању међусобних односа, али суштински ништа не решава јер организација цркве у Балтичким државама остаје удвојена. Увођење демократског начела административног организовања по принципу да свака парохија може да бира да ли жели да припада црквеној структури једне или друге патријаршије (Тројицки 2008б, 125-126) не само да не извире из теолошког предања већ производи многе статусне, еклисиолошке, друштвене и политичке последице. Међутим, циљ је остварен, односно, дошло је до црквене административно-канонске колизије и изнуђене конфронтације дивергентних еклисиолошких принципа и укореењених теолошко-историјских наратива (Тројицки

2008б, 132-142), а што је, у случају отпочињања једног дугог трансформативног процеса са далекосежним последицама и из перспективе иницијатора процеса, равно успеху. Једна од многих последица јесте и системско одузимање грађанских права руској и рускоговорној популацији у овим земљама, што већ три деценије не наилази ни на какав отпор или протест међународне и црквене јавности. Поред своје теолошко-историјске неутемељености статус цркве у Балтичким државама остаје и непредањски, и као такав неправилан до данас.

Поред наведене конфронтације, Цариградска патријаршија, можда још увек неспремна да у овом тренутку отпочне већ опробани трансформативни процес, само кроз неутемељене представке нашим саборским институцијама најављује поновно отварање питања канонског статуса Будимске епархије унутар СПЦ, које је већ било постављено Српском патријарху Варнави 1931 (Тројицки 2008а, 30), неуверљиво оспоравајући историјске и теолошке основе њене канонске позиције у оквирима некада Карловачке митрополије, а данас Београдске патријаршије. Поред тога, пракса канонских посета највиших клирика Цариградске патријаршије државама бивше Југославије, чије територије су у духовној и јурисдикцијској надлежности СПЦ, као што су Словенија и Хрватска, без тражења свештене сагласности наших надлежних архијереја и саборских тела за такав чин, наговештава да би опсег канонског и јурисдикцијског оспоравања наше екклесијалне суверености од стране Цариградске патријаршије можда могао у скорој будућности бити проширен.

Да је наговештена проблематика део идеје и праксе целовитијег прекомпоновања јерархијских и управних структура помесних Православних цркава потврђује и однос Цариградске патријаршије према Православној цркви у чешким земљама и Словачкој где је, у покушају да наметне свој персонални избор за место Митрополита ове цркве, Цариградска патријаршија формирала на њеним територијама удвојену формалну јурисдикцију без постављења самих клирика што је, без обзира на ту чињеницу, чин еклатантног уплитања у унутрашње односе једне цркве (Стање ствари 2021).

Наравно, неопходно је навести да иницијативе једне помесне цркве за преиспитивање канонско-организационог статуса појединих црквених области унутар јурисдикција других помесних цркава не остају само у оквирима унутрашње и спољне екклесијалне динамике Цариградске патријаршије већ и друге помесне цркве,

а у најизраженијем виду Румунска православна црква, износе неутемељене захтеве и отварају вештачка питања директно се мешајући у јурисдикцијске надлежности других цркава, међу којима највише Руске и Српске православне цркве, као и Јерусалимске патријаршије. Исконструисани захтеви за формирање канонске јурисдикције Румунске цркве у источним областима Србије, као и својатање влашког мањинског корпуса и његова насилна румунизација, представљају атак како на еклисијалну структуру СПЦ тако и на сувереност Републике Србије. Молбе са Синода СПЦ да током Светог и Великог сабора Православних цркава на Криту 2016. године Цариградска патријаршија посредује у овом нашем спору са Румунском црквом наишле су на игноранцију код надлежних на Фанару. Истовремено и у истом циљаном кључу, средином деведесетих Румунска црква поново отвара питање црквене организације у Молдавији, где је црква већ деценијама веома добро уређена и у канонском и јурисдикцијском јединству са Московском патријаршијом. На територији ове државе и помесне цркве такође под притиском оснажена је, као пандан Православној цркви Молдавије, паралелна еклисијална структура у форми Бесарабијске митрополије¹⁶ која инсистирајући на свом румунском националном и културном идентитету инклинира јурисдикцијски ка Румунској православној цркви, а у политичком смислу ка Влади у Букурешту. У новије време агресивност Бесарабијске митрополије према структурама Православне цркве Молдавије постаје све већа и безочнија (RSE 2023). У овим вештачким и национализмом обојеним црквеним спорењима румунска страна често користи уцене из арсенала евроинтеграцијских условљавања што наговештава да делатност ове цркве није без сагласности и подршке румунске државе која је чланица ЕУ, односно, наслућује се да је наведена црквена политика део шире спољнополитичке агенде државе Румуније. Томе у прилог говори и чињеница да Румунска црква већ од првих година 21. века на канонској територији Јерусалимске патријаршије, без икакве сагласности и еклисијалне увиђавности, гради своје сакралне објекте и манастире. Наведена пракса је довела до прекида општења између ове две патријаршије, а и Српска црква је пре неколико година разматрала такав начин санкционисања неприхватљивог понашања

¹⁶ Бесарабијска митрополија је као удвојена еклисијална структура Румунске православне цркве формирана 1919. године.

Румунске цркве на нашој канонској територији, али се од тога због теолошких разлога и ширих политичких последица одустало.

Да еклисијални проблеми не тињају само на европском тлу говори и чин задирања Јерусалимске у канонски простор Антиохијске патријаршије формирањем Митрополије у Катару. Наиме, Катар је део јурисдикцијског простора цркве са седиштем у Дамаску, а не у Јерусалиму, те имајући то у виду и поред свих оправдања никако није могла Јерусалимска патријаршија да постави свог клирика у тој земљи (Митрополија 2015). На тражење Антиохијског патријархата да се овај проблем разматра на сабору на Криту 2016. године, одговор при формирању саборске тематске агенда је био негативан. Због овог нерешеног проблема, којем се не назире крај, две древне патријаршије су у дуготрајном спорењу, одсуству формалне комуникације и прекиду литургијског општења (Митрополија 2016). У сличном маниру, у виду реакције на подршку коју је Александријска црква као заједница гркофоног идентитета дала неканонском формирању тзв. Православне цркве Украјине од стране Цариградске патријаршије 2018. године, Руска православна црква образује своју јурисдикцију и викаријат у Африци (Спутњик 2021) директно угрожавајући компактност и јединство црквене организације на канонском подручју друге помесне цркве (Етос 2022).

Поред манипулисања канонским црквеним структурама на неканонски начин већ неколико деценија је присутна и пракса стварања организација без еклисијалног идентитета које немају никакво верско и светотајинско утемељење, већ су прикривене организације са политичким интересима које претендују на признавање црквеног статуса од стране државе у којој су организоване, а на штету општепризнате и вековима присутне канонске цркве која на тој територији врши своју јурисдикцијску и пастирску мисију. Најеклатантнији пример оваквог напада на једну православну канонску структуру имамо у виду тзв. Црногорске православне цркве која је регистрована и постоји као удружење грађана, а претендује на еклисијални статус са тенденцијом истискивања и одузимања имовине канонске Српске православне цркве са простора њеног вековног црквеног организовања (Anđelković 2022). Сличан процес се већ неколико година одвија и у Хрватској кроз манипулацију тзв. Хрватском православном црквом као социјалним феноменом који нема никакво еклисијално, историјско, нити правно утемељење. Међутим, и без свега овога, у медијском простору Хрватске ова

псеудо-верска, а суштински политичка организација заузима, несразмерно њеном значају и бројности, велики простор (HPC. wordpress.com 2023).

Да ли је у свим наведеним примерима по среди само недоследност у спровођењу темељних канонских принципа (Тријицки 2008б, 142-147), или наконзистентна канонска и еклисијална пракса формирана вековима у променљивим и репресивним историјским околностима, или манипулација друштвено-политичким и пастирско-духовним реалијама ниског степена еклисијалне освешћености после вишедеценијског обитавања цркве у условима репресивних друштвених механизма и ускраћене слободе верског и идентитетског испољавања, или злонамерна и циљано деструктивна инструисаност појединих црквених катедри од стране светских центара политичке и војне моћи, немогуће је данас са сигурношћу одговорити. Можда је по среди конгломерат свега набројаног. Оно што се сада може учинити у вези са набројаним проблемима јесте отворено и искрено их евидентирати и анализирати, и без пратећих предрасуда назвати правим именом и као такве адекватно вредновати *оружјем* миленијумског духовног и теолошког наслеђа, акцентовањем светоотачким учењем прочишћене унутрашње еклисијалне самосвести и бескомпромисном спремношћу да се посведочи мистириолошки идентитет цркве као јединственог и једног Тела Христовог, будући да је управо јединство цркве препознато као њена исконска харизматична снага и баш због тога фиксирано као мета наведених еклисијално-деструктивних процеса.

ОД ОЧЕКИВАНОГ ТРИЈУМФА ДО КОНАЧНОГ НЕУСПЕХА СВЕТОГ И ВЕЛИКОГ САБОРА ПРАВОСЛАВНИХ ЦРКАВА НА КРИТУ 2016. ГОДИНЕ

Све претходно наведено нас доводи до закључка да је Православна црква у озбиљној системској кризи. Стиче се утисак да су изгубљени унутрашњи критеријуми саморегулације сложених односа међу помесним црквама које изграђују њен Васељенски лик. Сама чињеница да од 14. века и чувених Паламитских сабора (Острогорски 1998, 478-486) немамо саборе који претендују да изразе саборску свест и идентитетско самопоимање православних представљала је мотив за организовање једног свеправославног сабора. Идеја је први пут изречена на Свеправославном конгресу

у Цариграду 1923. Међутим, прва Свеpravославна конференција је одржана на Родосу 1961. године¹⁷, а прва Предсаборска конференција у Женеви 1976. године (Поповић 1977). Формирање тематске агенде *Светог и Великог сабора* се искристалисало у ходу током самих конференција, мада је временом било и њених измена, допуњавања и изузимања појединих питања. Оно што је важно нагласити је да је питање аутокефалије и аутономије фигурирало до пред сам сазив сабора као тема од круцијалног значаја за живот Православне цркве у савременом свету. Поред ових, дефинисано је и питање решавања организационих проблема у дијаспори. Око овог питања доминирао је наратив Цариградске цркве о њиховом ексклузивном праву да управљају дијаспором. Међутим, када је коначно сазван *Свети и Велики сабор Православних цркава* [СВСПЦ], саборска тематска агенда је стриктно редукована без могућности њеног спонтаног проширења током трајања самог сабора. Питање аутокефалије је изостављено (Одлуке СВСПЦ 2017, 5) као апсолвирано и решено, наравно у теолошком, канонском и организационом кључу Цариградске патријаршије. Наиме, проблем проглашења аутокефалије је на последњим Предсаборским конференцијама постављен сасвим једнострано као да се тиче само Цариградске цркве, која је таквом својом позицијом и овлашћена да понуди одговор на њега. Одговор се састојао од става да се ово питање не разматра на *Светом и Великом сабору*, већ да су све помесне цркве у обавези да поштују ексклузивност положаја и овлашћења која је Цариградска патријаршија приписала себи као једине надлежне поводом проглашавања нове црквене аутокефалије. Због озбиљних разилажења у процесу припрема сазива овог сабор четири помесне цркве¹⁸ су одбиле да учествују на њему. Сабор на Криту није успео да изрази јединство помесних Православних цркава, а на изванредан начин је допринео њиховом даљем међусобном удаљавању. Патернализам Цариградске патријаршије у односима према другима Православним црквама, крутост у процесу формирања каталога тема, узурпација саборских административних механизма уз нескривену манипулацију у титулисању архијереја, нејасни саборски протоколи

¹⁷ Друга и трећа Свеpravославна конференција одржане су 1963. и 1964. године, а четврта у Београду 1966. године, да би јој тај статус био одузет 1968. године и додељен сабору одржаном у Шамбезију крај Женеве (Поповић 1977).

¹⁸ Антиохијска патријаршија, Московска патријаршија, Грузијска православна црква и Бугарска православна црква.

вођења седница и дефинисања закључака, као и многа друга питања, овај сабор сазван са великим претензијама своде на догађај којег је време претекло и који ће вероватно брзо бити заборављен.

АКТУЕЛНА СИТУАЦИЈА ПОСЛЕ САБОРА НА КРИТУ

Супротно очекивањима Критски сабор је само распламсао неслагања међу Православним црквама. Незадовољна неучествовањем четири Православне цркве на Критском сабору и осетивши добар моменат да се свим црквама наметне нова еклесиологија, Цариградска патријаршија отпочиње процес еклесијалног умањивања постојећих аутокефалија (Даровски 2021, 54-58) стварајући канонске преседане попут давања Томоса о аутокефалији тзв. Православној цркви Украјине [тзв. ПЦУ] (Томос 2019), која је састављена од две расколничке заједнице које не могу да посведоче апостолску сукцесију и светотајински континуитет рукополагања својих клирика. Ова псеудо-црквена заједница, која има подршку државних власти Украјине, одмах је отпочела са прогоном свештенства, монаштва и верног народа канонске Украјинске православне цркве [УПЦ] на челу са митрополитом Онуфријем, у виду насилног затварања, отимања и спаљивања храмова, протеривања и физичког злостављања свештеника, незаконитим хапшењима и претресима, као и монтираним судским поступцима (СПЦ 2023). Кулминација прогона је наступила законском забраном постојања свештених структура УПЦ, одлуком Украјинске Раде [Парламента] од 19. октобра 2023. године. Одлука о стварању неканонске паралелне црквене структуре на територији Украјине отворила је врата нечувеним безаконјима и нељудским поступцима чиме су угрожена права на слободно верско организовање десетинама милиона верника.

Томос Цариградске патријаршије којим је образована тзв. аутокефална црквена организација у Украјини [тзв. ПЦУ], а у својој суштини неканонска, садржи еклесиолошке елементе којима се суштински укида сваки облик до сада постојеће црквене аутокефалије, при чему се канонски статус свих помесних цркава еклесиолошки редукује, условљава и везује за Цариградску црквену катедру и чини се харизматски и организационо зависним од ње (Даровски 2021, 50-54). Наиме, канонски оквир аутокефалије предвиђен новом еклесиологијом Цариградске цркве је суштински сведенији и мањег обима од досадашњег разумевања и практиковања аутономног статуса

једне црквене области унутар постојећих Православних цркава. То значи да УПЦ, као аутономна у оквиру Московског патријархата, има далеко већа овлашћења и слободу самосталног одлучивања о појединим питањима него што то на основу Томоса Цариградске патријаршије из 2019. године има тзв. ПЦУ (Даровски 2021, 5-6). Исто је и са аутономним статусом и слободом самосталног одлучивања Охридске архиепископије унутар СПЦ из 1959. године. Грамате садржине сличне Томосу о успостављању неканонске тзв. ПЦУ, Цариградска патријаршија је послала у последње четири године Православној цркви у чешким земљама и Словачкој, Православној цркви Пољске, као и Грузијској православној цркви, најављујући свакој од њих преиспитивање њеног канонског статуса и обима њене аутокефалије које су добиле, како од првенствујуће црквене катедре Цариграда, тако и од Московског патријархата. Будући да су Пољска, Чешка и Словачка чланице НАТО пакта, а да је Грузија објекат директног уплитања ове организације у њен унутрашњи политички живот, у скорој будућности се могу очекивати политички притисци њихових Влада да се без отпора приклоне најављеним променама свог канонског статуса.

Полувековни проблем раскола аутономне Македонске православне цркве (МПЦ)-Охридске архиепископије од Београдске патријаршије (Jović 2021, 117), који је Српска црква покушавала добром вољом да реши у више жалосно неуспелих покушаја, се показао као погодан Цариградској патријаршији да демонстрира своје *вештине* уплитања у живот и канонску надлежност других сестринских цркава. Да преседан са неканонском организацијом цркве у Украјини не би постао еклисиолошко правило за цело православље сличном таквом интервенцијом Цариградске патријаршије на канонском простору СПЦ, уз сагласност цркве у [Северној] Македонији да се врати у свој аутономни канонски статус у којем је била пре раскола (Jović 2021, 114), што је увек био захтев Архиепископског сабора СПЦ као предуслов исцељења неканонског статуса ове црквене јединице, Свети архиепископски сабор СПЦ на челу са патријархом Порфиријем, 16. маја 2022. године, са одговорношћу и овлашћењима Мајке цркве, додељује аутокефалију Охридској архиепископији – МПЦ на челу са архиепископом Стефаном (Томос 2022).¹⁹ Чинећи овим чином огроман историјско-идентитетски и еклисиолошки уступак, како

¹⁹ Томос СПЦ којим се додељује аутокефални статус Македонској православној цркви – Охридској архиепископији донет је и објављен 05. јуна 2022. године.

цркви у Северној Македонији тако и свим помесним Православним црквама, СПЦ је овом одлуком успела да осујети, бар за сада, развој разарајуће еклисиолошке идеје и црквене организационе и канонске праксе Цариградске патријаршије које претендују да промене самосвест и идентитет свих Православних цркава увођењем нових еклисиолошких, теолошких и канонских критеријума оснажених потпуно произвољним тумачењима кључних догађаја из историје свих православних народа и њихових цркава.

ЗАКЉУЧАК

Данас је потпуно видљиво и лако схватљиво да се процесом насилног трансформисања свештеног и канонског идентитета Православних цркава управља из једног центра и да тај процес прати паралелна глобална геостратешка и геополитичка престројавања и прекомпоновања. Сасвим је разумљиво да ће се последице овог процеса одразити и на свим другим меридијанима Земље и да ће произвести, и већ производе, осмишљено и организовано супротстављање. Ми смо у обавези да пратимо те процесе и потрудимо се да они не измене суштину нашег верско-црквеног идентитета, као и темеље наше националне и историјске самосвести. Питање очувања предањског идентитета Православних цркава, као и еклисиолошких и канонских критеријума њиховог организовања, као предуслова успешног вршења свештене мисије и сведочења Христовог васкрсења, постаје данас примарна обавеза ове генерације православних пастира, теолога и верног народа. Уз свест да ће бити неопходно поднети многе жртве на том путу, што су српски народ и СПЦ већ на особен начин и учинили, изражавамо став и свест да је очување еклисијалне и канонске постојаности Православне цркве један од кључних чинилаца свеопштег супротстављања започетим процесима урушавања система вредности изграђеног на двомиленијумском харизматском сведочењу црквене вере православног предањског и историјског идентитета.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Братић, А. Томо. 1911. „Из мемоара војводе Богдана Зимоњића”. 01.01.1911. Последњи приступ 18. новембра 2023. *Срби у БиХ*. <http://srbiubih.com/iz-memoara-vojvode-bogdana-zimonjica-kalendar-spkd-prosvjeta-01-01-1911/>.
- Гардашевић, Благота. 2002. „Организационо устројство и законодавство Православне Цркве између два светска рата”. У *Избор црквено-правних радова*. ур. Д. Калезић, Р. Поповић, Н Милошевић. 206-233. Београд: ПБФ УБ.
- Даровски, Павле. 2021. „Томосологија Константинопољске Патријаршије”. Јун 2021. Последњи приступ 20. новембар 2023. <https://eparhijabacka.info/wp-content/uploads/2021/06/PAVLE-DAROVSKI-TOMOSOLOGIJA...-prevod-ep-irinej.pdf>.
- Деврња, Зоран. 2023. „О Томосу уједињења из 1922. године – канонска и еклисиолошка анализа текста”. *Богословље* 82 (1): 17-28. doi:10.18485/bogoslovlje.2023.82.1.2.
- Етос. 2022. „Афрички егзархат РПЦ већ броји више од 180 свештеника”. 28.5.2022. Последњи приступ 20. новембра 2023. <https://etos.press/post/5947>.
- Јевтић, Атанасије. 2005. *Свештени канони Цркве*. Београд: ПБФ УБ.
- Милаш, Никодим. [1895] 2004. *Правила Православне цркве са тумачењима I*. Нови Сад: Наклада књижаре А. Пајевића. „Репринт”. Београд – Шибеник: Истина – Епархија далматинска. У фототипском издању 390-423.
- Митрополија. 2015. „Саопштење Јерусалимске патријаршије поводом одлуке Антиохијске патријаршије да прекине општење са њом”. 13. јул 2015. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://mitropolija.com/2015/07/13/saopstenje-jerusalimske-patrijarsije-povodom-odluke-antiohijske-patrijarsije-da-prekine-opstenje-sa-njom/>
- Митрополија. 2016. „Јерусалимски патријарх Теофило изразио спремност да учини уступке Антиохијској цркви”. 28. јануар 2016. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://mitropolija.com/2016/01/28/jerusalimski-patrijarh-teofilo-izrazio-spremnost-da-ucini-ustupke-antiohijskoj-crkvi/>

- Нови Стандард. 2014. „Карл Билт или украјински нацисти; Има ли разлике?“. 01.05.2014. Последњи приступ 19. новембра 2023. <https://standard.rs/2014/05/01/karl-bilt-ili-ukrajinski-nacisti-ima-li-razlike/>.
- Одлуке СВСПЦ. 2017. ур. Амфилохије Радовић. *Одлуке Светог и Великог Сабора Православне Цркве*. Београд-Цетиње: Светигора.
- Острогорски, Георгије. 1998. *Историја Византије*. Београд: Народна књига-Алфа.
- Поповић, Јустин. 1977. „Саборност цркве у савременом светлу – Поводом сазива Великог сабора Православне цркве“. 15. фебруар 2012. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://svetosavlje.org/sabornost-crkve-u-savremenom-svetlu/>.
- Слијепчевић, Ђоко. 1991. *Историја Српске православне цркве 1-3*. Београд: БИГЗ.
- Спутњик. 2021. „Руска православна цркве формирала егзархат у Африци“. 30.12.2021. Последњи приступ 20. новембра 2023. <https://sputnikportal.rs/20211230/ruska-pravoslavna-crkva-se-siri-na-crni-kontinent-1132911257.html>.
- СПЦ. 2023. „Митрополит Павле, намесник Кијево-печерске лавре, у кућном притвору“. 03. 04. 2023. Последњи приступ 20. новембар 2023. <https://spc.rs/mitropolit-pavle-namesnik-kijevsko-pecerske-lavre-u-kucnom-pritvoru/>.
- Стање ствари. 2021: „Raskol u pravoslavnom svetu dostigao novi nivo sada oko crkve čeških zemalja“. 12.3.2021. Последњи приступ 18. новембра 2023. године у 18:00. <https://stanjestvari.com/2021/03/12/sputnjik-raskol-u-pravoslavnom-svetu-dostigao-novi-nivo-sada-oko-crkve-ceskih-zemalja/>.
- Томос. 2019. „Vartolomej potpisao Tomos o autokefalnosti crkve u Ukrajini“. 05. januar 2019. Последњи приступ 20. новембар 2023. РТВ. https://www.rtv.rs/sr_lat/evropa/vartolomej-potpisao-tomos-o-autokefalnosti-crkve-u-ukrajini_980986.html.
- Томос. 2022. *Томос о аутокефалији Македонске православне цркве (2022)*. 04.04.2023. Последњи приступ 20. новембар 2023. http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=томос_о_аутокефалији_македонске_православне_цркве_2022

- Тројицки, Сергије. 2008а. „Црквена јурисдикција над православном дијаспором”. У *Изабране студије из Црквеног права*. ур. Милутин Вучковић. 29-149. Београд: Гимназија у Смедереву
- Тројицки, Сергије. 2008б. „Суштина и фактори аутокефалије”. У *Изабране студије из Црквеног права*. ур. Милутин Вучковић. 125-149. Београд: Гимназија у Смедереву
- Тројицки, Сергије. 2008ц. „Цариградска црква као фактор аутокефалије”. У *Изабране студије из Црквеног права*. ур. Милутин Вучковић. 149-178. Београд: Гимназија у Смедереву
- Andelković, Nataša. 2022. „Balkan i pravoslavlje: Kako je biti episkop Crnogorske pravoslavne crkve i kakav je položaj kanonski nepriznatih crkava”. *BBC*. 17. januar 2022. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-60024994>
- Fukuyama, Francis. 1992. *End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- HPC.wordpress.com. 2023. „Osvrt na odluke Ekumenske komisije HBK”. 4. studenog [новембар] 2023. Последњи приступ 17. новембра 2023. <https://hrvatskapravoslavnacrkva.wordpress.com/>
- Huntington, P. Samuel. 1996. *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster
- Jovic, Rastko. 2021. „The Fluid Labyrinths of Autocephaly: »The Macedonian Orthodox Church«”. У *National and Ecumenical Orthodoxy*. (eds.) Dimitrios Keramidas – Nikos Kouramenos . 99-123. Thessaloniki: CEMES Publications.
- Kalkandjieva, Daniela. 2015. *The Russian Orthodox Church, 1917-1948 / From decline to resurrection*. New York: Routledge
- Knox, Zoe. 2004. *Russian Society and the Orthodox Church – Religion in Russia after Communism*. New York: Routledge Curzon.
- Proroković, Dušan. 2019. „Desant NATO-a na SPC uveliko traje”. 29.7. 2019. Последњи приступ 17. новембра 2023. *Standard*. <https://standard.rs/2019/07/29/desant-nato-a-na-spc-uveliko-traje/>
- RSE. 2023. „Radio Slobodna Evropa – Sveštenici iz Moldavije napuštaju Pravoslavnu crkvu pod okriljem Rusije zbog 'promovisanja proruskih interesa'”. 14. novembar 2023. Последњи приступ 21. новембар 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/moldavija-crkva-rusija/32679246.html>

Zoran Devrnja*

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology

**THE ORTHODOX CHURCH IN THE JAWS OF ACTUAL
GLOBAL GEOPOLITICAL CHANGES
CANONICAL AND SOCIO-POLITICAL ANALYSIS**

Resume

This paper points to processes that have been going on for a century and aim to change the modern image of the Orthodox Church. One patriarchy, the first in honour, is trying to impose itself as the supreme interpreter of traditions and theological narratives, as well as to change the canonical structure and ecclesial identity of all other autocephalous Orthodox Churches. The prehistory of the devastating processes starts with the restoration of national and church self-consciousness in the 19th century in the Balkans, which led to the emergence of the brainchild of restoring the autocephalous status of church communities in the liberated territories. The procedures for church independence were not initially approved by the Patriarchate of Constantinople. The leading patriarchy in honour, faced with the actual church situation on the Balkan Peninsula, confirmed the independence of the Athens Archdiocese and the Metropolitanate of Belgrade in the second half of the 19th century. However, the 20th century brought massive changes. The Balkan Wars, the Great War, the communist revolution in Russia, the disappearance of the Ottoman and Austrian empires, and the great tragedy of the Orthodox Greeks in Constantinople and Asia Minor led to changes in theological paradigms in the Patriarchate of Constantinople, which also initiated a change in its church position from *Primus inter pares* (The first among equals) to *Primus sine paribus* (The first without equals). This fact leads to the pretensions of this patriarchy to the entire Orthodox diaspora, as well as to the exclusive right to form criteria for granting autocephalous status to church communities that request it. However, the representatives of the Patriarchate of Constantinople very consistently continue to develop the theological assumptions of the new ecclesiological matrix, especially in the decades after the Second World War. Quite consciously and with the expected outcome, they are approaching the levers of power

* zdevrnja@bfspc.bg.ac.rs;

of the US political elite with the desire to strengthen their position in front of the repressive regime in Turkey. Soon, they began to use the established connections and increased political potential to impose their ecclesiological and canonical views on other Orthodox churches, especially since the fall of the Iron Curtain and the demolition of the Berlin Wall. The resistance of the new ecclesiological narratives of the Patriarchate of Constantinople, which give it a priority place in relation to all other churches and in the processes of accomplishing canonical and spiritual authority, not just honour, to all reasoned theological and historical criticism from Orthodox theologians, canonists, and archbishops, points to the fact that the theological turnover of this Patriarchate is well and studiously prepared. It is apparent that this church expects essential benefits from it, but also that the shaped narratives have a reflective effect on anticipated political situations that have been preparing for decades under the guise of the pseudo-ideological supremacy of the West. Since it is under massive transformative pressure from the Western power centres, it's evident that the Orthodox Church is in great turmoil, with painful uncertainty about its resolution. The processes that are mentioned are part of global geopolitical change. Rational interpretation of reality suggests they are synchronized from the same centre of power and political decision-making, as well as mutually compatible and complementary. This fact tells us that the mutual relations of the Orthodox churches are in a crisis that seems to be designed and managed for the purpose of more comprehensive intervention in the self-consciousness of the Orthodox peoples and their ecclesial, national, ethical, and political identity.

Keywords: Constantinople Patriarchate, Serbian Orthodox Church, Moscow Patriarchate, autocephaly, Ukrainian Orthodox Church.

* Овај рад је примљен 22. новембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

ПРЕИСПИТИВАЊЕ ХАНТИНГТОНА: ТЕОРИЈА О СУКОБУ ЦИВИЛИЗАЦИЈА И МУЛТИПОЛАРИЗАЦИЈА СВЕТА

Сажетак

У раду се преиспитује Хантингтонов модел за разумевање конфликата у савременим међународним односима по коме су културно-религијски идентитети народа примарни узроци њихових међусобних сукобљавања. Полазећи од основних елемената његове парадигме о сукобу цивилизација, попут појма цивилизација и њихове типологије, појма сукоба, њихових врста и узрока којима је посвећен први део рада, у средишњем делу рада се даје пресек критичких осврта на Хантингтонов модел сукоба цивилизација од начелних критика до оних појединачних. Након тога се – а имајући у виду савремена међународна дешавања и процесе у временима „новог хладног рата” – синтетичко аналитичким методом покушава утврдити да ли је у којој мери Хантингтон био у праву, односно колико је био тачан његов модел за разумевање сукоба, а колико није. Завршни део рада посвећен је разумевању савремених међуцивилизацијских односа управо у односу на Хантингтонове предикције.

Кључне речи: Хантингтон, цивилизације, сукоб, сарадња, „нови хладни рат”.

* sasa95gajic@gmail.com

УВОД

Основна теза теорије Семјуела Хантингтона о сукобу цивилизација опште је позната: у постхладноратовском свету, културно-религијски идентитети народа ће бити примарни узроци њихових међусобних сукобљавања. На основу ње Хантингтон је изградио модел за разумевања конфликта у наступајућем времену свестан да се тако, као и у случају других парадигми, сложена међународно-политичка стварност ставља у нови, поједностављујући, и, истовремено, уопштавајући оквир. Сматрајући државоцентричну, блоковско-хладноратовску парадигму у којој се државе међусобно односе руковођене како националним интересом тако и модерним идеолошким пројектима мање ваљаном од нове, оне коју је покушао да уобличи, Хантингтон је веровао да „она излаже релативно једноставну мапу за разумевање онога што се дешава у свету на крају двадесетог века.” (Хантингтон 1998, 38) Такође, Хантингтон је био свестан релативности, то јест временске ограничености сопствене парадигме: „Хладноратовски модел светске политике био је користан и релевантан четрдесетих година, али застарео у касним осамдесетим и сличну судбину доживљава и цивилизацијска парадигма (...) Парадигме, такође, генеришу предвиђање и одлучан тест ваљаности и корисности парадигме је степен у коме се показује добијена из ње тачнија од оних добијених из алтернативних парадигми.” (Хантингтон 1998, 39).

Критикована и оспоравана од првог дана (Хантингтон ју је објавио у часопису „Форин Аферс” 1993. године (Huntington, 1994, 22-49) као одговор на Фукујамину тезу о „крају историје” (види: Фукујаме 2002), да би је 1996. године проширио до обима књиге), теза о цивилизацијама и њиховом сукобљавању привукла је огромну пажњу. Распрострањена су мишљења како је она постала толико значајна не зато што су њени аргументи били исправни, већ зато што је ухватила „дух времена” са краја Хладног рата када је практично цео свет пролазио кроз нове неизвесности које је доносио глобализацијски полет, будући подједнако наде и страхове које стари модели за разумевање међународних односа нису умели на задовољавајући начин да објасне.

Данас, у временима убрзане трансформације међународног поретка из униполарног, западноцентричног, у мултицентрични, са више полова моћи који теже да створе нову међусобну равнотежу,

потребно је поново преиспитати домете Хантингтонове парадигме од пре пар деценија. Увиђајући њене „поготке” и „промашаје”, пожељно је покушати утврдити да ли, како и на који начин она још увек може бити корисна за разумевање актуелних процеса и њихових исхода, будући да нова, адекватнија парадигма за разумевање токова савремених међународних односа још увек није формулисана. Наиме, велика већина (нарочито незападних) покушаја изградњи алтернативних парадигми за разумевање преобликовања међународних односа, пре свега она Дугинова (Дугин, 2015) такође се ослања на концепт цивилизација кога је, у овом смислу, иницирао Хантингтон.

ОСНОВЕ ХАНТИНГТОНОВЕ ПАРАДИГМЕ

Сам термин „сукоб цивилизација” (*clash of civilizations*) није изворно Хантингтонов. Раније су га, у различитим контекстима, користили књижевник Албер Ками и новинар Џирилал Џаин (Elst 2001), модификујући синтагму „сукоб култура” из „Бел епок” фазе колонијалне ере. Сматра се да га је Хантингтон усвојио од свог ментора и пријатеља, историчара и оријенталисте Бернарда Луиса, који је септембра 1990 за часопис „The Atlantic Monthly” публиковао текст „Корени муслиманског беса” (Lewis 1990) у коме се синтагма (у једном од подналова) помиње.

Хантингтон је, међутим, на основу ове синтагме изградио читаву нову парадигму. Верујући да је време сукоба између (западних) идеологија једном за свагда завршено са крајем осамдесетих година прошлог века, он је сматрао да се светска политика враћа у свој нормални, редовни колосек – онај у коме доминирају надметања и сукобљавања различитих цивилизација услед њихових различитих вредносних оквира. Премда националне државе, као основне јединице међународног система, и даље остају главни субјекти међународних односа – њихова понашања и тежње све више ће бити условљене културним преференцама, међусобним сличностима и разликама. Због тога ће и главни видови њиховог надметања бити они дуж културних линија, будући да је култура и деобна и уједињујућа снага: управо зато ће вредносно опредељење бити главни извор претварања културних конфликта у политичке, међудржавне и међуетничке. „У овом новом свету, најважнији и најопаснији сукоби неће бити између друштвених класа, богатих и сиромашних или

других економски одређених група, него између људи који припадају различитим културним ентитетима.” (Хантингтон 1998, 28).

Цивилизацијско сукобљавање, према Хантингтону, има шест узрока: 1) услед међусобне диференцираности због разлика у историји, језику, култури, традицији, и, као најважније, религији. Све ове разлике су настајале вековима, од времена зачетка сваке од цивилизација, и немогуће је очекивати њихово нагло ишчезнуће 2) услед „смањивања света”, то јест интеракције услед појачане међусобне комуникација којом се, кроз уочавање разлика и сличности, појачава свест о сопственој цивилизацијској припадности 3) услед модернизацијских процеса, када долази до крупних друштвених промена које људе отуђују од ранијег локалног идентитета и начина живота. Како је религија примарни начин превазилажења отуђења и шока од наглог друштвеног преображаја, она пружа основу за поновно проналажење идентитета 4) услед нарастања цивилизацијске свести незападних друштава које теже повратку коренима. Отпор западној доминацији појачава тежње припадника незападних друштава да своја друштва устроје на западним начинима, у складу са сопственим цивилизацијским наслеђем 5) услед чињенице да су културне особине и разликовања слабо променљиве те их је стога теже искоренити или ставити по страни од политичких и економских питања 6) услед пораста економског регионализма који појачава цивилизацијску свест.

Све видове цивилизацијских сукоба Хантингтон дели у три категорије: 1) конфликте између сржних, доминантних држава различитих цивилизација; 2) сукобе дуж „линија раседа” (fault-line conflicts) између држава различитих цивилизација које се граниче; и 3) сукобе дуж „линија раседа” унутар држава (тзв. подељених држава) које садрже групе-припаднике различитих цивилизација. Све врсте конфликта могу бити подстакнуте разноврсним узроцима, попут дискриминације људи друге цивилизације, појачаног војно-економског утицаја са простора једне цивилизације на другу, мешања у послове других држава како би се заштитила цивилизацијска сабраћа, борбе вредности пониклих у различитим цивилизацијама.

Због културних преференци и њихове диференцијације која се развијала читав низ векова,, „најважнија груписања држава нису више три блока Хладног рата, него седам или осам главних светских цивилизација (...) У новом свету, локална политика је политика етничитета: глобална политика је политика цивилизација.

Супарништво суперсила замењено је сукобом цивилизација (...) Културне сродности и разлике обликују интересе, антагонизме и заједнице држава. Најважније земље на свету долазе из различитих цивилизација (...) Преовлађујући обрасци политичког и економског развоја разликују се од цивилизације до цивилизације. Кључна спорна питања на међународном дневном реду тичу се разлика међу цивилизацијама.” (Хантингтон 1998, 30).

Семјуел Хантингтон одређује цивилизације као „највише културно груписање људи и најшири ниво културног идентитета који их разликује од других врста.” (Хантингтон 1988, 46) Он их посматра супстанцијалистички: као самосталне културне идентитете који се круто међусобно диференцирају и развијају ендогено, изнутра, изузети од сваког дубљег и непосредног спољног утицаја. Цивилизације на мапи света изгледају као компактне тектонске плоче чије се ивице додирују и у том трењу изазивају неизбежне сукобе. Припадати једној цивилизацији подразумева дељење језика, историје, вредности, норми понашања, институција, и, пре свега, религије, са другим припадницима исте цивилизације. „А то такође неминовно значи да се неко културно издваја од припадника других цивилизација. Међуцивилизацијске разлике су, према Хантингтону, основне: постоје изразите разлике међу цивилизацијама у начину на који људи гледају на односе између Бога и човека, појединца и групе, грађанина и државе, мужа и супруге, слободе и ауторитета – и сличне оштре разлике постоје у вези са важностима којом се подразумевају појмови као што су одговорност и право, слобода и ауторитет и једнакост и хијерархија. Штавише, ове разлике су углавном нерешиве; они су производ од векова [и] далеко фундаменталније од разлика између политичких идеологија и политичких режима – јер се тичу сржи самоидентификације човека.” (Tian 2022, 3).

Што се тиче броја идентификованих живих цивилизација, Хантингтон их уочава осам: 1) Западну 2) Латинскоамеричку 3) Исламску 4) Синичку (кинеску) 5) Хинду 6) Православну 7) Јапанску и 8) Афричку цивилизацију. Њихово распрострањење у многоструком и превазилази и супротставља се уређењу савременог света сачињеног од суверених држава као основних јединица међународног система. Да би се разумели настајући односи, сматра Хантингтон, посебно је важно уочити постојање културних (заправо – међуцивилизацијских) процепа, простора где се различите цивилизације и њихове културе

додирују и надмећу, једнако као и разумети да су културе и њихове вредности – а не саме државе – главни разлози сукобљавања. Хантингтон стога сматра да ће западне силе (и Запад у целини) бити индиспониране ако пропусте да препознају неумољиву природу међукултурних тензија. Ако ово схвати, сматра он, Запад ће морати да се окрене сопственој културној обнови и унутрашњем јачању, а да одбаци идеалистичко ширење либерал-демократског универзализма који, нужно, са собом повлачи и војне интервенције широм незападног света. То ће, уосталом, изискивати и сама природа промена у геополитичкој структури постхладноратовског света. „У свету који се појављује, са својим етничким и цивилизацијским сукобима, западна вера у универзалност западне културе је погрешна, неморална и опасна” (Хантингтон 1998, 345) – тврдио је Хантингтон.

На основу цивилизацијског „мапирања” света, односно његове поделе на цивилизацијске целине/ареале, Хантингтон је све постојеће државе, као основне политичке субјекте међународног поретка, категоризовао у више врста: 1) у доминанте државе унутар своје цивилизације (нпр. Кина унутар Синичке, САД унутар Западне, Русија унутар Православне); 2) затим у остале, мање државе припаднице цивилизација; 3) у ткз. подељене државе (државе у којима постоји цивилизацијска подела унутар њеног становништва – као што су Турска, Мексико, бивша Југославија, Либан) и 4) ткз. усамљене државе, тј. државе које су или самостални цивилизацијски ентитети (као Јапан) или делови једних цивилизација у другом цивилизацијском окружењу (Етиопија, Хаити, Израел).

Целокупну парадигматску поставку Хантингтон је конструисао не само како би разумео узроке тадашњих конфликта (ратови на просторима бивше Југославије и СССР-а; пре свега они у Босни и Чеченији), већ како би уочио трендове цивилизацијског развоја и њиховог међусобног одношења, пре свега оне који „прете” Западу и његовој доминацији. У том смислу он је посебно уочио економски и друштвени полет источноазијске Синичке цивилизације (тј. Кине), као и нарастање тврдокорног фундаменталистичког отпора утицају Запада унутар Исламске цивилизације, утицају који је био потпомогнут континуираним демографским бумом што је у стопу пратио тамошњи друштвени развој. За главне противнике Запада Семјуел Хантингтон је видео управо ове две цивилизације, прибојавајући се кинеско-исламског савезништва. За разлику од Кине и ислама, Хантингтон је посматрао Русију (тј. Православну

цивилизацију), Индију и Јапан као „осцилирајуће” цивилизације које се, истовремено, могу окренути сукобљавању (ако су угрожене), али и сарадњи са другим цивилизацијама (ако то виде као опортуну).

Посматрајући динамику цивилизацијског развоја, Хантингтон је предвиђао како ће главна трајекторија међународне политике током наредног периода бити сукоб Запада и незападних цивилизација, ткз. сукоб „Запада и осталих” (*West and the Rest*). Предвиђао је три вида реактивних понашања незападних цивилизација у будућем суочавању са Западом: 1) окретање самоизолацији како би се сачувале базичне сопствене вредности од надирања Запада, мада ће овакво позиционирање бити плаћено високом ценом 2) придруживање и прикључивање (*bandwagon*) Западу и прихватање његових вредности 3) балансирање западној моћи кроз сопствени друштвени развој, то јест кроз „модернизацију без вестернизације” – понајпре кроз економску и војну сарадњу са другим незападним центрима моћи како би се парирало западном утицају и тако сачувале сопствене вредности и институционални поредак. Овакво удруживање ради балансирања, надао се Хантингтон, уз општи пораст моћи незападних цивилизација у међународним односима, не само да ће одагнати идеје на Западу да своју премоћ, која копни, бране војним средствима, већ ће отворити простор за јачање убеђења на самом Западу да престану да гледају на себе као на носиоца „универзалних” вредности које треба другима наметнути и почети да себе виде као једну од цивилизација окружену другима, са којима треба градити суживот, разумети их и заједнички радити на будућем обликовању уређења у свету.

Семјуел Хантингтон је посветио значајан део своје студије како би разлучио утицај Западне цивилизације и њеног модела развоја (западне модернизације) од развоја, то јест модернизацијских приступа незападних друштава. Он је уочио како западна друштва приступају или прихватању западне модернизације („позападњачење”), или је одбијају и конзервирају се, или приступају сопственом моделу модернизацијског развоја („модернизација без вестернизације”). Хантингтон је приметио како су најуспешнија, високо-технолошки и привредно развијена западна друштва управо она на Далеком истоку: то су друштва која се у технолошком смислу модернизовала, али не и у културном, задржавши претежни део своје пређашње традиције која је потпуно различита од оне западне. Земље које су, напротив, прихватиле модел позападњачења кроз

модернизацију – довеле су себе у стање поцепаних држава и нација (нпр. Турска, Украјина итд).¹ Хантингтон је, такође, приметио, мада у нешто мањем обиму, „поцепаност” и унутар земаља као што су Русија и Мексико, где је један знатан део друштвених елита (али не и већег дела народа) прихватио западне вредности и идентификовао себе као „западњаке”. Међутим, сматра Хантингтон, да би нека земља заиста променила свој цивилизацијски идентитет мора да буду испуњена три услова: 1) да њене политичке и привредне елите у потпуности подрже „цивилизацијско преобраћање”; 2) да већина јавности, то јест самог народа, буде вољна да прихвате конверзију и 3) да елите цивилизације у коју хоће да пређу припадници друге цивилизације желе ове да прихвате као своје и себи једнаке. И поред реченог, Хантингтон је сматрао да током низа векова ниједној поцепаној земљи није пошло за руком да промени своји културни и цивилизацијски идентитет, пре свега због отпора већине народа, а последично и због њиховог неприхватања од стране припадника цивилизације чији део конверзијом желе да постану.

КРИТИКЕ ХАНТИНГТОНОВОГ МОДЕЛА СУКОБА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Хантингтонова теза и на њој изграђена парадигма имала је значајан одјек у медијима и јавном мњењу, а често су је, као фразу да објасне ратна дешавања крајем прошлог века, користили и бројни западни политичари. Са друге стране, она је имала неупоредиво мање присталица у академској јавности, пре свега међу стручњацима за међународне односе међу којима се на прсте могу избројати они који су је прихватили или цитирали Хантингтона како би подупрли своја истраживања (Diplo, 2019). Дебата коју је, међутим, изазвала Хантингтонов текст (касније и књига) била је изузетно обимна и изнедрила је низ критика упућених свим елементима и нивоима његове основне тезе.

¹ Поцепане земље Хантингтон јасно разликује од подељених земаља. Подељене земље су оне чије становништво припада различитим цивилизацијама (Хантингтон 1998, 153), док у поцепане земље спадају оне чија је припадност некој од цивилизација историјски и културно неупитна, али њена елита и/или део становништва тежи преласку целе земље у табор друге цивилизације (Хантингтон 1998, 155), коју сматрају узорном.

Западни експерти за међународну политику највише су имали замерки методолошкој страни и њеној емпиријској непотврђености, при томе упорно бранећи западни универзализам од Хантингтоновог «цивилизацијског» вредносног релативизма (види: Orgea, 2020). Заговорници постколонијалне теорије у њој су видели европоцентричност и портретисање других у складу са постколонијалним, оријенталистичким дискурсом (Said 2001). Незападни критичари су, махом, прихватили цивилизацијски приступ али су негирали конфликтну природу односа између цивилизација (Erdem, 2002) видећи у томе не само теоретску погрешку, већ пропагирање једног плана за изазивање међуцивилизацијског и међурелигијског сукоба кога западни експерти предлажу својим владама као начин да Запад задржи највећи могући степен своје глобалне доминације. Ређи су били гласови, укључујући ту и понеки на Западу (попут Тимоти Гратона Еша), који су Хантингтонову теорију критиковали као пример «екстремног културног детерминизма (...) грубу до степена пародије попут Хантингтонове идеје да су католичка и протестантска Европа усмерене ка демократији, али да православна и исламска Европа морају да прихвате диктатуру.» (Ash 2000, 388-389).

Начелне замерке тичале се низа ствари: као прво, Хантингтонови критичари сматрали су како је његова теорија редуccionистичка више него што је то дозвољено за парадигме ове врсте јер се у тој мери игноришу комплексни узроци сукоба у савременом свету и своде на једноставну формулу, а пренебрегавају економски и социополитички узроци, неправде и лишености, па и геополитички утицаји. Као друго, Хантингтон је често оптуживан да је био селективан у свом коришћењу историјских извора, то јест да је узимао само оне податке који подржавају његову тезу, а занемаривао оне који је оспоравају. Као треће, Хантингтон је критикован због тога што је светске цивилизације портретисао као монолитне ентитете, превиђајући њихову сложеност, поделе и унутрашње сукобе, јер му оне слабе основну тезу. Као четврто, Хантингтонов модел се често посматрао као типична дискурзивна творевина која од припадника незападних култура прави „Друге“, то јест ствара бинарну антагонизацију. Као пето, Хантингтону се замерало да је његова теорија, заправо, наручена као средство за оправдавање западног интервенционизма, будући да је био дугогодишњи саветник америчкој администрацији и Пентагону.

Као шесто, Хантингтону је пребацивано како је потпуно занемарио да истакне бројне сличности и заједничке особине различитих цивилизација, при томе пренебрегавајући њихове блиске односе, преклапања, мешања и прожимања, као и њихов развој који, у многеме, дугују једне другој. И као седмо, критиковане су површне и једностране анализе односа између цивилизација (пре свега између Исламске и Западне) као историјски нетачне.

Најбројније критике, сасвим природно, дошле су од стручњака за међународне односе. Они су пре свега проблематизовали појам цивилизације као апстрактан, неодређен и увезен са поља антропологије и социологије на поље међународних односа, чиме је створена појмовна и методолошка збрка из које је произашао читав низ недоследности. Затим, они су сматрали како цивилизацијски приступ неправедно игнорише националне државе као главне актере међународних односа и занемарује њихову интересну реал-политику као главни узрок међународних конфликта. Из читавог низа разлога, они су противуречили Хантингтоновој тези о продубљивању културно-цивилизацијских подела у временима развоја нових технологија, сматрајући да постхладноратовски економски и медијски миље, као и брига око заштите животне средине, све више приближавају и уједињују свет и његове цивилизације те га усмеравају ка уздржавању од сукоба. Због тога су – и то је њихова следећа примедба – многи међу њима сматрали да ће сукоби, свакако ређи него што то Хантингтон тврдио, бити или испод или изнад цивилизацијског нивоа, то јест да ће они бити или глобални (у којима ће цивилизацијски предзнак бити суштински неважан) или међудржавни и унутардржавни/међуетнички. Наредни корпус ставова којим је оспоравана теза о сукобу цивилизација се ослањао на читав низ појава у међународном животу који отежавају избијање конфликта, као што су: менаџмент конфликта са својим бројним разрађеним техникама, затим глобална кретања у правцу секуларизма, развој информационих веза, чињенице да већина преосталих међународних сукоба имају узроке у политичкој и економској дискриминацији а не у културним разликама итд.

Неки међу стручњацима за међународне односе просто су одбацили Хантингтонову теорију као чињенично погрешну, то јест непоткрепљену емпиријским подацима. Ово се пре свега односи на низ експерата који су прибегли квантитативном приступу како би тестирали валидност тезе о сукобу цивилизација, пре свега

усмеравајући своју пажњу на међународне сукобе. Они нису успели да дају коначни одговор да ли постоји пораст у међуцивизацијским етничким конфликтима у постхладноратовском свету у односу на пређашњи период. Расет, Онил и Кох (Russet, Oneal, Cox 2000) су, рецимо, тврдили како цивилизацијске разлике немају готово никакав утицај на војне међународне сукобе, те да су сукоби унутар цивилизација (то јест њихових појединих држава) чешћи него сукоби између држава које припадају различитим цивилизацијама. Ова три научника су прво анализирали све међународне спорове и сукобе у периоду 1950-1992 и утврдили да већина њих немају примарно цивилизацијско одређење. Када им је Хантингтон реплицирао да је његова теорија валидна само за постхладноратовску еру а не за временски период пре тога, Џонатан Фокс је покушао да докаже како се до 1998. године практично ништа није променило по питању међународних сукоба још од краја Другог светског рата, изузев, можда, у односима Запада и Исламске цивилизације (Fox 2001). Неки други аутори, међутим, подржали су својим анализама Хантингтонову тезу у периоду после Хладног рата, показујући квантитативни пораст сукоба између различитих језичких и етничких група које, осим своје матичне земље, имају и заједничке спорне територије, док је, рецимо, Адреј Тусичисни (Tusicsiny 2004) у својим истраживањима показао релевантност теорије о сукобима дуж међуцивизацијских „линија раседа” (fault-line conflicts). Хендерсон (Henderson 2001) је, такође, индиректно утврдио како религиозне разлике могу да интензивирају међународне конфликте, док за културне разлике неће моћи да се пронађе директна корелација са цивилизацијским сукобима.

Најјачи аргумент Хантингтонових критичара међу стручњацима за међународне односе тицао се компаративне анализе политика савремених држава која је јасно показала да, и поред цивилизацијских симпатија за себи културно/верски сродне народе и државе, оне своје политике воде пре свега руковођене државним интересима а не осећањима цивилизацијске солидарности. Ни једна савремена држава није водила политику цивилизацијске солидарности ако се то косило са њеним сопственим националним интересима, премда су своје интересе често загртали у обланде верског солидаризма. Такође, осим националних интереса и националне безбедности, значајан фактор за међудржавне сукобе несумњиво је представљала и борба око ресурса. И овде су се цивилизацијска одређења показала

– ако не ирелевантна – а оно свакако споредна (види: Klare 2002). Ако је државни разлог и геополитичка калкулација то налагала и указивала на потенцијални добитак – државе су се у ратове у ближем или даљем окружењу укључивале и пружале помоћ свих врста, занемарујући цивилизацијске блискости и разлике (на пример, у Либанском грађанском рату, и шиитски и сунитски муслимани су помагали хришћанске милиције против других муслиманских група, док је Мароните подржавао Израел; у сукобу око Нагорног Карабаха Иранци су, додуше прикривено, помагали хришћанске Јермене против својих једноверних, шиитских Азера; најдрастичнији пример је Сирија: док су САД и заливске монархије подржавале сунитску опозицију, алевитски режим у Дамаску су подржале шиитски Иран и православна Русија.)

Као учени политиколог, Семјуел Хантингтон је добро знао да (национални) интереси – то јест њихово супротстављање – представљају једне од најважнијих узрока сукоба. Зато је у својој теорији и поставио тезу како вредности, култура и институције пресудно утичу на то како државе дефинишу своје интересе. У томе, свакако, има доста истине. Ово подробније проучавају студије „стратешке културе” (види: Кесић 2019, 147-167). Међутим, Хантингтон је пропустио да објасни степен ове корелације јер је то ометало монолитност његовог моделског приступа.

Научници из других друштвених наука су се, у својој критици Хантингтоновог модела, више усмерили на сам концепт цивилизације, на његов нејасан обим и садржину те неизвесне могућности његове операционализације. Хантингтонова „највиша културна груписања људи”, по њима, створила су читав низ недоумица: из постојања цивилизација се не да уочити ни начин њиховог настанка и развоја, нити опадања (како их описују нпр. циклести или културни деклинисти). Не види се како и зашто културални фактори – пре свих религија, етницитет и језик – доводе до настанка цивилизације. Зашто неке религије и неки народи, са својим културама и језицима, успевају да узрасту до тих најкрупнијих културно-идентитетска здања – а други не? Какав је међусобни однос и значај комбинације ових културалних фактора међу којима је најутицајнији религија? Зашто је Хантингтон као цивилизацијску „линију раседа” уочио границу између Западне (католичке) и Православне цивилизације, при томе не делећи Западну цивилизацију на Протестантску и Католичку? Зашто је цивилизацијски одвојио Јапан од Синичко-конфучијанске

цивилизације, а то није урадио са нпр. Вијетнамом? И по чему је (субсахарска) Афричка цивилизација, састављена од многих народа, језика, култура и вера, виђена као једна целина – док неке цивилизације имају само једну (Јапанска) или две држава (Хинду)? Који је основни критеријум за одређење једне цивилизације као највећег културног ентитета?

Следећи проблем везан за Хантингтонов концепт цивилизације представљају разлози на основу којих се одређене већинске и мањинске групе сврставају у одређену цивилизацију, будући да постоји велики број етничких група које није лако сврстати у једну од осам „Хантингтонових цивилизација” (нпр. Афроамериканци који живе у Северној и Латинској Америци, затим црни муслимани у Африци, као и бројне урођеничке групе/племена широм света која су на примитивном степену развоја). Да ли је за постојање и одређење једне цивилизације основни критеријум религијски, културолошки или етнички? Ако је то религијски – зашто су неке од осам цивилизација именоване на нерелигијском садржају (Афричка, Латиноамеричка, Јапанска)? Ако су нпр. неке цивилизације дефинисане само на основу религијског критеријума (Исламска, Хинду, Синичка/Конфучијанска), зашто се од једне религије јављају три цивилизације (Западна, Православна и Латиноамеричка) и зашто је Православној цивилизацији додат етнички префикс „словенска”, када постоје бројни православци несловени (Јермени, Грузини, Грци, Финци, Арапи итд)? Због чега је Јапанска цивилизација конституисана као етничка а не религијска, када се, уз све своје специфичности, она без већих проблема може уврстити, попут Кореје или Вијетнама, у Синичку/Конфучијанску? Зашто је Афричка цивилизација дефинисана географским критеријумом (Субсахарска Африка) када на њеном простору, такође, преовлађују светске религије попут хришћанства и ислама (уз несумњиво присуство племенских анимистичких култова) које су матичне вере других цивилизација? Зашто будизам, као светска религија, нема своју цивилизацију када су њени припадници распрострањени широм Азије, и зашто их Хантингтон лаконски смешта у Синичку/Конфучијанску цивилизацију? По ком критеријуму Израел припада Западној цивилизацији (будући да је јудаизам блиска али, ипак, самостална религија и у односу на хришћанство и на ислам)? Ако прихватимо да су неке од главних одлика Западне цивилизације античко класично наслеђе, подела духовне и световне власти,

владавина права, друштвени плурализам, формирање власти путем представничких тела, индивидуализам – зашто се исти критеријум не примени и на Филипине чије је становништво позападњачено и већински хришћанизовано? Колико су утицаји свих наведених религија стварно присутни и дефинишући за дате цивилизације и њихово културно уређење, а колико тек мање ефективни део њиховог целокупног културног наслеђа? Све су то отворена питања на које Хантингтонова парадигма нема јасне одговоре....

ГДЕ СЕ ПОКАЗАЛО ДА ЈЕ ХАНТИНГТОН У ПРАВУ, А ГДЕ НЕ?

У Хантингтоновом моделу сукоба цивилизација очигледно су спорнији сукоби, него саме цивилизације. Тродеценијски развој међународних односа, од времена краја Хладног рата до данас, у значајној мери је указао на важност крупних цивилизацијских, културно-вредносних груписања, мада не у степену монолитности и детерминисаности као што је то тврдио Хантингтон. Цивилизацијске симпатије и негативне предрасуде свакако су значајне за перцепцију и формулисање интереса националних држава, али не пресудно и једнозначно: ту је и читав низ других фактора који утичу на увиђање сопствених националних интереса и формулације практичне политике. Иако су државе биле и остале водеће јединице међународног живота, промене међународних односа у правцу мултиполаризма у великој мери се одвијају по цивилизацијском принципу. Као правилност се показује како се нови центри глобалне моћи уобличавају управо око доминантних држава појединих цивилизација које свој цивилизацијски ареал, мање или више успешно, претварају у јединствену интересну сферу. Изузеци овде само потврђују правило.

Наравно да су критеријуми цивилизацијске припадности подложни бројним ревизијама. Али – иако је број и обим распрострања појединих цивилизација упитан – њихово постојање је неспорно. Проблематичан је како низ цивилизацијских одређења, тако и неких њихових појединости. Спорно је, рецимо, издвајање Јапанске цивилизације из Синичке, упркос њеним значајним специфичностима и појачаном позападњачењу у односу на већину источноазијских суседа. Мање је спорно то што су из хришћанске религије настале три различите цивилизације: Западна (и у католичкој и протестантској

верзији) има практично идентичне цивилизацијске карактеристике, док некада Западу „близанацка” Православна цивилизација већ више од хиљаду година иде другим путевима и има неке битно другачије карактеристике, чак и када се ради о истим или наизглед сличним базичним институционалним облицима функционисања друштва. Латиноамеричка цивилизација – настала укрштањем западних, римокатоличких утицаја (али не оних савремених, већ оних од пре пет и више векова) и култура индијанског становништва – има поприличан број својих специфичности које, у значајној мери, потиру неке од кључних западних особина да би се она сматрала само подврстом Западног света (неразвијеност индивидуализма, стављање и фамилијарности и појединих личности изнад правног система, помањкање секуларизације итд). Уосталом, Латинска Америка се одвајкада видела делом колонијалног Трећег света – света експлоатисаних, а не делом Запада, цивилизације њених освајача.

Лако је уочљиво и да цивилизације не представљају монолитне ентитете: унутар сваке од њих постоји велики број унутрашњих подела, сложености, поприличан број наслеђених проблема и размирица, па и значајног (у различитим степену израженог) утицаја модерног Запада, то јест разноврсних видова „позападњачења”. Нема сумње да ове цивилизације – развијајући се у индустријска и постиндустријска друштва – више нису она предмодерна друштва каква су раније била, пре сусрета са раномодерним Западом. Савремени развој незападних цивилизација – и то је неспорно – не конвергира са западном модерношћу, барем не у претежној већини случајева. Токови њиховог историјског развоја, без обзира на технолошки трансфер и повећан обим трговинске размене, је самосвојан, базиран на својим вредностима (види: Eisenstadt 2002). И ток њиховог економског повезивања (у другом кораку – и политичког) свакако је првенствено унутарцивилизацијски: најуспешније економске интеграције управо су оне регионалне, између припадника исте цивилизације.

Сличан процес економском тиче се и повезивања у политичком, геополитичком и војно-безбедносном смислу: око нових цивилизацијских полова моћи формирају се гроздови савезничких држава. Свакако, развијају се и друге, моћне вишецивилизацијске економске иницијативе (нпр. БРИКС). Но, њихово основно настојање је да се, кроз међусобно повезивање, створи најшира могућа алтернатива старом, западноцентричном економском међународном поретку.

Хантингтонове речи како „у постхладноратовском свету, први пут у историји, глобална политика је постала мултиполарна и мултицивилизацијска” (Хантингтон 1998, 21) данас звуче истинитије него у време када су написане. Додуше, модерне идеолошке разлике нису потпуно ишчезле: у незападним друштвима оне су се, мање или више, стопиле са домаћим културним и верским наслеђем и постале готово непрепознатљиве у односу на своје западне корене. Са друге стране, на самом Западу не само да је дошло до идеолошког „замаглавања”, већ и до мутације либерализма у глобалистичку леволибералну, ултра-индивидуалистичку (пост)идеологију коју су пригрлиле тамошње политичке и привредне елите, од Давоса до трансцендеристичких покрета. Ова постидеологија са својим нихилистичким набојем прети не само да уништи или изврне наглавце свако културно наслеђе на коме је изникла цивилизација Запада, већ једнако прети и другим цивилизацијама својом универзалистичком страшћу ка наметању себе као јединог исправног погледа на свет.

У том погледу, Хантингтон је, такође прилично тачно, уочио две тенденције: да ће незападне цивилизације листом одбацити скоро све универзалистичке тежње које им буду наметане насупрот сопственим вредносним оквирима, као и да ће то повећати међусобне антагонизме. Али, не између свих цивилизација и њихових саставних држава, верских група и етницитета, већ између „Запада и осталих”: између секуларне глобалне културе хипер(пост)модерног Запада и делом ревитализованих традиционалних културних темеља свих осталих цивилизација. Овај пре свега „културни рат” – са јењавањем западноцентричне глобализације и пребацивањем тежишта економског развоја на нове центре моћи – све више прераста у војно-политички антагонизам.

Незападне цивилизације, чак и у савременој фази свој развоја, баштине читав низ наслеђених вредности које су, мада не подударне, ипак међусобно далеко ближе и подесније да представљају мост за међусобну сарадњу него што су узорци непремостивих подела које воде цивилизацијским сукобима. Религиозно-метафизичке разлике, упркос томе што су значајне, нигде у незападним друштвима не подстичу друштвену патологију и нихилизам. Уз мања одступања, између њих је прилично лако постићи суживот, то јест консензус по читавом низу базичних питања, попут начина живљења човека унутар друштва, односа човека и природе или, рецимо, значаја природне породице, односа појединца према људској полности,

питања солидарности, односа човека и трансцендентног света... Имале незападне цивилизације међусобно јединствено традиционално језгро изражено на различите начине због различитог историјског контекста цивилизацијског настанка и развоја (како то виде перенијалисти, видети: Lings, Clinton 2007; Kahteran 2002), односно традицију само до различитог степена спознату од стране њених припадника и следбеника или не – окретање овим традицијама широм незападног света пре може да служи као мост за дијалог између цивилизација него повод за међусобно сукобљавање. То не значи да између њих сукоба не може и неће бити (поготово – некада неизбежног интересног сукобљавања), већ да он није изгледан, а поготово не нужан.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ПЕРСПЕКТИВЕ САВРЕМЕНИХ МЕЋУЦИВИЛИЗАЦИЈСКИХ ОДНОСА

Савремено доба указује на двосмерност мултиполарних, тачније мултицентричних тенденција: јасне конвергенције нових, незападних центара моћи, то јест њихових цивилизација, и све веће дивергенције па и антагонизације већине њих са постмодерним Западом.

У жељи да задржи своје пређашње геополитичке позиције и истовремено хомогенизује до максимума сопствени цивилизацијски табор, Запад је ушао у поступно али радикално сукобљавање са оним центрима моћи које доживљава као главну претњу свом преимућству. По шаблонима из пређашњих идеолошких епоха, Запад је против Русије започео „нови хладни рат” (Гајић 2023, 71-92) који се одвија преко западног проксија, постмајданске Украјине као поцепане земље. На другом крају света, Запад такође ради на припреми антагонизације пацифичких држава Запада и геополитички подјармљених далекоисточних, површно позападњачених источноазијских држава против Кине, растуће велике силе и доминантне државе Синичке цивилизације. Све се то припрема по старом, симплификованом шаблону „демократије против аутократије”, иако западна друштва одавно нису више демократска, већ постдемократска (Крауџ 2014), нити су незападна (само) аутократска.

Садашње тенденције, међутим, не показују да ће оваква верзија сукоба цивилизација бити плодотворна по западне покушаје да задрже по њих жељени, највиши могући степен моћи. Идеолошко-геополитички стисак САД над европским делом Запада слаби

Европу и извлачи њену економску супстанцу, онеспособљавајући је за било какве касније историјски значајне улоге. На дужи рок, овај приступ претвара САД у паразита који геополитички „исисава” своју цивилизацијску сабраћу и сурвава их у правцу нејаке потконтиненталне провинције. Моћ Запада и њених придружених савезника показује се очигледно недовољном не само да „сломи” било кога од својих „таргетираних” ривала, већ и да прекине њихову међусобну нараслу сарадњу.

Започети процес мултиполаризације води пут све веће и континуираности међуцивилизацијске сарадње између незападних великих, средњих и малих сила. Неке међу њима западно непријатељство директно гура у економску и војну симбиозу (Русија и Кина). Друге незападне играче – свесне опадања моћи Запада и неадекватности вредносних пројекција западног нихилизма којима желе да се одупру – наводи да врдају, директно и индиректно међусобно сарађују све више и тако се извуку из стиска хипермодерног Запада (овде су симптоматични процеси интензивне дедоларизације у међусобној трговини). И још више од тога: најновији развој догађаја, где незападне велике силе, доминантне државе својих цивилизација, директно потискују западни интервенционизам на простору других цивилизација (нпр. порасли утицај Русије на Блиском истоку након спасавања Асадове Сирије од исламистичко-западног преврата), као и њихово посредовање да се унутар цивилизација које, сплетом историјских околности, немају своју савремену доминанту силу, измире међусобно закрвљени супарници (кинеско посредовање на измирењу између Ирана и Саудијске Арабије) показују да је дијалог и сарадња (Tian 2002, 7-8) незападних цивилизација у оквирима мултицентричног преображаја света не само могућа, већ и реално остварива. Успех ових помирителских и партнерских пројеката показује се тим већи ако се из њих искључи све проблематичнији утицај савременог Запада као реметилачког фактора у међуцивилизацијској и мултиполарној светској једначини.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гајић, Александар. 2023. „Колико се „нови хладни рат” разликује од старог?”. *Политичка ревија* 1/2023, Београд: Институт за политичке студије: 71-92.
- Дугин, Александр. 2015. *Теорија многополярног мира. Плюриверсум. Учебное пособие*. Москва: Академический Проект.
- Хантингтон, Семјуел. 1998. *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. Подгорица. ЦИД.
- Ash, Timoty Garton. 2000. *History of the Present*. London: Penguin.
- Diplo H./ISSF. 2019. “Teaching Roundtable 11-6 on The Clash of Civilizations in the IR Classroom”, 06.11.2019. <https://networks.h-net.org/node/28443/discussions/5273269/h-diploissf-teaching-roundtable-11-6-clash-civilizations-ir> приступљено 20.11.2023.
- Eisenstadt, Shmuel. 2002. *Mulitple Modernities*. London: Routledge.
- Elst, Koenraad. 2001. „India’s Only Communalist: an Introduction to the Work of Sita Ram Goel”, Sharma, A. (2001). *Hinduism and secularism: After Ayodhya*. Basingstoke: Palgrave.
- Erdem, Egin. 2002. “The Clash of Civilization revisited after September11”, *Alternatives – Turkish Journal of International Relations*, vol 1 no. 2. Merkez/Yalova: Yalova University.
- Kahteran, Nevad. 2002. *Perenijalna filozofija „Philosophia Perrenis”*. Sarajevo: El Kalem.
- Krauĉ, Kolin. 2014. *Postdemokratija*. Beograd: Karpos.
- Lings, Martin, Minnaar, Clinton. 2007. *The Underlying Religion: An Introduction to the Perennial Philosophy*, Bloomington, Indiana: *World Wisdom*.
- Fox, Jonathan. 2001. “Two Civilizations and Ethnic Conflict: Islam and the West Source”. *Journal of Peace Research* 38 (4) <http://www.jstor.org/stable/424897>. приступљено 29.11.2023.
- Fukujama, Frensis. 2002. *Kraj istorije i poslednji ĉovek*, Podgorica i Banja Luka: CID i Romanov.
- Henderson, Errol, Tucker Richard. 2001. “Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict.” *International Studies Quarterly* 45 (2) (June 2001), <http://www.jstor.org/stable/3096113> приступљено 29.11.2023

- Huntington, Samuel. 1993. „The Clash of Civilizations?”. *Foreign Affairs*. 72 (3): 22–49.
- Klare, Michael. 2002. *Resource Wars: New Landscape of Global Conflict*. New York: Henry Holt.
- Kesić, Dušan. 2019. „Koncept strateške kulture u studijama bezbednosti”. *Godišnjak Fakulteta bezbednosti* 2019/1. Beograd: Fakultet bezbednosti: 147-167.
- Lewis, Bernard. 1990. „The Roots of Muslim Rage”. *The Atlantic Monthly*, September 1990 <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/304643/> приступљено 28.11.2023.
- Oprea, Anastasia.2020. „The border that is not there: a critique of Samuel Huntington’s concept of „Clash of Civilizations”. *Cabod dos Trabalhos* 1/2020. https://cabodostabalhos.ces.uc.pt/n14/documentos/02_AnastiaOprea.pdf приступљено 28.11.2023.ž
- Russett, Bruce, John, Oneal and Cox Michaelene. 2000. “Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence”. *Journal of Peace Research* 37 (5) (Sep 2000), <http://jpr.sagepub.com/cgi/content/abstract/37/5/583>. приступљено 29.11.2023.
- Said, Edward. 2001. „Clash of Ignorance”. *The Nation* [Online] <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance> приступљено 28.11.2023.
- Tian, Dwen. 2022.”What’s Wrong with the “Clash of Civilizations””. *China Watch* Vol. 2 (5), February 2022: 1–8.
- Tusicsiny, Andrej. 2004. “Civilizational Conflicts: More Frequent, Longer, and Bloodier?”. *Journal of Peace Research* 41 (4) (July 2004), <http://www.jstor.org/stable/4149685> приступљено 29.11.2023.

Aleksandar Gajić*

Institute of European Studies, Belgrade

RECONSIDERING HUNTINGTON: CLASH OF CIVILIZATION THEORY AND THE WORLD MULTIPOLARIZATION

Resume

The Paper examines Huntington's model for understanding conflicts in contemporary international relations, according to which the cultural and religious identities of peoples are the primary causes of their mutual clashes. Starting from the basic elements of his paradigm on the "clash of civilizations", like the concept of civilizations and their typology, the concept of conflict, their types and causes, to which the first part of the Paper is dedicated, the central part of the Paper presents a cross-section of critical reviews of Huntington's "clash of civilizations" model from the principle criticism to particular ones. After that – and bearing in mind contemporary international events and processes in the times of the "new cold war" – an attempt is made to determine whether to what extent Huntington was right, i.e. how accurate his model for understanding the conflict was, and how much it was not. Final part of the Paper is devoted to the understanding of contemporary intercivilizational relations precisely in relation to Huntington's predictions. The conclusions that arise are clear: in Huntington's model of the "clash of civilizations", the conflicts are obviously more contentious than the civilizations themselves. The three-decade development of international relations, from the time of the end of the Cold War until today, has significantly pointed to the importance of large-scale civilizational, cultural and value groupings, although not to the degree of monolithicity and determinism as claimed by Huntington. He also quite correctly observed two tendencies: that non-Western civilizations will reject with a leaf almost all universalistic aspirations that are imposed on them against their own value frameworks, and that this will increase mutual antagonisms, but not between all civilizations and their "core states", religious groups and ethnicities, but between "the West and the rest." Moreover, the process of multipolarization that has begun leads the way to greater and more continuous inter-civilizational

* sasa95gajic@gmail.com

cooperation between non-Western large, medium and small powers. The success of these reconciliations and partnership projects is evidently larger if the increasingly problematic influence of the modern West, as a disruptive factor in the intercivilizational and multipolar world equation, is excluded from them.

Keywords: Huntington, civilizations, conflict, cooperation, “new cold war”.

* Овај рад је примљен 16. децембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

*Марија Ђорџић**
Институт за политичке студије, Београд

БАЛКАН (И ЗАПАДНИ БАЛКАН) КАО НЕГАТИВНИ ПОЛИТИЧКИ ПОЈМОВИ**

Сажетак

У раду се анализира негативна перцепција Балкана, са посебним освртом на Западни Балкан, као на новоизведени политички појам. Аутор објашњава историјске и политичке околности кроз које се градио негативан имиџ Балкана, указујући на то да је овај регион одвајкада био перципиран као „другост” у односу на Европу. По истој тој аналогiji, аутор објашњава како се сада Западни Балкан нашао у позицији „другости” у односу на остатак балканских земаља (које су постале чланице ЕУ). Виолентна прошлост, „проклетство малих разлика” и неразрешени политички конфликти, чине Западни Балкан проблематичним регионом који је под будним оком великих сила. Тачка у којој се могу поклопити интереси свих земаља Западног Балкана јесу евроинтеграције које указују на „заједницу судбине” овог региона.

Кључне речи: Балкан, Западни Балкан, балканизација, Србија, ЕУ, политика, насиље.

* mara.djoric@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије (пројекат број 179009) коју финансира Министарство науке и технолошког развоја и иновација Републике Србије.

ЗАШТО ЈЕ БАЛКАН „ДЕМОНИЗОВАНА“ РЕЧ?

Балкан поседује негативан имиџ. Историја је исписана крвљу, конфликти су чести, стандард живота заостаје за европским, постоје „проклетства малих разлика“ о којима можемо говорити као о нарцизму малих народа, западњаци нас сматрају „трулим ткивом Европе“ које или треба одстранити или дисциплиновати. Балкан заправо, представља метафоричко „страшило“ са којим Европа не зна шта да ради. Хтели би и да нас се одрекну јер смо недовољно Европљани, а опет, не желе да нас дају другима. Можда бисмо се и ми променили, међутим, географија је чудо. Она нас везује својим чврстим ланцима за земљу у којој смо се родили и ма колико хтели да будемо другачији, да побегнемо од свог сопства и приближимо се тој „недостижној“ Европи менталитетски и на сваки други начин, постоје неке границе које су постављене пред нас. Но, то нису само физичке границе (реке, мора, планине, гранични прелази...) које нас омеђују. Постоје много снажније границе које су невидљиве, а које одређују правац којим се крећемо (фаталисти би рекли судбина). Невидљиве границе су саткане од снова, емоција, културе, традиције, сећања, архетипова, духа простора...Иако невидљиве, оне су некад често јаче од физичких граница, које хируршки прецизно показују разлику између Нас и Њих.

Балкан је данас постао демонизована реч и појам који је непожељан. Да ли је то одувек било тако? Негативан имиџ Балкана се најбоље може видети кроз етимологију речи, што би стари Латини рекли – *nomenestomen* (име је значење). Порекло имена Балкан датира из давнина. Оно је дошло преко Турака и представљало је назив за планински венац (некада познат као Хемус). Први пут званично као географски појам Балкан, тј. Балканско полуострво (*Balkanhalbinsel*) уводи 1808. године немачки географ Цојне (JohannAugustZeune) (Cvijić 1987, 15).Можда етимологију речи Балкан најбоље описује Иналцик (према Ерину), који основу изводи из персијско-турске речи *балк*, што у основи значи – блато; и турског суфикса за деминутив – *ан* (Todorova 1998, 54). У складу са овим етимолошким тумачењем долазимо до закључка да је Балкан и заправо једна метафора блата (ми бисмо додали „живог блата“) у коме су балкански народи вековима заробљени. Опстанак у том нашем „живом блату“ нимало није лак јер никако не можемо да се извучемо из њега, а с времена на време нас још дубље гурне по нека „чизма“ која долази каткад

са Запада, а понекад и са Истока. Живети у таквим условима је веома изазовно и стога су Балканци развили посебан нагон за преживљавањем, који се ретко може срести код других европских народа. Конкретно, нигде се лепше не пева, не игра и не ужива у животу као на Балкану, и нигде се толико лако људи не прилагођавају кризама као на „брдовитом Балкану”. Можда због тога што знамо како је живот суров, па уживамо у њему док можемо.

Међу многобројним недоумицама које се тичу Балкана је и питање: које све државе чине Балкан? По Хофману – Југославија, Албанија и Бугарска су представљале „језгро Балкана”, док су делимично балканске земље Грчка и Румунија (Hoffmann 1963). Постоје индиције да се и европски део Турске може сматрати Балканом, док Марија Тодорова истиче како су балкански народи сви бивши Југословени, Албанци, Бугари, Грци и Румуни.²

У неким метафорама се о Балкану говори као о „бурету барута”; за друге је Балкан „комична опера исписана крвљу” (Durham 2008); има и оних који су га видели у контексту „другости”. О тој „другости” (у односу на Европу) је на виртуозан начин писала бугарска научница Марија Тодорова у својој књизи *Имагинарни Балкан*, у којој покушава да објасни дистинкцију између Нас („примитивних Балканаца”) и Њих („цивилизованих Европљана”). Да би потврдили нашу „другост” и (не)европски ментални склоп, неки западни извори су говорили да се данас на Балкану људи убијају због нечега што се догодило пре пола века, што је незамисливо у Западном свету (Cohen 1995, 24). Међутим, у свој тој глорификацији Запада, заборавили су да се пак, они убијају због нечега што се догодило пре две хиљаде година, ако се узме један од разлога страдања Јевреја за време Другог светског рата (Todorova 1998).

Следећи разлог негативне перцепције Балкана јесте број убијених током Балканских ратова (Први и Други Балкански рат). Но, уколико већ калкулишемо бројкама људи, зар није цифра од три милиона страдалих Вијетнамаца (Видети Reuters 2008; Hirschmanetal 1995, 783-812; Westheider2011, 142) током Вијетнамског рата застрашујућа? Да не идемо толико далеко у прошлост. Довољно је само да констатујемо да је за само три месеца израелског напада

² Марија Тодорова на једном месту полемише да ли и Словенце треба уврстити у балканске народе јер они никада нису били под отоманском влашћу, али на крају ипак одлучује да и њих назове Балканцима из разлога што су чинили део Југославије.

на Газу (након терористичког акта Хамаса 7. октобра 2023.) убијено око 26000 људи међу којима је око 50 % деце, док је 1,7 милиона становништва присилно расељено (UN 2024). Очигледно је да насиље, убијање и антицивизацијске мере нису својствене само нама, Балканцима. Због тога се стиче утисак да смо, упркос свим својим несавршеностима, превише на стубу срама. Као што се може видети, виолентност није само *differentiaspecifica* Балкана, већ је иманентна читавом људском роду.

Географски гледано, ми јесмо Европа, али у менталном и емотивном смислу речи често нагињемо оријентализму и Истоку, што нас је данас довело до „кризе идентитета”. То се најбоље огледа у нашем односу према савременој поларизацији света у којој смо „између две ватре”. Нама у Србији је, на пример, разум на Западу, а срце на Истоку, као у лошим љубавним филмовима. Специфичност положаја Србије ствара „геополитички магнетизам који привлачи глобалне и регионалне силе” (Despotović i Glišin 2021, 25). А ти закони привлачења нису увек на наше добро. Ми бисмо да користимо материјалне добробити Запада, а да спиритуално и вредносно будемо Исток, што доводи до сопствене кризе идентитета – Хантингтон је ову појаву називао „поцепаним земљама” (*cleftcountry*) (Huntington 1997). Овакве државе не само да су нестабилне, већ су и национално, религијски и културолошки хетерогене, са тенденцијом нових конфликта, који могу представљати разједињења или уједињења. Када сте мали у савременом свету (какве су све балканске земље), немате право на свој апсолутни суверенитет. Заправо, данас готово ниједна земља не поседује тзв. апсолутни суверенитет који би подразумевао да се понаша и доноси одлуке искључиво у складу са својим интересима (са изузетком неколико великих сила попут Америке, Русије, Кине...).

Често су балканску непослушност и виолентност многи теоретичари објашњавали утицајем оријентализма (посебно у погледу источњачке окрутности). Али Балкан није само Оријент. Он је један амалгам у коме се спајају турски оријентализам (дуг бар 500 година) са византијским утицајем, који је трајао мало дуже од оријентализма (цео један миленијум). Ипак, једна заједничка нит која повезује Балкан и Оријент јесте према перцепцији неких истраживача – повратак у средњовековни миље (Herbert 1904, 252-253). Осим тога, за разлику од „неопипљивог Оријента”, како то истиче Тодорова, Балкан је омеђен чврстим географским и историјским границама. Или је бар било тако, јер од недавно, свака земља која из балканског

региона уђе у ЕУ, негира било какву повезаност са Балканом (на који се гледа као на ружну прошлост).

Упркос свим постојећим недостацима и манама које нам спочитавају Европа и Запад, Балкан и даље остаје значајна геополитичка тачка око које се надмећу велике силе. Пре свега, Балкан је у битној корелацији са ширим географским окружењем попут Мале Азије, средње Европе, Медитерана, Блиског истока, Црног мора... Деспотовић сматра да онај ко влада Балканом, влада и Европом, јер је Балкан „улазно излазна капија Европе за њен животни простор на Исток” (Despotović 2016, 31). Његова запажања кореспондирају са Макиндеровом (*Halford John Mackinder*) тврдњом да Евроазијом може владати само онај ко контролише централни део евроазијског простора. Да би велике (пре свега западне) силе оствариле тај план, потребно је да контролишу и Балкан, јер се на тај начин остварују два битна циља (Nišić 2002, 161):

1. Контролише се немачки транзит Дунавом са Блиским и Средњим истоком.

2. Преко Турске се блокирају црноморски мореузи, те се и затварају врата Русији ка Средоземљу.

Основни проблем Балкана је тај што је увек виђен као (непослушна) периферија Европе, коју је требало обуздати деловањем великих сила Центра. Перципиран је и као канцероген ткиво које треба „излечити” или одстранити. Балкан је и плодно тле за развијање „европског оријентализма”, с обзиром да је „лепак” (или граница) између Истока и Запада. Ако тај „лепак” није довољно чврст, онда су границе нестабилне, поцепане и тешко их је контролисати. Због тога су често светске силе играле улогу „великог брата” који надзире овај проблематичан регион. Па ипак, можда је боље да о Балкану уместо концепта „другости” говоримо о концепту окрњене сопствености. А ко нам крњи ту сопственост? Углавном неки Други који, по правилу нису са Балкана, али би желели да управљају њиме. Балкан је попут луткарског позоришта у коме се на сцени виде лутке, док у позадини конце повлачи неко Други.

БАЛКАНИЗАЦИЈА И *НОММО BALCANICUS*

Један од најбитнијих појмова који је изведен од речи Балкан је – *балканизација*. Ово је заправо, пејоративан назив за оно што Ендру Хамонд (Hammond Andrew) објашњава као поделу на мале

целине сродних народа који су међусобно супротстављени (Hammond 2016). Ако се овој одредници придода примитивизам, анархичност, непоштовање институција, недостатак владавине права и још „зачини” са утицајем великих сила³, онда добијемо *балканизацију*, као један компромитовани појам. Тодорова објашњава балканизацију као процес распарчавања великих географских целина (по националним основама) на мале, међусобно супротстављене и углавном проблематичне државице (Todorova 1998, 65). Па ипак, балканизација се као појам не везује искључиво за своју географију. Њујорк Тајмс (*New York Times*) је 1918. године писао о тзв. „балканизацији Европе”, описујући песимистичну будућност Европе (*New York Times* 1918). У постколонијалној Европи термин балканизација коришћен је да означи проблем са којима су се сретале новонастале афричке државе (у односу према колонији Француској). Лист *Listener* је 1962 године писао да у Западној Африци постоје сви услови за настанак балканизације (Todorova 1998, 69). Тако је балканизација постала универзални синоним за насиље и распарчавање великих целина на мале, који се више није односио само на Балкан, већ и на остатак „проблематичног” света.

Због виолентности, ратова и грубости којој је изложен, за Балкан се недвосмислено везује тзв. „мачо-имиц”. У поређењу са Оријентом који је осликан женским метафорама, Балкан је прича о „мачоизму”. Портрет наших мушкараца (Балканаца), није баш био блиставог карактера почетком 20. века. Страни путописци и историчари су писали како је класичан балкански мушкарац „нецивилизован, примитиван, груб, окрутан, и без изузетка – разбарушене косе” (Howden 1908, 1-3). Интересантно је да је овај исти путописац имао дијаметрално супротно мишљење о женама са простора Балкана, тврдећи како су „женствене до сржи” (Howden 1908, 1-3). Не знамо да ли су овакве тврдње биле мотивисане првенствено субјективним доживљајем аутора, али наш имиц је не оно што мислимо о себи, већ оно – како нас други виде.

Становници Балканског полуострва су чак добили свој латински назив попут неке биљне или животињске врсте. Термин *hommo balcanicus-a* је настао први пут код Светозара Игова као антитеза „цивилизованом Европљанину” (Todorova 1998, 75). Аутор овог текста би у одбрану Балкана могао навести доста чињеница о томе колико се антицивизацијског може наћи и у тој Европи, која је

³ Које овде делују углавном по принципу *divideetimperare* (завади, па владај).

била колонизатор, робовласник и још штошта у контексту Крсташких ратова, Инквизиције, логора смрти током Другог светског рата... Због негативне перцепције Балкана, која претежно долази са Запада, не можемо а да се не запитамо како то утиче на *hommbalcanicus-a*? Чини се да смо и сами оберучке прихватили ово негативно одређење и нашу „другост”, а самим тим и инфериорност, у односу на Европу. Увек на раскршћу цивилизацијских путева, Балкан се може сматрати недовршеним Истоком и недовршеним Западом, а који је опет изградио свој посебан идентитет.

Заробљен између Византије и Рима, хришћанства и ислама, Истока и Запада, Балкан је одвајкада био важно подручје. Сматрало се да је мир на Балкану, значио и мир у Европи, па и у читавом свету. Сетимо се како је и где почео Први светски рат, сетимо се које су се империје после завршетка овог рата распале. И не можемо да се запитамо да ли су то велике силе опростили Балкану?⁴

Поставља се питање да ли постоји неки лепши (и некомпромитовани назив) за Балкан, који бисмо могли користити? Свакако би Југоисточна Европа био софистициранији и много бољи термин, само што он није пустио „пелцер” који би се могао примити на овом нашем специфичном балканском тлу. Идеја југословенског географа Јосипа Роглића да се после Другог светског рата уместо назива Балканско полуострво користи Југоисточна Европа је одбијен због корелације који је овај термин остваривао са нацистичком Немачком (Hoffmann 1963, 11-12).

У међувремену, Балкан је доживео још једну *нео-балканизацију*, која се односи на ратове 90-их година 20. века и распарчавање бивше Југославије. Поново је виолентност, стварање малих, међусобно супротстављених држава и хаос постао симбол за Балкан. Након више конфликта у које су се (по неписаном правилу) уплеле и велике силе, Балкан се данас опет интегрише кроз нови феномен који се зове – Западни Балкан.

ЗАПАДНИ БАЛКАН КАО ПОЛИТИЧКИ ПОЈАМ

Пре неколико година на Балкану се оформио један нови термин који нам је данас познат као Западни Балкан. Реч је о политичкој конструкцији која руши све законе географије. Да би се разумео овај „клинч” између географије и политике треба утврдити које

⁴ У овом случају, конкретно – Србији.

све то државе чине Западни Балкан: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Албанија. Тиме долазимо и до формуле Западног Балкана која би математички изгледала овако:

**(Земље бивше Југославије – Хрватска и Словенија)
+ Албанија = Западни Балкан**

Навешћемо неколико специфичности које произилазе из „западнобалканске формуле“:

1. Оно што је заједничко овом региону, јесте да народи Западног Балкана говоре истим (или сродним) језицима, са изузетком Албаније.

2. Везује их заједничка прошлост кроз „заједницу судбине” (посебно земље бивше Југославије Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина и Северна Македонија, које су некада имале и заједничку нацију тзв. Југословене).

3. У скорој прошлости већина ових земаља је била нажалост, повезана кроз међусобне ратове 90-их.

4. Ниједна од земаља Западног Балкана није чланица ЕУ.

Ово су само неке од круцијалних сличности и разлика, али дефинитивно најјача спона између свих држава овог региона је „сан” о Европској унији. Метафорички гледано, Западни Балкан би се могао назвати чекаоницом ЕУ. А сви знамо како је у чекаоницама непријатно – неки се гурају да уђу преко реда, многи траже везу како би добили бољи третман, поједини чак услед дугог чекања дођу у међусобан конфликт, а неки чак одлучују и да се удруже како би то чекање учинили подношљивијим. Дobar пример овог удруживања је иницијатива „Отворени Балкан“ која повезује Србију, Северну Македонију и Албанију, првенствено у економском смислу речи, олакшавајући лакши проток робе, људи и капитала.⁵

Првобитна идеја економске интеграције Западног Балкана је била позната као „Мини Шенген”, када су ове три државе потписале 2019. године у Новом Саду приступну декларацију. Касније ће ова иницијатива бити преименована у „Отворени Балкан”. Фокус декларације је био на суштинској идеји којом се руководе њене потписнице, а то је – значај заједничке евроинтеграције, са циљем међусобне помоћи на путу ка ЕУ. Заправо, идеја водила „Отвореног Балкана” је била у томе да се креира јединствено тржиште, по

⁵ Постоје индикације да се и остале државе Западног Балкана прикључе овој иницијативи. Да би се то остварило, потребно је да се превазиђу многе политичке препреке.

угледу на ЕУ. Да је подршка иницијативи у земљама оснивачицама велика, види се на основу истраживања које је организовао IRI (International Republican Institute). У Србији 75% анкетираних подржава „Отворени Балкан“, у Северној Македонији 61% (IRI 2022), док у Албанији подршка износи 63, 3% (Euronews Albania 2021). Подршка овој иницијативи је дошла и од стране САД, Русије и појединих представника ЕУ, јер је виђена као могућност убрзања у оквиру процеса евроинтеграција (Stanković i Krstić 2023, 118).

Иако на први поглед ова иницијатива делује веома продуктивно, многи политички субјекти јој се противе, што ствара дисонантне тонове међу чланицама Западног Балкана. Највеће негодовање је показао премијер привремених косовских институција Аљбин Курти, као и некадашњи представници црногорских власти (Мило Ђукановић). Неуједначено прихватање ове иницијативе се може видети и у Босни и Херцеговини, што додатно компликује повезивање Западног Балкана. Могући разлози одбијања БиХ и Црне Горе да се прикључе „Отвореном Балкану“ налазе се у оспоравању суверенитета ових земаља над проценама изградње државе и нације, као и у нарушавању слике у јавности о њиховом положају у процесу придруживања Европској унији (Surilić et al 2022). Осим наведених критика, евидентне су и многобројне користи од постојеће иницијативе.

Најновији беневит овог повезивања је слободан приступ тржишту рада за грађане Северне Македоније, Албаније и Србије, који ће од 1. марта 2024. године моћи да раде без икаквих административних препрека у све три земље.⁶ Поента оваквог споразума је да ће свако ко има налог на порталу *eУправа* бити у прилици да аплицира за посао у Албанији, Северној Македонији и Србији и да ће све три земље имати јединствену базу свих слободних радних места. Може се рећи да је ово скоро као ЕУ на „балкански начин“. Код неких појединаца и држава које припадају Западном Балкану постоји бојазан да би оваква врста интеграција могла успорити пут ка ЕУ, која није баш оправдана јер уколико се повезује ЕУ, зашто то не би могао чинити и Западни Балкан? Код других скептика „Отвореног Балкана“ као аргумент против се наводи и евентуална колизија која би могла настати са Берлинским процесом

⁶ На основу Протокола о међусобном повезивању шема електронске идентификације грађана Западног Балкана и Протокола за примену услова за слободан приступ тржишту рада на Западном Балкану, који је потписан између три државе 22. јануара 2024. године.

(чији је родоначелник ЕУ и који је претеча идеје о интеграцији балканских држава). Нажалост, неке балканске државе (попут Турске)⁷ су се толико начекале да су потпуно изгубиле илузију о томе да ће икада постати део европске породице. Има и оних попут Северне Македоније која је чак била спремна на промену значајних идентитетских обележја, као што су име државе, одређени делови историје и многобројни политички уступци. Па ипак, све то није било довољно да постану нова звезда на застави ЕУ. Постоји нешто јаче од реалних чињеница, владавине права и критеријума за пријем у ЕУ, а то је – политичка подобност. Ова „магија политике” је таква да од неподобних прави подобне, и обратно. Управо оваква ситуација ствара све веће неповерење грађана држава Западног Балкана у ЕУ. Вероватно је то тако што су изгубили сваку наду да ће постати њене равноправне чланице. Али, нада последња умире.

Зашто Западни Балкан није „западни”?

Пошто смо објаснили тренутну ситуацију на Западном Балкану и омеђили га (политичким) границама, ред је да нешто кажемо и о географским контроверзама његовог имена. О Западном Балкану (у савременом контексту) се говорило још крајем 90-их година 20. века. Овај термин је неформално користила европска бирократија још од 1997. године, док у потпуну оперативу употребу улази 1998. године (Stepić 2012, 21). Веома је битно правити разлику између термина Западни Балкан као медијске конструкције и политичког термина. Иако се у медијском дискурсу овај термин јавља много раније, његово политичко обликовање се везује за Самит Европске уније у Солуну 2003. године. Тада се званично успостављају институције⁸ ЕУ које дефинишу односе са Западним Балканом. То је вероватно онај моменат када Западни Балкан почиње да се препознаје у исто време као политички и географски термин. Тако и Западни Балкан постаје део једног политичког пројекта (додуше на уштрб географије). Интересантно је да државе Западног Балкана нису саме учествовале у креирању овог термина, нити их је ко питао. Неки аутори га сматрају практичним политичко-економским

⁷ Иако није Западни Балкан, Турска је ипак балканска држава (ово се односи на њен европски део). Она се често налази „у пакету“ са Западним Балканом у многим пројектима различитих међународних организација.

⁸ Повереник, комисија, директорат...

термином (Vuletić 2018, 41). По другима, он је пример „географског распојмљивања и геополитичког манипулисања” (Stepić 2012). Према Степићу, циљ овакве политичке конструкције јесте стабилизовање (нестабилног) региона и припрема за његову даљу евроатлантску интеграцију (Stepić 2012).

Да видимо зашто Западни Балкан није стварно „западни”? Први приговор ће дати географи који немају обичај да на основу страна света деле ово полуострво. У прилог томе говори и капитално дело једног од највећих балканолога Јована Цвијића, који је поделио Балканско полуострво на основу три највеће целине (а да не спомиње Западни Балкан): Пиндско-динарска област, Егејска област и Континентални блок (Цвијић 1991). Степић сматра да, конкретно Србија, ни у ком случају не може да буде део Западног Балкана, јер је она у средишту Балкана (централно-балканска земља) (Stepić 2012). По тој логици би онда, по њему, само територија западно од реке Дрине могла бити „прави Балкан”, а то су Босна и Херцеговина и Хрватска и Словенија.⁹

Иако постоје јасни (географски) докази да Западни Балкан није западни, над географском логиком, превагнула је (као по обичају) политичка, те се данас о овом региону може говорити као о политичкој конструкцији која је увелико устаљена. О Западном Балкану се створио дискурс у медијима, званични политички и институционални документи га препознају под тим називом, те се може рећи да је овај појам увелико прихваћен.

Интересантно је констатовати како је Балкан „другост“ у односу на Европу, али је исто тако и Западни Балкан сада пак, „другост“ у односу на остатак Балкана, тј. у односу на оне земље које су успеле да уђу у ЕУ (Грчка, Бугарска, Румунија, итд.). За сада земље Западног Балкана још увек нису „подобне“ да буду део европске породице, те стога постоји јасна граница између Њих (ЕУ) и Нас (Западног Балкана). Ова граница неодољиво подсећа на разграничавање које су антички Грци правили између њих који су живели у полисима и оних који су били ван полиса. Заправо, живот ван полиса је био резервисан за варваре или богове (нека свако од нас изабере којој категорији припада).

Као проблематичан регион (потовако после ратова 90-их) Западни Балкан је под будним оком великих сила. Трагедија је

⁹ Познато је да су уласком у ЕУ Хрватска и Словенија „испале из друштва“ Западног Балкана, тако да ова идеја није применљива у пракси.

у томе што се често кроз овај регион воде многобројни прокси-ратови у којима се „преко грбаче” балканских народа решавају неки проблеми високе светске политике. А Балканци никако да се опамете и науче да је било доста ратова за неколико наредних генерација и да је коначно дошло време да се бавимо повезивањем и интеграцијама, а да баталимо конфликте и трагедије које су постале саставни део нашег балканског архетипа.

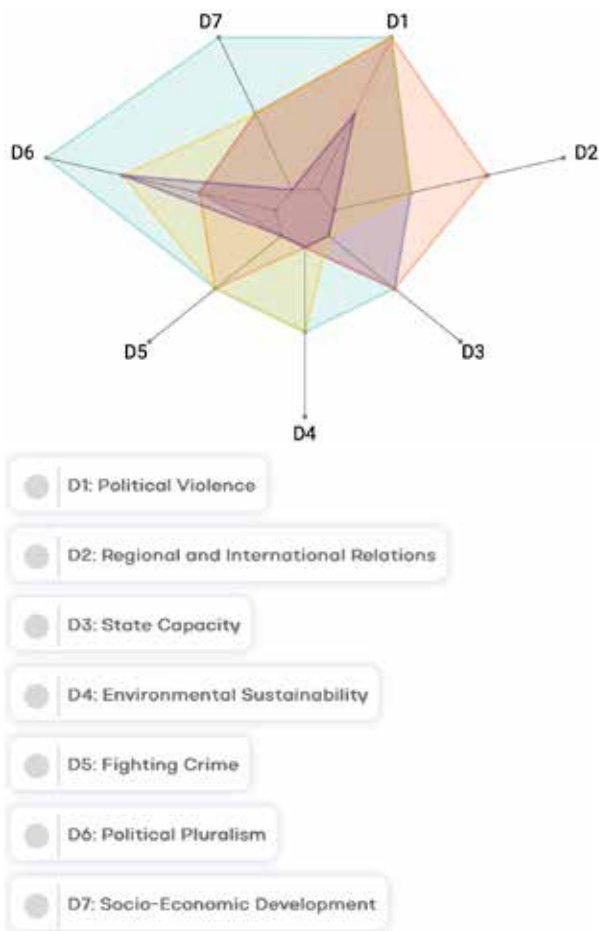
Може ли бити мира на Западном Балкану?

Питање мира на Западном Балкану се може сматрати онтолошким, из простог разлога јер се бави бићем и бивствовањем овог региона. То је уједно и питање које се тиче и остатка Европе, посебно ако се узме у обзир да се управо на овим просторима 90-их година 20. века водио најкрвавији сукоб у Европи после Другог светског рата (Видети: Džuvegović 2023, 27). Због свега наведеног је Западни Балкан под будним оком ЕУ, која непрекидно контролише (али понекад и ствара) одређене тензије и неразрешене конфликте.

Поред многобројних процена подобности и неподобности (западно)балканских народа, од недавно је уведен и тзв. локални индекс (*Balkan Peace Index – BPI*)¹⁰, којим се квантификује мир у региону и процењује квалитет мира. Очигледно да је *BPI* настао по узору на већ познати глобални индекс мира (*Global Peace Index – GPI*) (Vision of Humanity 2024), с тим што је код балканског индекса у питању регионални контекст, уз коришћење одређених индикатора.

Поређења ради, *GPI* је композитни индекс који мери мир широм света и састављен је од 23 квантитативна и квалитативна индикатора (где је сваки пондерисан на скали од 1 до 5). Са друге стране балкански индекс мира (*BPI*) се састоји од седам домена, при чему сваки од њих има три или више индикатора. У контексту негативног мира су два домена (борба против криминала и политичко насиље), док су на страни позитивног мира пет домена (државни капацитет, регионални и међународни односи, еколошка одрживост, социо-економски развој и политички плурализам).

¹⁰ Ово је пројекат настао у сарадњи између Факултета политичких наука и Факултета организационих наука у Београду.

Графикон БПИ са објашњењем политичких домена. Извор: <https://bpi.mindproject.ac.rs/>

Подаци из овог индекса показују како је Западни Балкан у последњих 20 година миран регион (без оружаних сукоба). Једино је покрајина Косово и Метохија била погођена насилном кризом 2022. која је настављена и током 2023. године, док су остале чланице Западног Балкана имале политичке кризе и ненасилне спорове (Džuverović 2022, 29). Када је реч о квалifikацији конкретног стања мира, Албанија и Хрватска¹¹ су одређене као земље консолидованог

¹¹ Интересантно је да се у овом индексу поред већ постојећих земаља Западног Балкана (Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Северна Македонија, Албанија), убраја и Хрватска.

мира; Србија и Црна Гора су виђене као државе поларизованог мира; Босна и Херцеговина је најгоре прошла са тзв. оспореним миром, док је према БПИ најсигурнија земља Северна Македонија са стабилним миром (Balkan Peace Index 2023).

Очигледно је да су земље Западног Балкана у односу на туробни период ратова из 90-их напредовале у смислу успостављања негативног мира, али је евидентна чињеница да још увек треба пуно тога да ураде на успостављању позитивног мира.¹² Имајући у виду нека историјска искуства која су на овим просторима произвела високу виолентност (Први и Други Балкански рат), као и место и повод отпочињања Првог светског рата (Сарајевски атентат), Западни Балкан је под будним оком не само ЕУ, већ и осталих великих сила. Њихов циљ је не само мир на Балкану, већ и миру у Европи, а као што је искуство показало без мира на Балканском полуострву нема ни мира у свету. Други разлог је геостратешка позиција Западног Балкана (Исток на Западу и Запад на Истоку), која га чини примамљивим за деловање великих сила. Надајмо се само да неће више користити добро испробани рецепт за владавину (Западним) Балканом који гласи *divide et impera*.

ЗАКЉУЧАК

О Балкану није лако писати уколико нисте рођени на његовом тлу. То се може видети још на основу текстова разних путописаца кроз историју који су у Балкану видели неразјашњену мистичност. Да би неко адекватно перципирао Балкан, мора да живи на њему, да осети његову енергију и разуме и његове контрадикторности. Можда је и због тога негативан имиџ Балкана настао превасходно захваљујући немогућности западних путописаца да га разумеју. А можда су имали и основане разлоге, да кроз призму рационалног, оголе нашу стварност. Са друге стране, о Балкану није лако ни писати уколико сте рођени на њему, јер доза субјективности и емоционалности прети да замагли реалну слику о њему. Али ко га боље познаје од нас *hommo balcanicus-a*? Ми који смо осуђени (или привилеговани) да живимо баш на овом месту где се срећу Исток и Запад, имамо право да кажемо по коју реч о „живом блату Балкана” у коме вешто опстајемо.

¹² Видети о позитивном миру више у: Галтунг, Јохан. 2009. *Мирним средствима до мира: мир и сукоб, развој и цивилизација*. Београд: Службени гласник.

Можда је највећи усуд Балкана баш у томе што се није довољно „европеизовао” и позападњачио онако како је хтео Запад. Исто тако му се може спочитати и лекција да се није довољно удаљио од Оријента, иако га Исток не сматра довољно оријенталним. Суштина је да је доживљаван као другост управо због вечитог полуколонијалног положаја који је имао у односу на Европу. Многе државе могу променити политички систем, облик владавине, институције, законе, па чак и политичку културу, али се не може мењати место на коме је сазирана држава. То је уједно и проклетство балканских државица које се налазе на „ружи ветрова” великих сила.

Посебно је интересантна позиција тзв. Западног Балкана који као нова политичка (не географска) конструкција још увек није подобан за Европу. Долазимо до куриозитета да као што је Балкан „другост” у односу на ЕУ, тако су земље Западног Балкана „другост” у односу на остатак Балкана (који је постао део Европске уније). Однос општег и посебног се јако добро уочава на свим овим примерима, те није тешко схватити да је инфериорност Балкана наметана споља, али да је као самоодредница прихваћена и од нас самих.

Поента овог промишљања о Балкану није била његова апологија нити његова одбрана, већ само покушај да се што боље разуме дух једног простора и дух једног времена у коме живе толико различитих, а опет и толико сличних идентитета, који су повезани заједницом судбине. Суштина је у томе да Балкан јесте по мало Исток, по мало Запад, али је највише свој. Упркос негативној перцепцији, он остаје важна геополитичка тачка која у исто време спаја и раздваја Исток и Запад – све по потреби и у зависности од интереса великих сила.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Balkan Peace Index. 2023. „Infographic“. 5 februar 2024. <https://bpi.mindproject.ac.rs/>
- Cohen, Roger. 1995. „A Balkan Gyre of War Spinning Onto Film“. *New York Times*, section 2, 12 March
- Cvijić, Jovan. 1991. *Balkansko poluostrvo*, drugo izdanje, sabrana dela, knjiga 2. Beograd: SANU, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Cvijić, Jovan. 1987. *Antropogeografski spisi*. Beograd: SANU, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

- Despotović, Ljubiša и Glišin Vanja. 2021. „Geopolitički identitet Republike Srbije i strategija nacionalne bezbednosti“. *Politika nacionalne bezbednosti* (1)
- Despotović, Ljubiša. 2016. „Antinomija nacionalne (ne)moći: globalizacijski i geopolitički kontekst nacionalne bezbednosti Srbije“. *Politika nacionalne bezbednosti* (2)
- Durham, Mary Edith. 2008. *Twenty Years of Balkan Tangle. Book Jungle*
- Euronews Albania. 2021. „What do Albanians think about ‘Open Balkan?’“. 16. decembar 2021.
<https://euronews.al/en/what-do-albanians-think-about-open-balkan/>, 01.12.2021.
- Galtung, Johan. 2009. *Mirnim sredstvima do mira: mir i sukob, razvoj i civilizacija*. Beograd: Službeni glasnik
- Hammond, Andrew. 2016. *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945 2003*. London: Routledge
- Herbert, Vivian. 1904. *The Servian Tragedy with some Impressions of Macedonia*. London: Grant Richards
- Hirschman Charles, Preston Samuel, and Vu ManhLoi. 1995. “Vietnamese Casualties During the American War: A New Estimate”. *Population and Development Review* 21(4)
- Hoffmann, George. 1963. *The Balkans in Transition*. Princeton: Van Nostrand
- Hoffmann, George. 1963. *The Balkans in Transition*. Princeton: Van Nostrand
- Howden, Smith Arthur. 1908. *Fighting the Turk in the Balkans, An American's Adventures with the Macedonian Revolutionists*. New York: G.P. Putnam's Sons
- Huntington, Samuel. 1997. *The Clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Touchstone
- New York Times, 20. decembar, 1918.
- Nišić, Stanko. 2002, *Globalnasila i bezbednost Balkana*. Beograd: VIZ
- Stanković, Marko, Krstić Zoran. 2023. „Perspektive srpsko-albanskih odnosa u svetlu inicijative ‘Otvoreni Balkan’“. *Nacionalni interes* (2)
- Stepić Milomir. 2012. „Zapadni Balkan: primer geografskog raspojmijivanja i geopolitičkog manipulisanja“. *Nacionalni interes* (3)

- Surlić Stefan, Lazarević Andrijana i Kolarski Ljiljana. 2022. „Integracija vs. suverenizacija. Otvoreni Balkan” u okvirima statusnih i identitetskih porova.” *Srpska politička misao* 77 (3) doi: 10.22182/ spm. 7732022
- Todorova, Marija. 1998. *Imaginarni Balkan*. Beograd: Čigoja štampa
- Vision of Humanity. 2024. „What is the Global Peace Index?”. 01.02.2024. <https://www.visionofhumanity.org/maps/#/>
- Vuletić, Dejan. 2018. „NATO i Zapadni Balkan”. *Vojno delo*(7)
- Džuverović, Nemanja. 2023. „Balkan Peace Index 2022: Trends and Analysis”. *Journal of Regional Security*. 18 (2)
- Westheider, James. 2011. *Fighting in Vietnam: The Experiences of the U.S. Soldier*. Mechanicburg: Stackpolebooks
- International Republican Institute. 2022. „IRI Western Balkans Poll Shows Support for Pro Western Institutions, Persistent Ethnic Tensions, and Commitment to the Open Balkan Initiative”. 29.jun 2022. <https://www.iri.org/news/iri-western-balkans-poll-showsupport-for-pro-western-institutions-persistent-ethnic-tensionsand-commitment-to-the-open-balkan-initiative/>
- Reuters. 2008. „Deaths in Vietnam, other wars undercounted – study“. 12. januar 2024. <https://www.reuters.com/article/idUSN19285476/>
- UN. 2024. „Humanitarian response in Gaza ‘completely dependent’ on UNRWA, says relief chief“. 15. januar 2024. <https://news.un.org/en/story/2024/01/1146067>, 01.02.2024.

Marija Đorić*

Institute for political studies, Belgrade

BALKANS (AND WESTERN BALKANS) AS NEGATIVE POLITICAL TERMS

Resume

The paper analyzes the negative perception of the Balkans, with special reference to the Western Balkans, as a newly introduced political concept. The author explains the historical and political environment through which the negative image of the Balkans is built, indicating that this region was separated and precipitated as “otherness” in relation to Europe. Based on that analogy, the author explains how the Western Balkans now find themselves in a position of “otherness” in relation to the rest of the Balkan countries (which have become articles of the EU). The violent past, the “curse of small differences” and unresolved political conflicts make the Western Balkans a problematic region under the watchful eye of major powers. The point where the interests of all the countries of the Western Balkans can coincide is European integration, which indicates the “common destiny” of this region.

Keywords: Balkans, Western Balkans, balkanization, Serbia, EU, politics, violence.

* mara.djoric@yahoo.com

* Овај рад је примљен 17. фебруара 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

Љубиша Деспотовић*
Институт за политичке студије, Београд

Вања Глишин**
Институт за политичке студије, Београд

АНТИЈУГОСЛОВЕНСТВО КАО АНТИСРПСКА ПЛАТФОРМА ЗА ПОЛИТИЧКУ И ВОЈНУ САРАДЊУ УСТАША И КОМУНИСТА У ОКВИРИМА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ТОКОМ РАТА НА ТЕРИТОРИЈИ НДХ

Сажетак

О антијугословенству комунистичког и усташког покрета које је било један од доминатних политичких постулата, али и озбиљна акциона платформа деловања између два рата, већ је делимично писано у нашој историографији. Оно на шта ми желимо да скренемо пажњу у раду јесте да се иза тог и таквог антијугословенства некада скривено, а некада јавно истицало антисрпство као заједнички именитељ политичког делања обе идеолошке опције. Иако различито политички мотивисано и идеолошки образлагано, антијугословенство у крајњој инстанци код усташа и код комуниста сводило се у својој суштини на антисрпство. Управо ту везу желимо да анализирамо у првом делу нашег рада, док ћемо њихову активну и координисану сарадњу изложити у другом делу на примерима из Другог светског

* despotlj@stcable.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0473-2829>

** vanja.glisin@ips.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7747-6205>

*** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије (пројекат број 179009) коју финансира Министарство науке и технолошког развоја и иновација Републике Србије.

рата, који су се најчешће дешавали на државном простору НДХ, јер су Брозови партизани највећи део времена трајања рата провели боравећи управо на тој територији, уз, како ћемо видети, обилату логистичку подршку, координацију и толеранцију свих државних и војних формација Павелићевог злочинаког режима.

Кључне речи: антијугословенство, антисрпство, усташе, комунисти, Југославија, Независна Држава Хрватска, Други светски рат.

УВОД

Сарадња *усташа* и *комуниста* у периоду Краљевине Југославије, а нарочито током Другог светског рата, остала је у нашој историографији и политикологији недовољно расветљена тема. Врло мали број научних радова и данас у трећој деценији 21. века, који обрађује наведену проблематику, последица је, колико пословичне научне инерције наше друштвене науке, толико и јаког рефлекса код једног дела историографа да не отварају и не истражују деценијама забрањене теме у социјалистичкој идеолошкој диктатури. Историчар Немања Девић је стога у праву када за тај период каже да се на историјске догађаје гледало „манихејски“, црно-белим очима кроз оптику „хероја“ или „издајника“, те да је највећи део радова из тога периода више личио на „политичку публицистику“, а не на озбиљну историографију (Девић 2021, 13). Такође, изражен је био недостатак или недоступност релевантне историјске грађе и документације, било зато што је иста вешто скривана од истраживача (или је истраживачима забрањивано њено коришћење од стране архивских институција у Србији), било зато што је фалсификована или чак уништавана током трајања идеолошког монопола Брозовог режима који је владао деценијама. Тито је преко својих комунистичких сарадника „политиком уклањања па чак и физичког уништавања сопствене и „непријатељске“ архивске грађе успео да у кратком временском раздобљу, након војне окупације Београда и Србије у јесен 1944. године, елиминише углавном све компромитујуће аутентичне и оригиналне документе који би могли у већој или мањој мери да оспоре политикантску пропаганду званичне титоистичке историографије након рата. Тако се на пример

у југословенским архивима не могу наћи кључна документа о отвореној сарадњи Титових партизана са усташама, шиптарским балистима и Немцима, као ни подаци о отвореној антисрпској политици и војним акцијама титоистичког Врховног штаба НОВЈ, као и њему потчињених оперативних командних штабова на самом терену” (Сотировић 2014, 120).

Према томе, доступна документарна грађа (како примарна, тако и секундарна) чека да буде критички истражена и на прави начин научно валоризована. Према тврдњи историчара Немање Девића, тај озбиљан процес је почео у нашој историографији, али и даље стоји као важан задатак пред осталим делом друштвених наука (политикологија, социологија, геополитика и сл.). Због тога, хајде да као *геополитиколози*¹ дамо допринос овом озбиљном истраживачком послу и да на основу оскудне, али ипак доступне и објављене литературе, проговоримо о овој нараслој сериозној и интригантној теми. У томе ће нам од велике помоћи бити рад национално одговорних истраживача, који су успели да пронађу и делимично обраде „сачувана немачка и италијанска документа (архивску грађу), као и мемоарску литературу (заједно са дневницима) немачких и италијанских команданата (нпр. аустријског генерала у служби Вермахта *Gleze fon Horstenau*)”. То је од кључне важности за разоткривање праве истине о политици и циљевима борбе

¹ Геополитиколози су базично образовани политиколози који су прихватили да поред политиколошких теорија и метода штедро користе теорије, доктрине и методе геополитике као синтезне науке у покушају да прецизније објасне истраживачке проблеме и геополитичку позадину историјских процеса у контексту историографске литературе коју издашно користе. Теоријско-експликативни оквир који ћемо у овом раду користити је ‘нормативно аксиолошки’ кроз анализу базичних вредносних и идеолошких полазишта комуниста и усташа, док се лепеза осталих коришћених метода креће од класичне историографије анализом доступне документарне грађе (углавном објављене у научним монографијама историографског карактера), политиколошку методу ћемо користити за анализу идеолошког карактера и политичке позиције оба истраживана покрета, док ћемо геополитичку методологију користити углавном кроз контекстуалну дескрипцију просторног оквира у ком се истраживани дођаји одвијају али и за анализу стратешко-тактичких потеза која су оба историјска актера користила ослањајући се на своје иностране менторе и налогодавце и тако делом следећи њихове геополитичке интересе водили и ‘своју’ политику на простору на ком су деловали.

Политбироа ЦК КПЈ у времену борбе за преузимање власти у Југославији 1941-1945. године (Сотировић 2014, 121).

Владислав Сотировић са правом истиче да је у свом истраживачком раду наишао и на „фалсификована документа, а нарочито фалсификоване фотографије и фајлове супарничке стране која се и данас могу наћи по разним архивама широм бивше Југославије”,² а која су служила да истраживаче наведу на погрешан пут или да се директно како он каже ‘компромитује руководећи кадар’ ратних политичких и војних противника Брозовог режима, нарочито Равногорски покрет и Ђенерал Дража Михаиловић који су по сведочењу самих комуниста и Јосипа Броза Тита у ствари били њихови главни политички и војни непријатељи током рата. О томе непосредно сведочи и оригинална депеша упућена 29. марта 1943. године од стране Тита, Ранковића и Сретена Жујовића својим партијским друговима, али и потчињеним партизанским снагама на терену да је ‘најважнији наш задатак сада јесте уништити четнике Драже Михаиловића и разбити његов управни апарат који представља највећу опасност за даљи ток народно-ослободилачке борбе’“ (Сотировић 2014, 123).

Према томе, корене сарадње и колаборације усташа и комуниста треба да тражимо у геополитичким плановима и интересима великих сила још у времену пре формирања Краљевине СХС,³ касније Краљевине Југославије јер је главни политички циљ и једних и других био „да сруше Краљевину и на њеним рушевинама формирају нове државно-политичке творевине” (Сотировић 2014, 136).

² О америчким открићима о томе како су Брозови експерти за пропаганду након Другог светског рата монтирали фотографије о наводној сарадњи Михајловићевих равногораца са Немцима и усташама видети у књизи *Смрт дужа од живота*, аутора Драже Симића.

³ „Хрвати су управо позвани да одиграју своју улогу на мјесту, на коме се налазе. Иако све то данас није толико видљиво, иако су они данас моментано ослабљени, посвуда гурнути у позадину налазећи се у опадању, и премда их је задесила, како Ситон Вотсон вели, ‘судбина заборављеног народа’, ипак нас то не смије заварати. Спозна ли се њихов очајни положај у последњих 50 година и узме ли се у обзир да су се налазили притиснути између два млинска камена, одозго од надражене државе, а одоздо од Србства прожетог вјерском мржњом и жељом освајања, све ће се разумјети и наћи посве природним. Иво Пилар, *Јужнословенско питање – приказ цијелокупног питања*, Издање Матице Хрватске, 1943, стр. 403.

АНТИЈУГОСЛОВЕНСТВО КАО ИДЕОЛОШКА И АКЦИОНА ПЛАТФОРМА БОРБЕ КОМУНИСТА ПРОТИВ „ВЕЛИКОСРПСКОГ ХЕГЕМОНИЗМА И ИМПЕРИЈАЛИЗМА” У ОКВИРИМА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Комунистичка партија Југославије још је веома рано под идеолошким утицајима Коминтерне заузела оштар став према Краљевини СХС (Југославији) као *великосрпској хегемонистичкој творевини* којој се треба супротставити свим средствима, укључујући политичко насиље и терористичке акције, све до њеног коначног рушења. „Ту ‘творевину’ требало је рушити пре свега у циљу дестабилизације читавог поретка успостављеног након 1918, а посебно тзв. санитарног кордона, чији је Југославија постала део, а који је требало да изолује СССР и онемогући ‘изливање револуција’ по европским државама” (Девих 2021, 36). Један од наведених геополитичких разлога, иако важан, свакако није био довољан да се према тзв. *српском националном питању* у оквирима Краљевине СХС, од стране КПЈ, а нарочито Коминтерне заузме тако ригидан, искључив и антисрпски став (Деспотовић и Глишин 2023, 317). Мање-више, све државе настале на экс-државном простору бивше Аустроугарске монархије (Пољска, Чехословачка, Румунија, Грчка и Југославија), су од стране Коминтерне сматране за ‘мале империјалне нације’ настале као версајске творевине које служе, између осталог, за угњетавање тзв. малих народа, те их је као такве требало подривати и по могућству изнутра политички рушити опробаним большевичким методама деловања. „Што се Југославије тиче, у Коминтерни је заузет став да њено језгро чини ‘империјална држава Србија’, која је, као раније империјална Русија, окупирала и подјармила све друге народе на начин како су то радиле колонијалне управе. У идеолошкој флоскули *права угњетених нација на самоопредељење*, нађено је образложење борбе за отцепљење Хрватске, Словеније и Македоније. Такође, комунисти би требало да подрже борбу за отцепљење Мађара из Војводине, као и косовских Албанаца за независност” (Девих 2021, 46). Тако се још двадесетих година 20. века у оквирима Коминтерне и њених југословенских комунистичких следбеника формирала малигна, патолошка и србомрзачка идеолошко-политичка платформа, која је себи за циљ поставила, не само рушење Краљевине Југославије, него комплетно државно растројство Србије и српске

нације са већином државних територија (српске земље) које је унела у ту Антантину геополитичку творевину.⁴ Још тада је српској државној, територијалној и националној идеји брутално пресуђено и таква политика ће бити јасан план за деловања у обе Југославије, а особито након разбијања Брозове СФРЈ, када ће страдати, не само Срби и њихове вековне територије у другим титоистичким државицама, већ и федерализована Србија разарана управо по шавовима граница комунистичких идеолога (а потврђена одлукама тзв. Бадентерове комисије) само сада у условима атлантистичке хегемоније и њених трабаната са простора бивше СФРЈ (Деспотовић и Глишин 2023, 315).

Према коминтернином идеолошком и политичком упутству третираном као акциони план деловања према српском националном корпусу у оквирима Краљевине Југославије, још „у октобру 1924. КПЈ је први пут у једном партијском документу став о ‘владајућој српској буржоазији’ заменила ставом о српској ‘угњетачкој нацији’“ (Девећ 2021, 48). Такав однос и налог за деловање према српском национу прихватило је и српско комунистичко вођство, слепо следећи зацртану партијску политику. Она је дефинитивно цементирана 1928. године на Дрезденском конгресу, чија је непосредна злоћудна последица била да су „подржани национални покрети који су тежили разбијању Југославије и стварању независних држава (радничко-сељачких република) Хрватске, Словеније, Македоније и Црне Горе, а потом припајања Косова ‘независној и уједињеној Албанији’ као и право на отцепљење Мађара у Војводини” (Девећ 2021, 50). Таква злоћудна политика и идеолошки циљеви остваривани су посебно успешно у оквирима СФРЈ, а нарочито ефикасно и за српске националне интересе поразно након њеног разбијања 1991. године, уз само привидан парадокс да су је довршавали *Атлантисти*, који су са истим циљевима и врло ревносно приступили геополитичкој девастацији српске нације, њених етничких и државних територија, уступајући их новоствореним синтетичким нацијама као награду за њихово верно служење Вашингтону и НАТО интересима. Као да су западни Атлантисти ‘тајно’ преписали циљеве комунистичке

⁴ „Рат за уједињење Југославије 1914-1918. рачуна се да је у рату против Аустроугарске, Немачке и Бугарске само Србија изгубила четвртину свог укупног становништва. У то време, у држави није било више од три милиона људи. Ово је била највиша цена која је плаћена у рату у целој европској историји. Статистика је показала да је од свих жртава невиног становништва у рату 1914-1918. Србија заузела предоминантно прво место. Починиоци су углавном били католици и муслимани хабзбуршке војске”. Милорад Екмечић, *Србија на историјском раскрсћу*, Архив Војводине, Нови Сад, 2021, стр. 233.

интернационале и њен идеолошки програм усмерен на разарање свега српског, под оптужбом да су хегемонистичка и поробљивачка нација. Ипак, нису је преписивали, већ тајно договарали и координисали током времена у просторима тзв. 'тамних коридора моћи', како је то назвао колега Миша Ђурковић, остварујући исту стратешку *геополитичку константу контроле и сакаћења Срба као главног геополитичког опонента њиховим интересима на Балкану* само у различитим историјским и идеолошким фазама, тактички је прилагођавајући постојећим међународним околностима и политичким субјектима на терену (Деспотовић и Глишин 2021, 308). Стварне разлоге тог привидног парадокса навешћемо касније у раду када ће бити обрађена веза комуниста и усташа са британским тајним службама, али и њиховим тајним организацијама.

На тај начин се читав век кажњавала, а и данас се то чини, српска нација која је у оба светска рата на олтар победе савезника принела огромне жртве и претрпела, како демографску катастрофу, тако и економску и инфраструктурну деструкцију убедљиво највећу у региону Југоистока Европе и Балкана (Степић 2023, 48-50). Отимање Косова и Метохије кроз окупацију и намера стварања Велике Албаније један је од последњих корака потпуног територијалног сакаћења државе Србије, из којег, барем према давно постављеним комунистичким циљевима, остаје још одвајање Војводине (читај Мађара). Ако се томе додају још и територијане аспирације бошњачке *инстант нације* на постјугословенском простору, те намере додатног територијалног проширења Хрвата, а све на рачун српских земаља и њихове вековне културне баштине, онда је сценарио за блиску будућност растакања још ово мало преосталог српског националног ткива прилично јасан (Степић 2023, 108-112, 119-121, 132-134). Уз мале корекције овај акциони план стар је сада већ читав век када говоримо о комунистима, а за Хрвате и остале српске непријатеље најмање још пола века дужи. Са тим плановима преживела је стара, али и даље употребљива и опасна оптужба за Србе на постјугословенском простору како су носиоци „хегемонистичке-империјалистичке политике и крваве владавине великосрпског фашизма” (Девећ 2021, 52). Наведена оптужба служећи и даље као покриће за сва зла и злочине који се овом народу чине у последња два века.⁵

⁵ Видети више: Радослав Гађиновић, *Насиље над Србима у XX веку I-II*, Eurobook, Београд, 2017; Животије Ђорђевић, *Сатирање српства у 19. и 20. веку I-III*, Драслар, Београд, 2012.

УСТАШКА АНТИЈУГОСЛОВЕНСКА ПЛАТФОРМА КАО ОСНОВА ЗА САРАДЊУ СА КОМУНИСТИМА У БОРБИ ПРОТИВ ‘СРПСКЕ ХЕГЕМОНИЈЕ’ У ОКРИЉУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Предисторија идеологије *хрватске геноцидне политике према Србима* (Крестић 2021) много је старија од појаве усташког покрета као терористичке организације (Петронијевић 2019) (у Краљевини Југославији), која ће ту геноцидну политику активно спроводити током Другог светског рата у оквирима тада формиране Независне Државе Хрватске, као њену крајњу практичну експликацију. О томе код нас постоји заиста респектабилна научна литература, те се о том сегменту деловања хрватског политичког вођства и самог усташког покрета у овом делу рада нећемо подробније бавити. Настојаћемо пре свега да покажемо кроз низ примера како је тај исти усташки покрет сарађивао са комунистичком партијом између два рата, водећи заједничку политику деструкције југословенске краљевине маскирајући свој *антисрпски* став *антијугословенством* као политичком платформом. И један и други политички субјект из различитих политичких и идеолошких разлога активно је радио на рушењу те државе сматрајући је „српском хегемонистичком творевином”, формираном да угњетава остале народе који су чинили њен етнички састав. Њихова сарадња у оквирима југословенске краљевине била је много чешћа и чвршћа него ли се то на први поглед могло закључити, а кроз визуру послератне титоистичке историографије потпуно затамњена и забрањена макар и кроз њено елементарно помињање. У књизи академика Василија Крестића „Геноцидом до Велике Хрватске”, јасно је показана, доказана и аргументована *хрватска геноцидна политика* чији је главни циљ био стварање тзв. Велике Хрватске⁶ засноване на планском извршењу геноцида над српским народом. Но, по мишљењу др Мирјане Стојисављевић „на маргинама Крестићеве књиге остала је неисписана скривена историја усташтва иза које се скривао тумор јудеомасонства и британске геноцидне политике према Србима, која је своје право лице показала нарочито кроз издају четника. Хрватску идеологију крви и тла осмислили су Јосиф Франк и франковци, који су у њеном

⁶ О појму видети више: Миломир Степић, *Геополитички појмовник Балкана*, Catena Mundi, Београд, 2023, стр. 131.

провођењу употребили највећим делом покатоличене и потурчене Србе да буду њихова ударна песница” (Стојисављевић 2021, 5).

Историчар Душан П. Петронијевић у својој књизи „Хрвати и Југославија”, која је још у рукопису, управо на изворној литератури сведочи о идеолошкој вези Анте Павелића и франковаца (Сотировић 2013): „Павелић је врло брзо напредовао у страначкој хијерархији па је по окончању Великог рата постао члан најужег руководства и најистакнутији представник франковаца. Преузевши Старчевићеве идеје у њиховој франковачкој интерпретацији, а под јаким утицајем фашизма, Павелић је тридесетих година 20. века формирао посебну усташку идеологију. Павелићева Независна Држава Хрватска, која је неговала култ Старчевића као родоначелника идеје о самосталној и независној хрватској држави је, у ствари, била независна само онолико колико су јој дозвољавале Силе осовине које су је створиле. Међутим, користећи ову ограничену независност, усташки режим је, инспирисан Старчевићевим и франковачким ставовима и изливима мржње према Србима, покушао да реши српско питање геноцидним уништењем српског народа на територији коју је обухватала ова марионетска држава”.⁷

Међутим, идеја *Велике Хрватске*, наравно без Срба, створена је много раније, још у сомнабулним списима Анте Старчевића, чији ће шовинистички, а у исто време и са становишта елементарних историјских чињеница, „трагикомичан и србомржачки опус” бити главна инспирација тзв. *хрватској политичкој елити* (ма шта то у ком периоду историје значило), укључујући и усташе, да формирају и реализују свој геноцидни програм уништења Срба. За илустрацију великохрватске, колико неозбиљне, толико и опасне „повјесне аргументације” навешћемо само њен мали део: „Тако су и Хрвати, као носиоци недељивог хрватског државног права, били једини политички народ на територији Старчевићеве Велике Хрватске. Као што је изворно замишљао Кватерник – који је своје поимање темељио на тумачењу Порфирогенета – Хрватска се протезала од Алпа до Дрине, од Албаније до Дунава. Старчевић је ову црту померио још даље према истоку, све до Тимока, на граници Србије и Бугарске, признајући само двије јужнословенске нације – Хрвате и Бугаре. На овом територију су Хрвати организирали своју државу која је трајала

⁷ О томе више видети: Анте Павелић, *Доживљаји I*, Наклада Старчевић, Загреб, 1996, стр 26; Иван Рибар, *Из моје политичке сурадње, 1901-1963*, Издавачко књижевско предузеће *Напријед*, Загреб, 1965, стр.133-134.

столећима, и на овом територију може бити само један 'политички народ' – Хрвати. Словенци су, по њему били 'планински Хрвати', или пак 'норички Хрвати', по називу древне римске покрајине. А што се тиче Срба, тај назив може се примјенити само на 'нечисту пасмину' разнолика поријекла, почевши од древних времена, која се заједно одржала само захваљујући својој сужанској нарави..." (Банац 1988, 91).

Још почетком тридесетих година југословенски комунисти траже активне сараднике са којима би склопили тзв. „борбене споразуме”, а који су спремни на све облике политичке па и терористичке борбе против југословенске државе, са крајњим циљем њеног рушења. „Од свих грађанских групација за комунисте је политички најпривлачнија била Хрватска странка права (франковци), касније усташки покрет, по истоветним националним циљевима: разбијање Југославије и стварање самосталне хрватске државе (...) Почетком тридесетих година, вођ Хрватске странке права Анте Павелић ствара у иностранству – Италији и Мађарској – мање војне формације и тај нови покрет конституише као 'Усташка – Хрватска револуционарна организација', са основним задатком – стварања велике хрватске државе (укључујући у њу и Босну и Херцеговину), у којој би хрватски народ био владајућа нација, док би све друге народности имале да се иселе у 'своје државе'" (Глигоријевић 1992, 258).

Комунисти су раних двадесетих година у разним хрватским политичким организацијама или групама (попут Хрватске националне омладине) видели потенцијалне савезнике за реализацију главних циљева своје борбе, али су тек са усташким покретом и његовим терористичким крилом нашли праве савезнике за свој деструктивни наум.⁸ Прави процват у политичком деловању, организационо и

⁸ „Њих су двојица заузимали особит положај у скупштини као симболи онога процеса, који се неминовно и неумољиво одиграва у сатрапији Краља Александра Карађорђевића. Др Анте Трумбић, оснивач и председник југославенског одбора у Лондону, стоји на истој линији с младим др Антом Павелићем, представником и вођом нове старчевићевске генерације, која тражи и која ће основати самосталну државу Хрватску; њих двојица стоје као почасна стража, као државе-правни свјетионици, док представнику и вођи свега хрватства Стјепану Радићу помажу рушити ову ругобу, која постоји, нитко други него сам главом-господин Светозар Прибићевић, отац и творац црнога 1. просинца, 1918.! У таким су приликама њих двојица – Трумбић и Павелић – могли само часно држати заставу хрватства. Они су је и држали.” Др Миле Будак, *Хрватски*

субверзивно, усташе су добиле кроз кључну логистичку подршку Мусолинијеве фашистичке Италије и политичку потпору Ватикана, јер је и њихов примарни циљ био исти, учинити све да Краљевина Југославија нестане као држава на том простору. Њено постојање видно је ометало остварење геополитичких циљева Италије у подручју Јадрана, не само због озбиљних територијалних претензија (далматинска, црногорска и албанска обала са дубоким континенталним залеђем), већ и због контроле важних геостратешких топоса у том региону, попут Отранских врата, али и даљег несметаног прозелитизма Ватикана и наставка малигне политике убрзаног католичења Срба.⁹ „Подударност у погледима између усташа и комуниста приметна је била чак и у неким случајевима могућности коришћења спољног фактора. (...) Оријентација комуниста према усташком покрету увек се могла оправдати потребом за коришћењем ‘националних енергија’, које постоје у том покрету, како би се револуцијом ‘угњетених народа срушила версајска’ Југославија” (Глигоријевић 1992, 259).

Најеклатантнији пример ове неприродне политичке коалиције, која се огледала у сарадњи комуниста са усташама био је тзв. „велебитски устанак” који су покренуле и водиле усташе. Почетком септембра 1932. године, логистички и политички потпомогнути од фашистичке Италије и Мусолинијеве тајне службе, извели су по димензијама и значају скромну терористичку акцију без икаквог конкретног успеха за њих. Оно што је у овом случају било индикативно јесте реакција политичког вођства КПЈ, који су из Беча упутили проглас подршке терористичком чину и позвали, како Хрвате, тако и Србе да се прикључе овом деструктивном циљу. „У прогласу се позива и ‘цијели хрватски народ да свим снагама подупре усташе, како би се овај ‘револуционарни’ покрет, који је отпочео у Лици, раширио по целој Хрватској, да и усамљене терористичке акте појединачна ‘искористи у своје сврхе’. Од радника и сељака Србије

народ у борби за самосталну и независну хрватску државу, Издање Хрватскога Кола у Сједињеним Државама и Канади, 1934, стр. 129.

⁹ „Убрзо по стварању јужнословенске државе, папа издаје ‘заповед’ надбискупу и осталим бискупима на подручју нове државе да раде на томе ‘напокон да се постигне прежељени повратак цркви у средиште апостолског јединства’. Да се православни преводу у римокатоличку веру.” Јован Јањић, „Урушавање безбедности Југославије акцијама Римокатоличке цркве”, *Политика националне безбедности*, вол. 22. бр. 1, Институт за политичке студије, Београд, 2022, стр. 122.

тражило се у овом прогласу да помогну борбу ‘усташа’ и народа у Лици и Хрватској” (Глигоријевић 1992, 260).¹⁰

Сарадња усташа и комуниста ишла је и преко иностраних контаката, где су координирали заједничку политику и политичке интересе. Као познате примере таквих контаката можемо поменути само неке: „контакт успостављен у Берлину са Младеном Лорковићем, будућим министром унутрашњих дела НДХ. Или пак директну везу коју је, такође, преко Берлина усташки првак Бранко Јелић имао са представницима Коминтерне. Уопште тада није било ништа необично да се и неки истакнути комуниста обрати лично самом Павелићу” (Глигоријевић 1992, 261) тражећи некада личну интервенцију, а некад и ради што боље координације сарадње. Широј културној јавности су мало познате везе које су појединци оба покрета успостављали на робији, у казаматима Краљевине Југославије. На пример, групу усташких терориста и учесника неуспелог „устанка у Лици” на челу са Јуцом Рукавином, комунисти у Сремско-митровачкој казниони дочекали су „готово као хероје”. „Између једног Милована Ђиласа, будућег комунистичког идеолога, и Јуце Рукавине, касније озлоглашег српског крволока у НДХ, и између других комуниста и усташа на робији се ‘развило право пријатељство’“ (Глигоријевић 1992, 262).

Из тог и таквог ‘робијашког’ пријатељства створиће се многе персоналне везе које ће олакшати успостављање контаката обеју страна, њихову несметану и конспиративну комуникацију, поготово након 10. априла 1941. године и формирања тзв. Независне Државе Хрватске. За илустрацију претходне констатације (чињенице) ево још једног примера: већ 17. априла 1941. године „одржан је састанак Милета Будака и Младена Лорковића са Андријом Хебрангом и још једном особом. Донесена је одлука о формирању КП НДХ. Хебранг се обавезао да комунисти неће водити оружану борбу (...) А то је имало своје корене још пре рата када су комунисти, мислим на Хебранга, сарађивали са франковцима, усташама у ствари” (Николић 2011, 95). Историчар Николић, наиме, наводи да је управо Андрија Хебранг, тадашњи ауторитет међу малобројним хрватским комунистима, као главну претњу за хрватски народ видео у „југословенским великосрпским хегемонистичким елементима”

¹⁰ Погледати више: Хрвоје Магазиновић, *Кроз једно мучно стољеће: сјећања*, Друштво Хиландар, Ваљево, 2009; Павле Јакшић, *Над успоменама*, Рад, Београд, 1990.

па је решење било у стварању слободне хрватске државе која ће бити предуслов довољно снажне Југославије” (Николић 2011, 104). Таква политика непосредне сарадње и координације наставиће се и убрзати особито након априлске капитулације југословенске војске и територијалног комадања Краљевине Југославије 1941. године, а нарочито након формирања тзв. Независне државе Хрватске. О тој вези биће изложено више примера у наставку рада, а на овом месту само „мала” илустрација која ће послужити, не само као увод, него и као непобитна илустрација ове, са становишта интереса и егзистенције српског народа, трагичне и злочиначке сарадње.

У књизи америчког историчара Роберта Мекдауела *Стрељање историје*, на самом почетку се наводи пример који је запањео америчког представника мисије при Титовом Врховном штабу, где је млади американац српског порекла Ели (Илија) Поповић под окриљем америчке ООС (претеча ЦИА), прикључен савезничкој мисији, коју су иначе на терену водили Енглези. Шок и неверицу код тзв. савезничке мисије изазвала је једна од бројних епизода сарадње Титових комуниста са, тада већ, представницима усташке НДХ. Наиме, Фрањо Пирц, капетан југословенске војске и генерал ваздухопловства у Батајници пре априлског рата 1941. године, врло брзо се, након капитулације, ставио у службу команданта усташког ваздухопловства у НДХ по наређењу самих Немаца. То командно место држао је све док није по наређењу својих предпостављених послат и постављен за команданта тзв. партизанске авијације. Сам тај чин доласка и примања дужности команданта партизанске авијације уз пуно чуђења и изненађења посведочио је и сам американац Ели Поповић. Он овако описује и тиме документује тај догађај: „Био сам у једној просторији зграде где је наша Мисија била смештена при главном штабу партизанских снага. Случајно се решим да изађем напоље на ваздух и у даљини видим прашину на путу којим су се кретала нека возила. Мислећи да је у питању напад утрчим назад у зграду, алармирам чланове Мисије и зграбим оружје. Иако се Енглези, чланови Мисије, нису много узбуђивали, ја сам се ипак вратио напоље. Аутомобили су се већ доста приближили и видех да су то путничка кола. Шта ме је збунило, то да је већ била постројена почасна стража испред које је стајао Тито. Када се колона приближила видео сам на њима војне ознаке усташког ваздухопловства. Пирц и Тито су се срдечно поздравили и изљубили у образ. Исте вечери одржан је свечани банкет у част новопридошлима. Жустро сам

протествовао и одбио да присуствујем том банкету. Сутрадан ми шеф мисије Енглеz саопшти да као неподобан морам да напустим Мисију и да сам прекомандован у Италију (...) Генерал Фрањо Пирц постао је, под Брозом, командант ратног ваздухопловства и ушао је у комунистичке уџбенике као оснивач Југословенског ратног ваздухопловства” (Мегдауел 2012, 6).

КОЛАБОРАЦИЈА УСТАША И КОМУНИСТА У ПЕРИОДУ ТРАЈАЊА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ПРОСТОРИМА ТЗВ. НДХ

Историја сарадње *Павелићевих усташа и Титових партизана*, иако документима често затамњена и у бројним примерима фалсификована или скривана, постепено је почела да се открива, што директним, што индиректним изворима и литературом. Овде изложеним неоспорним примерима та сарадња је објективно илустрована и доступним документима поуздано доказана. Један од озбиљних научних доприноса у истраживању ове теме су и радови Владислава Б. Сотировића са *Института за политичке науке у Виљнусу*, који је створио потребу за новим радом на овом пољу и сериозним преиспитивањем досадашње, пре свега историографске литературе, која је наведену сарадњу или прикривала или ју је успутно помињала као незгодну, али минорну епизоду по тадашње комунистичке властодршце у СФР Југославији. Такође, он је непретенциозно, као истраживачки задатак, поставио пред нас политикологе, односно геополитикологе, да кроз субдисциплинарни приступ *историјске геополитике*,¹¹ додатно расветлимо геополитичку,

¹¹ Историјска геополитика се бави „истраживањем, анализом и синтезом геополитичких мотивација, доктрина, планова и интереса историјских актера декодирајући на најдубљем нивоу из њиховог геополитичког понашања скривене разлоге за одређење историјске акције, процесе или догађајне чињенице”. Према томе, она првенствено трага за „геополитичким контекстуалним ‘силама историје’ одгонетајући стварне разлоге и узроке историјско-политичке процесуалности, који најчешће остају замаскирани или вешто скривени од очију јавности и истраживача. Она покушава да разоткрије прикривене интересе геополитике иза видљиве стварности међународних односа, који као по правилу остају у затамњеној зони фасадних акција историјских актера и званично образложених разлога деловања политичких структура”. *Историјска геополитика* своју методолошку плаузибилност и дисциплинару експликативност добро исказује кроз истраживање

идеолошку и *криптополитичку* позадину истраживаних периода историје, као и најважнијих *конспиролошких процеса* који су се тада дешавали иза фасадне сценографије тзв. званичних верзија историјске ‘истине’, постављених пред нас од ‘привидно’ поражених или победничких страна у Другом светском рату.

Пре него ли наставимо са изношењем доказа о колаборацији и сарадњи усташа и комуниста (партизана),¹² морамо се бар на кратко осврнути на важне процесе искривљавања историјских процеса и њихових нових и другачијих тумачења. У последњих две деценије све су израженији процеси *ревизије историографије*, поготово на атлантистичком Западу, где су кривотворили тзв. историјске чињенице и фаворизовали њихову накнадну историографску реинтерпретацију (Деспотовић и Глишин 2023, 174). Кривотворења и фалсификовање историјских догађаја ишли су до те мере и толико далеко да су због стратешких геополитичких интереса атлантиста и тзв. колективног Запада од тзв. поражених снага нацистичких и фашистичких држава и бивших ратних непријатеља полако, али

„геополитичког контекста регионалних и национално историјских тема као што су политичка модернизација традиционалних друштава, вестернизација и процеси цивилизацијске или верско-конфесионалне конверзије, формирања или рушења заједничких државних творевина (Југославије, Совјетског Савеза и др.), политичког инжињеринга стварања и консолидације синтетичких нација на постјугословенском и постсовјетском простору, стварања тзв. лимитрофних или граничних држава у контактним зонама сучељавања или судара великих цивилизацијских, религијских или блоковских вектора утицаја и слично”. Љубиша Деспотовић, Вања Глишин, „Српска државност на почетку 20. века кроз визуру историјске геополитике”, *Лесковачки зборник* бр. 63, Народни музеј Лесковац, Лесковац, 2023, стр. 93.

¹² Иако наизглед небитна и у историографији и колоквијалном тумачењу историје често изједначавања, ова два појма нису истозначна, комунисти су били присталице комунистичке идеологије и чланови комунистичке партије, а партизани у великом броју случајева само борци против нацистичко-фашистичких окупатора, искрено уверени да су на исправној страни историје и најчешће без икаквих сазнања шта највише комунистичко вођство планира и ради водећи их кроз ратну голготу као жртве која треба да положи животе за комунистичке циљеве и за послератно освајање власти на рушевинама Краљевине Југославије. Партизанске јединице попуњавали су у огромној већини Срби са територије тадашње НДХ, док Хрвата у њима скоро да није ни било. То још 1941. годне Титу реферише Владимир Бакарић који је „морао да призна да се проблем мобилисања Хрвата у партизанске војне редове није померио са мртве тачке: нити су они хтели у партизане, а ни Срби у партизанским редовима нису желели да их ту виде” (Николић 2011, 99).

сигурно процесом релативизације и потреба хомогенизације њиховог послератног савезничког статуса у оквирима НАТО пакта, али и Европске Уније, направљени 'нови' пријатељи. Њихову злочиначку прошлост требало је препакovati, ретуширати или умањити ратне злочине и геноцидне акције које су чинили, указујући како они више не представљају политички проблем и историјски терет за те нације, а поготово не за њихове младе нараштаје којима се „нова слика историје” кроз псеудоисториографска дела сервира као непобитна научна истина.¹³ Међутим, тиме овакве акције и процеси фалсификовања прошлости због потреба садашњости нису били завршени. Требало је са недостојне академске работе прећи на конкретну политичку и медијску акцију, а на улици применити методе насилног активизма и индукције социјалних страхова код већ напола анестезираног становништва. Стога смо сведоци да је на том истом Западу све више примера оживљавања нацистичке и фашистичке реторике, прећутног или чак јавног подржавања таквих покрета или група екстремиста. Исто тако, у академској заједници се „громогласно” подржавају злочиначке идеологије спаковане у форми прихватљивијих садржаја за огромну масу припадника некомпетентне јавности. Најбољи пример за то је украјинска криза у којој су процеси обнове нацизма, глорификације нацистичке прошлости, реактуелизација симбола нацизма, формирања војних и паравојних формација, као и чињење нових ратних злочина, трагична свакодневица. Огољени до сржи, сви ти процеси *нацификације* постали су део државне политике Украјине у најмање последње две деценије и штедро подржани у свим облицима (финансијска, медијска, војна, политичка, обавештајна и друга подршка) од званичника њихових наводних НАТО савезника и „нових пријатеља” гурнутих у немилосрдни рат са Руском Федерацијом.

Но, после ове мале, али неопходне епизоде о ревизионизму историје, вратимо се на даље образлагање наше основне теме. Историчар Коста Николић наводи да је од самог формирања НДХ став усташких власти према комунистима био „неуобичајено толератан”. За разлику од Србије, где су углавном третирани

¹³ Видети више о томе: Robert D. Kaplan, *Balkan ghosts; a journey through history*, VintageBooks, New York, 1994; Franjo Tuđman, *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zločinja*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 1990; Марија Тодорова, *Дизање прошлости у ваздух*, Библиотека XX век, Београд, 2010.

као „разорни елементи” и „државни непријатељи”, у Хрватској су „они у добром делу јавности, независно од идеологије, имали статус ‘националних револуционара’ и бораца за слободу хрватског народа” (Николић 2011, 96). У тако благонаклоној атмосфери према комунистима у НДХ, нарочито онима који су били Хрвати, по мишљењу Сотировића, политичка сарадња и координација војних акција Павелићевих усташа и Брозових партизана била је очекивана иако, из разумљивих разлога, вешто прикривана. Током трајања рата на тадашњој државној територији тзв. НДХ та сарадња је била унапред планирана, синхронизована и систематично спровођена у дело. О истинитости такве констатације (и историјских чињеница) сведочи и договор о сарадњи који се десио крајем децембра 1941. године „када је састанку генералног секретара КПЈ Јосипа Броза Тита са представницима хрватских усташа у Рогатици (Босна) добијена сагласност усташког поглавника Анте Павелића за испоручивање оружја и муниције Брозовим партизанима као и за дозволу несметаног боравка на територији и проласка кроз територију НДХ (...) Ово неометано боравање партизанске војне и политичке врхушке од скоро пола године на територији НДХ је резултат потписивања партизанско-усташког споразума о колаборацији средином јануара 1942. године, у сваком случају након 12. јануара када је Брозов специјални повереник Едвард Кардељ као члан ЦК КПЈ, из Цевљановића (код Рогатице) отпутовао за Загреб да овај споразум потпише након чега се упутио у Љубљану. Код Тита је већ 16. фебруара 1942. године у Фочу дошао усташки курир из Сарајева са личним Павелићевим писмом за формирање и наоружавање комунистичке Друге пролетерске бригаде. Муниција и оружје су од стране усташа за ову бригаду ускоро предати на територији Матаруга, у близини Чајнича” (Сотировић 2014, 133).

Примопредају оружја и муниције обавили су, са партизанске стране Сава Ковачевић и Сава Брковић, а са усташке мајор тзв. „Црне легије” Јуре Францетић. Са добијеном усташком логистичком подршком у виду оружја, муниције и хране, уз претходни споразум о несметаном кретању кроз државну територију НДХ, иста та Друга пролетерска бригада упућена је на подручје Сребренице и Власенице (Источна Босна) где се у садејству са усташким војним формацијама упустила у борбу против „јединица ЈВуО под командом мајора Дангића и Тодоровића”. Дакле и овим историјским примерима је потврђено ко је и једној и другој страни (усташе и комунисти) био

главни политички, али и војни противник и због чега су се склапали уговори о колаборацији и међусобној помоћи. Дакле, и на овим примерима јасно се да видети да је *антисрпска платформа* била доминатна политичко-војна основа сарадње, у коме је са стране комуниста разним средствима требало ликвидирати, те војно и политички поразили формације Југословенске војске у Отаџбини која је била под командом Генерала Драже Михаиловића (и једина легална војна формација Краљевине Југославије призната од стране избегличке Владе у Лондону), а са друге, усташке стране, што више српског живља покрстити и од њих начини тзв. *православне Хрвате* (Продић 2020, 19), а остатак непокорних Срба протерати или побити уз непосредну покровитељску подршку Ватикана (Деспотовић 2019; Дешнер 2020; Умељић 2018).

У наставку аргументације важно је навести и пример споразума из Рогатице од 1. априла 1942. између муслимана Сулејмана Филиповића и Бећира Куленовића као представника НДХ и комуниста, односно Јосипа Броза Тита, Петра Велебита и члана енглеске војне мисије при Титовом штабу мајора Атертона. Предмет споразума био је несметани пролазак партизана до Бихаћа где ће касније „комунисти прогласити ослобођену Бихаћку републику” (Сотировић 2014, 134). „Патизанима уступљена територија у оквиру НДХ је обухватала област између градова Карловца, Ливна, Петриње, а центар јој је био у граду Бихаћу. Дакле, Загреб је Брозу уступио ‘слободну територију’ од око 15 срезова Босанске крајне, Лике, Кордуна и Баније, што није спречило усташе да наставе са својом геноцидном политиком према српским цивилима на тој истој уступљеној територији из разлога што партизани те цивиле нису ни бранили” (Сотировић 2014, 134). Брозови комунисти ће потпуно неометано на територији НДХ одржати оба своја заседања АВНОЈ-а, прво у Бихаћу 26. и 27. новембра 1942, а друго у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године, док су за све то време деловали у срцу НДХ где остаје отворено питање на који начин су били толерисани од усташких власти.

Све то рађено је са циљем како би у јесен 1944. године Тито могао, упутивши управо те јединице у Србију, да на совјетским тенковима изврши њену окупацију и успостави свој лични режим терора и страховладе. Када су крајем октобра Совјети ослободивши Београд продужили даље пут Мађарске, Броз преузима комплетну власт у Србији и креће са крвавим терором и осветом према српском

народу. Чинио је то особито ревносно и осветнички, убијајући српско грађанство, притом отимајући њихову имовину, затим слањем војно необучене српске младежи на „Сремски фронт” и друга стратишта тајно приређена за њихову ликвидацију. Такође, на мети су били и српски домаћини по селима који су убијани на њиховим кућним праговима под оптужбом да су сарађивали са четницима (Николић 2011, 179), или осталим „домаћим издајницима” и „страним окупаторима”, како су они често волели да етикетирају своје политичке и идеолошке противнике, ради њихове лакше послератне ликвидације. Тек ће новија историографска истраживања, заснована на релевантним и често добро скриваним документима, показати прави карактер и степен наводне укореењености комунистичког покрета у Србији (Деспотовић 2019, 18). Насупрот широко распрострањеном уверењу – које је било последица снажне партијске пропаганде и потребе накнадног политичког утемељења Брозовог режима у српском друштву – показало се да је број партизанских јединица током целог рата у Србији био више него скроман, готово симболичан, као и број комуниста, припадника партије.¹⁴

Но вратимо се још неким примерима сарадње комуниста и усташа. Како истиче Коста Николић, Брозови комунисти су још на почетку 1942. године као главни циљ истицали „борбу против домаћих издајника”, односно четника Драже Михаиловића. Наведено је помагало и усташама да лакше придобију и мобилишу „широке масе хрватског народа” да кроз пропаганду о тзв. српској опасности што више подржавају Павелићев режим, али и попуњавају њихове војне формације (усташке и домобранске).

¹⁴ „За илустрацију, ево неколико важних података о стању комунистичког покрета у Србији. У извештају од 15. августа 1944. године, упућеном Титовом Централном комитету на Вису, стоји: „Стање у нашим партијским и народноослободилачким организацијама је врло слабо. Горе је него што је било прошле године. Садашња руководства су млада, неискусна и често састављена од неспособних људи. Она често нису у стању да пренесу и обичну нашу директиву, а још мање да је остваре. (...) Тада је у централној Србији укупно било 890 партизана: 75 у околини Пожаревца, 25 у чачанском крају, 70 у Тимочној крајини, 40 у Нишком округу, 430 на југу Србије, у ваљевском одреду 40, Шумадији 70, на Космају 60 и у крушевачкој области 80. И углавном су били „слабо војнички обучени”. Ови подаци на прилично јасан начин показују да је утицај Титових комуниста и његов лично у Србији био више него симболичан. Он ће накнадним партијским фалсификатима бити приказан као велики и, наводно, општеприхваћен од српског народа.” Перо Симић, *Тито, тајна века*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 170.

Вредан је и пример из јуна месеца исте године, када су партизани на челу са Ј. Б. Титом побегли преко Плужина, а потом из Рогатице назад у НДХ, склањајући се од беса народа Црне Горе због бројних ратних злочина и терора причињених у оквиру тзв. „лијевог скретања”, које је немилосрдно спроводио Милован Ђилас и његови партијски следбеници, иза којих су остала бројна „пасја гробља”. „Брозове бојовнике су на путу од Калиновника до Трнова усташе из Сарајева сачекале са пуним камионима хране и муниције које су предали партизанима” (...) Овде је неопходно напоменути и то да је немачка команда на територији НДХ, тј. *Glez fon Horstenau*, прихватила ову директну и индиректну сарадњу и споразуме о сарадњи Павелићевих усташа и Брозових партизана у циљу одржавања равнотеже, контроле зараћених снага и што је најбитније, међусобном уништењу Титових партизана и Михаиловићевих четника” (Сотировић 2014, 134). Главнокомандујући немачких снага у НДХ *Glez fon Horstenau* није пропустио прилику да у свом дневнику забележи усташко пировање над незаштићеним Србима које је он називао „усташке свињарије” и да је „пре свега спасао животе не хиљадама, него десетинама хиљада људи” (...) истичући да је: „Моја интервенција заиста довела до извесне прекретнице у свеуништавајућој усташкој политици. Поменућу и оно ратно саветовање у Београду од 30. децембра исте 1942. године. Тада сам, у почетку, једини устао против плана да се цела зона III претвори у пустињу, односно да се без икаквог обзира поступа и према женама и деци” (*Glez fon Horstenau* 2013, 406).

Ипак, нису само Немци, вођени својим ратним интересима, толерисали или понекад и подржавали сарадњу усташа и Титових партизана. То су на много префиднији начин чинили Британци, који су и пре отпочињања рата и све време његовог трајања дискретно, али сигурно контролисали догађаје на терену издавајући, преко својих мисија при Титовом штабу, директна политичка упутства за даље токове ратовања и политичких потеза припремајућу терен за оно што ће доћи после рата. Уочи конференције у Техерану 1943. године, Черчил је преко свог изасланика генерала Меклина послао поруку Титу о даљем раду у вези сарадње са усташама. „Тај подмукли план, осмишљен од стране Британаца, да од четника направе ратне злочинце, Тито је извршио по Черчиловој директиви. Тито је „2. јула 1943. године опуномоћеним представницима Врховног штаба проследио депешу да се хрватским војницима (усташама и

домобранима), који се предају гарантује безбедност и признају чинови стечени у формацијама у којима су били, омогући напредовање те да буду искоришћени у обрачуну против четника у источној Босни” (Ђорђевић 2021).

ЗАКЉУЧАК

Изнетим примерима и сведочанствима показали смо само део „скриване историје” о сарадњи усташа и комуниста, чији је основни, односно најважнији политички и ратни циљ био *сламање кичме српској нацији, њено физичко сатирање, потпуни политички пораз, државно растројство и преузимање власти у Србији* (или тачније њеним теориторијалним остацима укључујући ту и српске земље са простора бивше Југославије). У кратком резимеу својих истраживања о исходима такве, по српски национ, злоћудне сарадње, колега Сотировић је на сажет, али упечатљив начин изнео њену финалну, али и симболичку суштину и резултат. Да се само подсетимо да:

1. КПЈ није издала буквално никакав проглас поводом проглашења НДХ у Загребу 10. травња 1941. г, а југословенски комунисти били су познати по својој склоности за издавање партијских прогласа најразличитијим поводима (Сотировић 2014, 140) – ипак, треба напоменути да је убрзо након проглашења НДХ формирана Комунистичка партија НДХ;

2. да Брозови партизани нису у току читавог рата чак ни помишљали да ослободе Јасеновац;

3. да су након рата од овог стратишта (највеће и најмасовније некрополе у Југоисточној Европи) направили парк са спомеником (тзв. „распукла ружа”), који се састоји од четири латинична слова ‘U’ (која су Павелићеве усташе носиле на својим капама) која гледају на све четири стране света (Сотировић 2014, 140). Комунисти су споменике градили без етничких симбола, настојећи да прикажу жртве што универзалније.

Навешћемо као идникативан пример догађај од 31. јула 1966. године управо на отварању Маузолеја у Јасеновцу, који је болно показао сву историјску подвалу српском народу од стране комуниста, када је у саркастичном и тријумфалном тону тадашњи председник Сабора СР Хрватске и обавештајни силник предратне Коминтерне, а након тек одржаног „Брионског пленума”, Стево Крајачић, својим „наводним” српским саборцима у лице сасуо монструозну реченицу: „Овдје смо вас премало побили”.

Сличну судбину, као и Срби у оквирима двеју Југославија, доживела је за нашу науку капитална књига академика Василија Крестића *Геноцидом до велике Хрватске*, када су је, као и њеног аутора, неутемељено и незналачки нападали са свих страна и „србомрски” и криптоушасте. Исти онај преостали талог и муљ неокомунизма и неоушаства (сабран у новим генерацијским номенклатурама (Пироћанац 2012) старог југословенског поретка моћи и организован у глобалистичким НВО), који се ни данас не либи да нападне све што је српско и патриотско у нашој земљи. Трагедија нашег времена садржана је у томе што и данас након свих српских страдања и злочина чак и под окриљем СПЦ ничу нови „хероји” у епископским мантијама који су спремни да служе *крипоструктурама зла овога света*, нападајући часне историографе попут академика Василија Крестића, који их је ауторитетом научника упозорио да се не служе лажима и фалсификатима умањујући бројеве српских страдалника на бројним стратиштима двадесетог века, а нарочито не у Јасеновачком логору смрти.¹⁵ Таквим нечасним пословима су се у последње време придружиле и неке државне уставове (Музеј жртава Геноцида) које искривљеним методолошким поступцима накнадног утврђивања броја настрадалих наводно „објективно” настоје да умање број страдалих Срба, нарочито у систему логора на територији тзв. НДХ (Јањић 2023). Без и мало уважавања признатих домаћих и страних научника (историчара, антрополога, демографа и др.), који су та истраживања и процене радили или одмах након Другог светског рата или почетком шездесетих година док је још колико толико у „нормалним” условима то било могуће чинити.

Нажалост, један позамашан део наше „политичке елите”, академске заједнице и појединци у државним институцијама и

¹⁵ „Чињенице које не могу да оспоре, а ја сам само такве и саопштавао, у немоћи они заобилазе, као да не постоје. Хрватско-српске односе тумаче онако како одговара хрватским националним интересима, а не онако како би били дужни да их представе према постојећим изворима. У недостатку доказа за своја тумачења српско-хрватских односа и историје Срба у Хрватској пуни срибе, нетрпељивости и мржње, а не стиде се ни грубог фалсификовања, безочног подметања и вређања”. Академик Крестић затим констатује да је своју књигу зато и писао да би показао да „нису сви Хрвати, али да је знатан део хрватског друштва, у дужем временском периоду, све до ‘Бљеска’ и ‘Олује’, српско питање у Хрватској намеравао да реши путем геноцида и етничког чишћења”. Василије Крестић, *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*, Прометеј, Нови Сад, 2009, стр. 6.

установама, тзв. *српски аутошовинисти*, системски су организовани и финансирани из иностранства. Њихов основни задатак је да подражавају, подржавају и дифузно спинују *негативне и необјективне наративе* који долазе из разних политичких кухиња са Запада о сопственом народу и његовој наводној историјској кривици за сва злодела и непочинства која су се у 20. веку догађала на постјугословенском простору. И данас, они под плаштом наводне борбе против „српског шовинизма”, а за острашћеније припаднике и „српског фашизма”, не само да додатно блате и срамоте сопствени страдалнички народ, већ у својим патолошким јавним наступима и провокативним политичким акцијама генеришу *атмосферу мржње* у српском друштву, одржавајући *старе расколе* активним и код необавештеног дела српства подстичу *осећање кривице* за ратне злочине и наводне геноциде које Срби нису починили (доносећи под притиском западних сила чак и политичке декларације у српском парламенту о наводним српским злочинима)¹⁶. Уз све то, они упорно негирају или умањују стравичне размере страдања Срба у 19. а нарочито у 20. веку. Тако се од нације која је била *велика жртва у оба светска рата* (са вишемилионским бројем страдалих) и која се при томе борила на тзв. правој страни историје, бројним фалсификатима и небројеним лажима актуелних системских аутошовиниста¹⁷ упорно настоје да Србе сврстају у геноцидни народ и на тај начин га трајно стигматизују као злочиначку нацију, што су покушали и Британци са својом „Резолуцијом о геноциду у Сребреници” у Савету безбедности УН у јулу 2015. године, али су их у том нечасном науму вето спречили представници Руске Федерације. Овим акцијама домаћи „родомрзци” својим страним господарима настоје да олакшају посао довршетка колонизације и окупације остатка остатака српских земаља (на постјугословенском простору) на којима се уз велике патње и понижења још некако одржавамо као народ, као што је то случај и на примеру Косова и Метохије.

¹⁶ Реч је о декларацији о наводном ратном злочину у Сребреници из марта месеца 2010. године, усвојеном у Скупштини Србије од тада владајуће парламентарне већине.

¹⁷ Реч је о појави системског аутошовинизма као синдрома националне ентропије који је у двадесетом веку прошао кроз три своје идеолошке фазе: интегрално југословенство, титоизам и данас глобализам. Љубиша Деспотовић, *Геополитика Светосавља*, Каирос, Сремски Карловци, 2019, стр. 10.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Банац, Иво. 1988. *Национално питање у Југославији*. Загреб: Глобус.
- Будак, Миле. 1934. *Хрватски народ у борби за самосталну и независну хрватску државу*. Сједињене Државе и Канада: Издање Хрватскога Кола.
- Гаћиновић, Радослав. 2017. *Насиље над Србима у XX веку*. Београд: Евробоок.
- Глигоријевић, Бранислав. 1992. *Коминтерна и југословенско и српско питање*. Београд: Институт за савремену историју.
- Деспотовић, Љубиша. 2019. *Геополитика Светосавља*. Сремски Карловци: Кирос.
- Деспотовић, Љубиша и Вања, Глишин. 2021. *Савремени међународни односи и геополитика*. Сремски Карловци: Каирос.
- Деспотовић, Љубиша и Вања, Глишин. 2023. *Одбрана Србије – прилози за геополитику националне безбедности*. Београд и Нови Сад: Архив Војводине и Институт за политичке студије.
- Деспотовић, Љубиша и Вања, Глишин. 2023. „Српска државност на почетку 20. века кроз визуру историјске геополитике”. *Лесковачки зборник* (63): 91-110. doi: 10.46793/LZ-LXIII.091D.
- Девић, Немања. 2021. *За партију и Тита, партизански покрет у Србији 1941-1944*. Београд: Службени гласник.
- Дешнер, Карлхајнц. 2020. *Политика римских папа у XX веку*. I и II том. Београд: Catena Mundi.
- Ђорђевић, Животије. 2012. *Сатирање српства у 19. и 20. веку*. I, II и III том. Београд: Драслар.
- Ђорђевић, Животије. 2021. „Око 80.000 усташа било у титовим униформама”. *Јадовно.рс*. 12. јун 2021. <https://jadovno.com/dr-zivotije-djordjevicoko-80-000-ustasa-bilo-u-titovim-uniformama-hrvati-su-prodavali-iskopane-oci-srba/>.
- Екмечић, Милорад. 2021. *Србија на историјском раскришћу*. Нови Сад: Архив Војводине.
- Јањић, Јован. 2022. „Урушавање безбедности Југославије акцијама Римокатоличке цркве”. *Политика националне безбедности* 22 (1): 107-125. doi: 10.22182/pnb.2212022.5.

- Јањић, Јован. 2023. *Историја у логору: рехабилитовање НДХ умањивањем броја жртава у Јасеновцу*. Београд: Фондације за српски народ и државу.
- Јакшић, Павле. 1990. *Над успоменама*. Београд: Рад.
- Крестић, Василије. 2021. *Геноцидом до Велике Хрватске*. Нови Сад: Архив Војводине.
- Крестић, Василије. 2009. *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*. Нови Сад: Прометеј.
- Николић, Коста. 2011. *Србија у Титовој Југославији, 1941-1980*. Београд: Завод за уџбенике.
- Мегдауел, Роберт. 2012. *Стрељање историје: кључна улога Срба у Другом светском рату*. Београд: Рад.
- Магазиновић, Хрвоје. 2009. *Кроз једно мучно стољеће: сјећања*. Ваљево: Друштво Хиландар.
- Петронијевић, П. Душан. 2019. *Душтво бачких Хрвата у служби Независне Држави Хрватске*. Нови Сад: МИД.
- Петровић Пироћанац, Зоран. 2012. *Nomenclatura Serbika 1982-2012*. Београд: Институт за политичке студије.
- Пилар, Иво. 1943. *Јужнословенско питање – приказ цјелокупног питања*. Загреб: Издање Матице Хрватске.
- Продић, Слободан. 2020. *Ретрофутуризам хрватске православне цркве*. Јагодина: Гамбит.
- Павелић, Анте. 1996. *Доживљаји I*. Загреб: Наклада Старчевић.
- Рибар, Иван. 1965. *Из моје политичке сурадње, 1901-1963*. Загреб: Издавачко књижарско предузеће Напријед.
- Хорстенау, Глез фон. 2013. *Између Хитлера и Павелића*. Нови Сад: Православна Реч.
- Степић, Миломир. 2023. *Геополитички појмовник Балкана*, Београд: Catena Mundi.
- Симић, Перо. 2009. *Тито, тајна века*. Београд: Службени гласник.
- Стојисављевић, Мирјана. 2020. „Великим покољем до Велике Хрватске, или тајна историја усташтва”. *Фронтал РС*. 16. фебруар 2020. <https://www.frontal.rs/velikim-pokoljem-do-velike-hrvatske-ili-tajna-istorija-ustastva/>.

- Сотировић, Б. Владислав. 2014. „Сарадња Брозових партизана и Павелићевих усташа у Другом светском рату на територији Независне Државе Хрватске”. *Serbian Studies Research* (5) 1: 119–144.
- Сотировић, Б. Владислав. 2013. „Хрватска ‘правашка’ историографија и Срби”, *Serbian Studies Research* (4) 1: 173–188.
- Тодорова, Марија. 2010. *Дизање прошлости у ваздух*. Београд: Библиотека XX век.
- Умељић, Владимир. 2018. *Балкански гамбит Ватикана*. Београд: Catena Mundi.
- Kaplan, D. Robert. 1994. *Balkan ghosts; a journey through history*. New York: Vintage Books.
- Tuđman, Franjo. 1990. *Bespuća povijesne zbiljnosti: rasprava o povijesti i filozofiji zlosilja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.

Ljubiša Despotović*

Institute for Political Studies, Belgrade

Vanja Glišin**

Institute for Political Studies, Belgrade

**ANTI-YUGOSLAVISM AS AN ANTI-SERBIAN PLATFORM
FOR POLITICAL AND MILITARY COOPERATION
BETWEEN THE USTASHAS AND COMMUNISTS WITHIN
THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AND DURING THE
WAR ON THE TERRITORY OF THE INDEPENDENT
STATE OF CROATIA**

Resume

The anti-Yugoslavism of the communist and Ustasha's movements, which was one of the dominant political postulates but also a serious action platform between the two wars, has already been partially written about in our historiography. What we want to draw attention to is the fact that behind such anti-Yugoslavism, sometimes hidden and sometimes publicly, anti-Serbism was highlighted as the common denominator of the political actions of both ideological options. Although differently politically motivated and ideologically explained, in the last resort of the Ustashas and communists, anti-Yugoslavism was essentially anti-Serbian. It is precisely this relationship that we want to analyze in the first part of our work assignment, while we will, first of all, present their active and coordinated cooperation in the second part using examples during the Second World War that most often took place on the territory of the Independent State of Croatia, because Josip Broz's partisans spent most of the time of the war staying in that territory, with abundant logistical support, coordination and tolerance of all state and military formations of Pavelić's criminal regime.

Keywords: anti-Yugoslavism, anti-Serbs, Ustasha, communists, Yugoslavia, Independent State of Croatia, Second World War.

* despotlj@stcable.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0473-2829>

** vanja.glisin@ips.ac.rs; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7747-6205>

* Овај рад је примљен 6. децембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

*Дејан Миленковић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ И ИНФОРМИСАЊЕ ЈАВНОСТИ: КАПАЦИТЕТИ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Сажетак

Једна од уставних и законских надлежности јединица локалне самоуправе односно општина и градова у Републици Србији је и „старање о јавном информисању”. Ова надлежност садржински подразумева обезбеђење права на јавно информисање путем медија (локалних или других, између осталог и кроз правила о државној помоћи и пројектног финансирања, правила о јавним набавкама и сл.). Међутим, постоји и друга значајна страна у вези са функционисањем јединица локалне самоуправе, која подразумева „информисање јавности”. Реч је о обавези јединица локалне самоуправе да у оквиру јавности рада и права грађана на обавештеност, као такође Уставом (Устав Републике Србије 2006) и законом утврђеног права, и саме „пружају” информације грађанима на локалном нивоу. На тај начин се јавност информише о раду и поступањима, као и спровођењу одређених јавних политика у јединицама локалне самоуправе (нпр. путем саопштења о раду органа јединица локалне самоуправе, пружањем некомерцијалних аудиовизуелних медијских услуга, издавањем билтена о предузетим „акцијама” и сл.). У фокусу овог рада је истраживање које на узорку од 25 општина и градова у Републици Србији, показује на који начин јединице локалне самоуправе у Републици Србији осим кроз (локалне) медије и саме обезбеђују информисање грађана на локалном нивоу. Истраживање

* dejan.milenkovic@fpn.bg.ac.rs

** Рад је подржан средствима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора о реализацији и финансирању научно-истраживачког рада НИО УБ, ФПН у 2023. години.

треба да покаже да ли у јединицама локалне самоуправе у Републици Србији: (1) постоје организациони, кадровски и други капацитети за старање о информисању јавности и (2) начинима и облицима кроз које јединице локалне самоуправе независно од регистрованих (локалних) медија обезбеђују информисање јавности на локалном нивоу.

Кључне речи: јавне политике, јавно информисање, информисање јавности, локална самоуправа, Република Србија.

УВОД

„Гледано из угла вертикалне (територијалне) организације власти, свака модерна држава нужно је премрежена различитим нивоима и јединицама власти” (Комшић 2019, 188). Локална самоуправа је најнижи ниво власти у једној држави који је као такав најближи грађанима који у њој живе, а на врху се налази централна власт. „О томе колики је значај локалне самоуправе говори и чињеница да данас у свету не постоји земља демократске организације која нема успостављену локалну самоуправу” (Врањеш 2020, 22). Оно што треба да одликује локалну самоуправу је добро локално управљање. Добро локално управљање се данас не огледа само у пружању низа локалних услуга од стране локалне управе, већ и у очувању живота и слободе грађана, стварања простора за демократско управљање и грађански дијалог, стварања услова за економски и еколошки одрживи развој локалне заједнице и обезбеђењу таквих исхода који треба да доведу до обogaћења квалитета живота грађана у њима (Shah 2006, 2). Добро управљање у јединицама локалне самоуправе претпоставља и здрав информациони систем који ће обезбедити релевантне податке за грађане у општинама и градовима и који може имати утицај на локалне јавне политике и учешће грађана у друштвеним процесима (Grefe 2004, 35). Локални информациони систем можемо посматрати као екстерни (кога обезбеђују локални и други медији посебно кроз медијске садржаје од локалног јавног интереса), али и интерни, кога обезбеђују саме јединице локалне самоуправе. Јавно мњење односно грађани, у значајној мери „оцењују” рад органа локалне самоуправе на основу спроведених или јавних политика које се спроводе на локалном нивоу, те укључивања грађана у реализацију истих. Међутим, повећање задовољства грађана

који живе у општинама и градовима, или другим организационим облицима јединица локалне самоуправе, у значајној мери зависи од интензитета комуникације између локалних власти и опште јавности односно грађана који у њој живе. Често се дешава да су грађани задовољни својом локалном управом ако су боље информисани о њој. С друге стране, постоји корелација и у томе да су грађани више заинтересовани за локалне политике и локалне јавне послове, ако су боље информисани о њиховом раду и политикама које се спроводе (Swianiewicz 2001, 29-30). Ова „улица” је увек двосмерна јер је канал комуникације такав: један води од органа локалне самоуправе ка грађанима, а други од грађана ка органима јединица локалне самоуправе (у даљем тексту: ЈЛС). Међутим, први канал комуникације може бити индиректан (преко медија у остваривању надлежности „старања о јавном информисању”) и директан, када се јавни ентитет (односно ЈЛС) појављује као непосредни пружалац информација.

У садашњем информационом друштву, огроман број информација о раду органа јединице локалне самоуправе, ЈЛС непосредно дистрибуирају својим грађанима. То не значи да је умањена улога, на пример, локалних медија односно посредног информисања ЈЛС преко медија, посебно ако узмемо у обзир законско регулисање суфинансирања медијских садржаја од јавног интереса, примени правила о државној помоћи или, на пример, примени правила о јавним набавкама.

Интернет је омогућио да ЈЛС могу обезбедити „информисање јавности” и на друге начине, на пример кроз веб-странице јединица локалне самоуправе односно њених органа. Зато у овом раду посебно скрећемо пажњу на шири појам – појам „информисања јавности”, који подразумева и обавезу ЈЛС да саме, на различите начине обезбеђују дистрибуцију информација односно непосредно информишу јавност о акцијама које се односе на рад или су у вези са радом локалних органа власти или јавним политикама које спроводе или намеравају да спроведу. У том смислу, овај израз ближи је ономе што зовемо „провокативна транспарентност” него „јавно информисање”. Ужи појам, „старање о јавном информисању” односи се само на посредно информисање јавности путем медија.

У наставку овог рада најпре ћемо се бавити ближим одређивањем израза „старање о јавном информисању” и изразом „информисање јавности”, а затим и представити истраживање у

погледу организационих, финансијских и кадровских капацитета ЈЛС у остваривању надлежности „старања о јавном информисању”, али и капацитетима ЈЛС у погледу обезбеђења „информисања јавности” као текстуалних или аудиовизуелних садржаја који проистичу из проактивне транспарентности.

СТАРАЊЕ О ЈАВНОМ ИНФОРМИСАЊУ

Једна од уставних и законских надлежности јединица локалне самоуправе у Републици Србији јесте да се ЈЛС старају, „... о јавном информисању” на територији општина (и градова) Републике Србије, што посредно има значај и за област медија у целини. Иако данас „старање о јавном информисању” као надлежност јединица локалне самоуправе не подразумева више да ЈЛС оснивају „своје” општинске и градске медије (електронске или штампане), као што је то до пре неколико година био случај у Србији, ова надлежност ЈЛС захтева и одговарајуће капацитете ЈЛС како би могле да задовоље потребе грађана за јавним информисањем. ЈЛС морају поштовати и правила о обезбеђивању јавног интереса у области јавног информисања, државној помоћи која се односе на локалне медије, затим правила о јавним набавкама које се посредно односе и на јавно информисање и медије и др. Реч је о озбиљним изазовима са којима се и централне али и локалне власти суочавају када је реч о јавном информисању и који се ближе проучавају посебно у оквиру Медијског права (Вучковић 2017, 33-89). Међутим, јавно информисање се „остварује путем медија” (ЗЈИМ, 2023, чл. 1), а медиј јесте средство јавног обавештавања које речима, сликом, односно звуком преноси уреднички обликоване информације, идеје и мишљења и друге садржаје намењене јавној дистрибуцији и неодређеном броју корисника, али се под овим појмом не подразумевају електронске публикације државних органа и организација, установа, јавних предузећа и др., нити интернет платформе (ЗЈИМ 2023, чл. 35-37). Из ових формулација јасно је да се старање о јавном информисању као надлежности ЈЛС искључиво односи на индиректно обезбеђивање информација које се односе на рад и у вези су са радом ЈЛС преко медија.

Међутим, ако се пође од још једног значајног принципа, а то је принцип јавности рада државних, покрајинских и органа ЈЛС, а који се промовише кроз све законе који регулишу рад државних органа и локалне самоуправе, у погледу остваривања јавности

рада могу постојати и бројне дилеме и разлике, а јавност рада се не обезбеђује само кроз средства јавног информисања (медије), већ и објављивањем саопштења за јавност, објављивањем одлука као и на бројне друге начине (Ненадић 2007, 7). Зато се чини да постојећа дефинисана уставна и законска надлежност ЈЛС да се ЈЛС „...стара о јавном информисању” јесте веома уска, јер се, према претходном тумачењу она односи једино на старање општина и градова о упознавању са својим радом и одлукама или јавним политикама путем медија и радњама и поступцима које ЈЛС треба да спроведу у вези са финансирањем програма од јавног интереса у области јавног информисања, правилима о државној помоћи или јавним набавкама, а који не обухватају и директно односно непосредно информисање јавности од стране ЈЛС.

ИНФОРМИСАЊЕ ЈАВНОСТИ И ПРОАКТИВНА ТРАСПАРЕНТНОСТ

Информисање јавности је шири појам од израза „старања о јавном информисању”, јер је „јавно информисање” ограничено на медије. Израз „информисање јавности” више је повезан са јавношћу рада, која је обухваћена још једним ширим принципом – принципом отворености и транспарентности, или још конкретније и ближе одређено, принципом проактивне транспарентности. Проактивна транспарентност данас је надоградња првобитног принципа транспарентности и отворености као једног од основних принципа европског управног простора (Миленковић 2013, 316). Транспарентност и отвореност имају данас кључну улогу у успостављању демократске владавине (Grimmelikhuijsen, Porumbescu, Hong, Tobin 2013, 575-596). Из принципа транспарентности и отворености проистиче обавеза државних органа и органа на нижим нивоима власти, односно у ширем значењу органа јавне власти (укључујући и органе јединица локалне самоуправе), да упознају грађане са: свим фактичким и правним чињеницама које су од значаја за доношење њихових одлука, њиховом свакодневном деловању и акцијама, јавним политикама које спровode или намеравају да их спроведу, пословима које обављају, органима који их спровode и односима са другим органима, коришћењем буџетских средстава и др., као и да омогуће да кроз дистрибуцију информација о свом раду, обезбеде грађанима да активно учествују у текућим друштвеним процесима.

Тако принцип транспарентности и отворености временом еволуира и добија ново значење кроз појам „проактивна транспарентност” (Јовановић 2015, 156).

Проактивна транспарентност је један релативно нови појам који се појављује у научној и стручној литератури. Он наводи на то да се првобитни принцип транспарентности и отворености све више развија и еволуира. Проактивна транспарентност обухвата и тзв. „реактивну транспарентност и отвореност” која се обезбеђује кроз остваривање права на приступ информацијама подношењем захтева за приступ службеним документима, али и не само кроз овај домен, јер је развој демократских институција и технологије довео до настанка и бројних других начина информисања јавности (Јовановић 2015, 157).

Принцип проактивне транспарентности и отворености у раду органа јавне власти данас подразумева и обезбеђење информација које се односе на свакодневни рад органа јавне власти о донетим одлукама, реализацији креираних јавних политика, утицају различитих одлука и спровођења јавних политика на грађане као и активностима грађана које могу да допринесу у креирању јавних политика и њиховој реализацији посебно на локалном нивоу. Проактивна транспарентност у деловању и раду јавних органа може бити остварена, у доба доминације савремених информационих технологија путем различитих средстава, која укључују: публикације и званична гласила, јавно доступне објаве, саопштења, званичне интернет презентације и друге начине непосредне дистрибуције информација ка грађанима.

Принцип проактивне транспарентности и отворености заснован је на четири основна чинилаца, а један од тих чинилаца јесте и „потреба за информацијама како би грађани и јавност учествовали у процесу доношења одлука и креирања политика”, (Darbishire 2011, 4, Јовановић 2015, 157), што је посебно значајно за ниво власти који је најближи грађанима – ЈЛС односно општинама и градовима. Значи, проактивна транспарентност у делу свог садржаја и чинилаца обухвата и елементе које називамо „информисање јавности” (од стране органа јавне власти односно уже органа ЈЛС).

ИСТРАЖИВАЊЕ: ЈАВНО ИНФОРМИСАЊЕ И ИНФОРМИСАЊЕ ЈАВНОСТИ У ЈЕДИНИЦАМА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Подаци које ћемо представити, добијени су у оквиру пројекта који је аутор спровео за потребе Сталне конференцију градова и општина (СКГО) у периоду од октобра 2021. до априла 2022. године, а за потребе вишеструко ширег пројекта, при чему приређена Студија као ни резултати истраживања нису објављени.² Поједини делови спроведеног истраживања, према квалитету добијених података могу нам показати у којој мери ЈЛС у Републици Србији имају капацитет за остваривање надлежности старања о јавном информисању али и обезбеђења проактивне транспарентности у чиниоцу који се односи на информисање јавности у вези са радом и активностима ЈЛС. Методологија ширег истраживања пошла је од равномерне регионалне заступљености ЈЛС у Републици Србији која треба да да реалан одговор на питање обезбеђења Законом утврђене надлежности јединица локале самоуправе која се односи на „старање о јавном информисању” са једне стране и „информисању јавности” са друге.

У основи методологије била је табела ЈЛС која је обухватила Београдски регион и све управне округе (осим управних округа на простору Косова и Метохије), тачније један град као управни центар и једну општину на подручју управног округа. На тај начин учињен је покушај да се обезбеди одговарајућа равномерна заступљеност представљања свих ЈЛС и резултата добијених истраживањем, за територију целе Републике Србије.

Полазећи од тога, табелу пилот-градова/општина чинили су најпре градови/општине, које чине управни центар (уз додатно

² Напомена: Резултати истраживања које представљамо, део су шире и никада објављене студије и истраживања, под насловом: *Анализа утицаја европских интеграција на локалну самоуправу у Србији – област електронских комуникација информационе и комуникационе технологије, услуге информационог друштва и аудио-визуелна политика (Поглавље 10) – медији и друга преговарачка поглавља која се односе на медије*. Студија и истраживање је настала у оквиру програма СКГО: Подршка локалним самоуправама у Србији на путу ка ЕУ – Друга фаза, који је финансирала Влада Шведске, а које је спроводила СКГО, као једна у низу анализа посвећених процени утицаја европских интеграција Републике Србије на надлежности и капацитете локалне самоуправе у различитим или деловима различитих преговарачких поглавља.

истраживање града Београда) и по једна општина која се налази на територији сваког управног округа. Тако се у најбољем могућем капацитету могла дати јединствена перспектива „старања о јавном информисању” и „информисања јавности” на територији целе Републике Србије, како у развијенијим, тако и у мање развијеним и руралним ЈЛС односно окрузима.

У претходно поменутом временском периоду спроведеног истраживања од планираних 50, на упитник је одговорило 25 јединица локалне самоуправе. На тај начин смо добили репрезентативан узорак од скоро 15% од укупног броја ЈЛС из свих управних округа осим Колубарског, што указује на релевантност истраживања. Од 25 ЈЛС које су узеле учешће у истраживању, према врсти јединица локалне самоуправе, у истраживању је учествовало 12 општина, 12 градова и град Београд.

Први од четири дела истраживања односио се на капацитете јединице локалне самоуправе да успешно обезбеде извршење надлежности ЈЛС да обезбеди јавно информисање у складу са овом изворном надлежношћу која проистиче из Устава и Закона о локалној самоуправи али и да информише јавност – грађане ЈЛС о свом раду и активностима, које у наставку и представљамо.

Табела 1. Списак ЈЛС које су учествовале у истраживању

1. Сокобања	14. Мали Зворник
2. Бела Црква	15. Зајечар
3. Димитровград	16. Чачак
4. Сомбор	17. Кула
5. Пожаревац	18. Параћин
6. Крушевац	19. Прокупље
7. Неготин	20. Бечеј
8. Сврљиг	21. Нови Пазар
9. Блаце	22. Шабац
10. Нови Сад	23. Ужице
11. Власотинце	24. Београд
12. Крагујевац	25. Ћићевац
13. Бор	

Извор: Обрада аутора

Истраживање је показало да јединице локалне самоуправе, надлежност „старање о јавном информисању” често поистовећују са ширим контекстом послова „информисања јавности”.

КАПАЦИТЕТИ ЈЛС О СТАРАЊУ О ЈАВНОМ ИНФОРМИСАЊУ И ИНФОРМИСАЊУ ЈАВНОСТИ – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

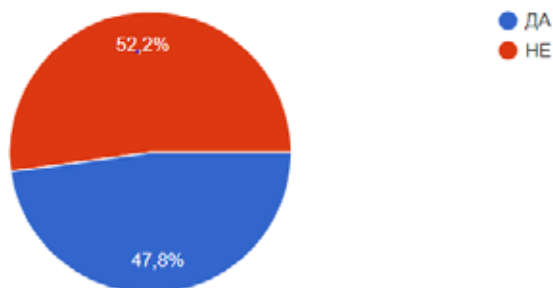
По овом основу, истраживањем је требало најпре утврдити да ли постоје организациони, функционални и службенички капацитети за остваривање надлежности ЈЛС, првенствено у оквиру градске/општинске управе за спровођење надлежности „старања о јавном информисању”. Међутим, истраживање јасно показује да се ЈЛС и у структуралном смислу, углавном опредељују за шири контекст који подразумевамо као „информисање јавности”, односно као чинилац проактивне транспарентности.

То најпре закључујемо из организационе структуре у градовима и општинама. У погледу организационе структуре, приметно је да постоје значајне разлике између ЈЛС у Републици Србији. Оно што је могло да се предвиди јесте да град Београд, и други велики градови имају значајно разгранатију „мрежу” у оквиру унутрашње организационе структуре органа од мањих ЈЛС у овој области. Само у два града у оквиру градске управе постоје и посебни секретаријати који се старају о информисању. У граду Београду, у оквиру Управе града Београда, постоји посебан секретаријат – Секретаријат за информисање Града Београда кога чине, као основне и уже организационе јединице: Сектор за информисање, Сектор за маркетинг и односе са медијима, Сектор за издавачку делатност и Сектор за протокол. У Сектору за маркетинг и односе са медијима је и Одељење за односе са медијима. У граду Крагујевцу у оквиру градске управе постоји Секретаријат за комуникације и послове протокола, кога чине Одељење за комуникације и Одељење за послове протокола. Овај Секретаријат се у највећој мери бави и пословима јавног информисања. Друге јединице локалне самоуправе које су учествовале у истраживању немају посебан секретаријат у оквиру градске/општинске управе. Примери Београда и Крагујевца јасно указују да се у оба града, надлежност „старање о јавном информисању”, тумачи у ширем контексту функцији „информисања јавности”.

Треба нагласити да од 23 преостале јединице локалне самоуправе, само у 12 ЈЛС, у оквиру општинске/градске управе или неких других органа ЈЛС, постоје посебне унутрашње организационе јединице које обављају послове информисања, односно које се

искључиво баве информисањем у ЈЛС, али такође у ширем значењу „информисања јавности” а не „старања о јавном информисању”. Оно што забрињава, јесте да од укупног броја градова/општина које су учествовале у истраживању, око 48,2% нема унутрашњу организациону јединицу у овој области.

Графикон 1. Унутрашња организациона структура у органима ЈЛС који се баве информисањем

Извор: Обрада аутора

Изузимајући град Београд и град Крагујевац који имају посебан секретаријат за ову област, па и унутрашње организационе јединице у оквиру секретаријата које обављају ове послове, запажамо да у преосталих 12 јединица локалне самоуправе њихов положај у организационој структури ЈЛС није идентичан, јер се у две ЈЛС послови информисања (јавности) врше при кабинету градоначелника/председника општине. Када оне постоје као уже унутрашње организационе јединице у оквиру општинске/градске управе, ЈЛС имају углавном различита искуства у погледу „положаја” унутрашње организационе јединице у управи. У једној од ЈЛС организациона јединица која се бави информисањем позиционирана је у Градској управи за културу, у другој у Управи за урбанизам, финансије, скупштинске и нормативне послове као Одсек за односе са јавношћу, у трећој у Градској управи за послове органа града, у наредној, у оквиру Опште управе и друштвене делатности као Одељење за односе са јавношћу или као ужа организациона јединица у Одељењу за привреду и друштвене делатности у оквиру управе ЈЛС. Ипак, на основу добијених података из свих 25 ЈЛС можемо закључити да у скоро свим ЈЛС у систематизацији радних места постоји бар једно лице, односно запослени, које се бави пословима информисања јавности (осим у Тићевцу, Малом Зворнику и Димитровграду).

Број запослених у вези са остваривањем послова информисања у ЈЛС је углавном мали. Четрнаест ЈЛС имају између једног и троје запослених, а три немају ни једног запосленог. У граду Београду, који има сопствени Секретаријат је највише запослених – 25. Треба напоменути да на пример, Нови Сад, као један од највећих градова у Републици Србији има само троје запослених за област информисања. То је значајно мањи број у односу на број запослених, на пример, у Параћину и Прокупљу.

У погледу бруто средства која се издвајају за плате запослених службеника за информисање, можемо закључити да је бруто износ плате за једног запосленог на годишњем нивоу 2021. године, приближно износио 750.000,00 динара. С обзиром на то да је значајан број ЈЛС дала прецизне податке о бруто платама и броју запослених у области јавног информисања и информисања јавности, могли бисмо закључити да плате запослених у овој области не представљају велико оптерећење у буџетима ЈЛС.

Табела 2. Број запослених и износ опредељених средстава за плате у бруто износу за 2021. годину

ЈЛС	Број запослених	Бруто средства која се издвајају за плате	ЈЛС	Број запослених	Бруто средства која се издвајају за плате
Сокобања	2	1.000.000,00	Мали Зворник	0	0
Бела Црква	1	0	Зајечар	2	/
Димитровград	/	/	Чачак	3 и запослени у кабинету Градоначелника	Републички просек*
Сомбор	1	/	Кула	2	1.932.000,00
Пожаревац	/	/	Параћин	7	5.400.000,00
Крушевац	3	У складу са законом*	Прокупље	8	6.000.000,00
Неготин	2	/	Бечеј	1	1.450.000,00
Сврљиг	1	620.000,00	Нови Пазар	4	/
Блаце	1	/	Шабац	2	/
Нови Сад	3	2.200.000,00	Ужице	4	4.000.000,00
Власотинце	1	/	Београд	25	Финансијски план 2021. доступан на сајту
Крагујевац	6	5.000.000,00	Тићевац	/	/
Бор	2	/			

Извор: Обрада аутора

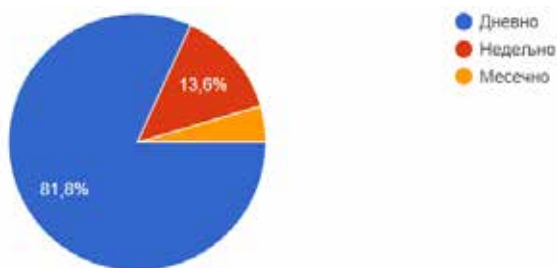
У погледу капацитета самих запослених, треба поменути и да девет ЈЛС води рачуна и обезбеђује едукацију запослених у вези са информисањем јавности, док тринаест нису обезбедиле никакву едукацију у овој области у последње три године.

ВЕБ-ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ЈЛС И ДРУГИ ОБЛИЦИ НЕПОСРЕДНОГ ОБЕЗБЕЂИВАЊА ИНФОРМИСАЊА ЈАВНОСТИ О РАДУ ЈЛС – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У вези са информисањем јавности и непосредном пружању информација грађанима у вези са радом и активностима ЈЛС, у овом делу истраживања обухваћени су облици обезбеђивања информисања јавности о раду и политикама ЈЛС преко веб-презентација ЈЛС и на друге начине. Данас највећи број ЈЛС информације о раду и активностима ЈЛС обезбеђује грађанима путем веб-презентације. Само једна општина која је учествовала у истраживању није имала свој веб-сајт. Зато је наредно истраживање обухватило 24 јединице локалне самоуправе.

У погледу информисања јавности, од посебног значаја је периодика обраћања органа ЈЛС грађанима на локалном нивоу. Схватајући значај перманентног и благовременог информисања грађана о активностима ЈЛС, већина ЈЛС на својим веб-презентацијама има издвојену рубрику вести у којима су садржане информације о дневном, недељном или месечном раду и активностима органа општине односно града. У 22 јединице локалне самоуправе постоји посебан део сајта који се односи на издвојене вести (не постоји само у Зајечару и Белој Цркви). Највећи број издвојених вести ажурира се на дневном нивоу (у 18 ЈЛС), мањи број на недељном (у три), а само у једној ЈЛС се вести на веб-сајту ажурирају на месечном нивоу.

Графикон 2. Периодика ажурирања вести на веб-презентацијама у процентима

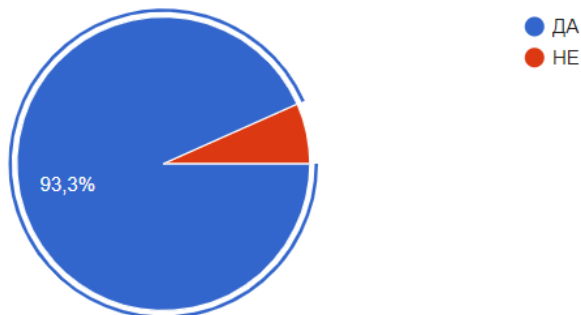

Извор: Обрада аутора

У скоро половини ЈЛС успостављен је систем обраде података о броју грађана који посећују рубрику вести на веб-презентацији. То

је свакако добро, јер овај податак може бити од значаја за локалне власти – да ли и у којој мери се грађани интересују за свакодневне активности ЈЛС, али и може бити добар показатељ да ЈЛС могу и унапредити систем информисања грађана о раду ЈЛС и њених органа. У 14 од 15 ЈЛС које су одговориле на постављено питање постоје поред издвојених рубрика и други делови презентације на којима се објављују информације о дневним/недељним или месечним активностима општинских/градских органа односно њихових функционера.

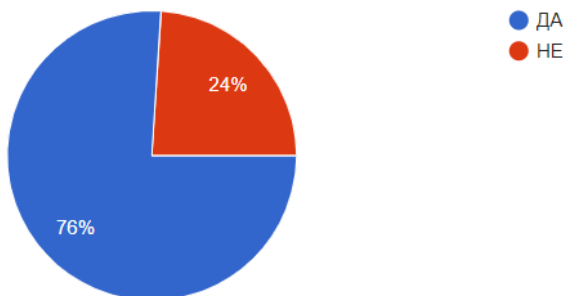
Графикон 3. Објављивање информација о дневним/недељним или месечним активностима општинских/градских органа односно њихових функционера на веб-презентацијама ван посебне рубрике

Извор: Обрада аутора

У 19 ЈЛС које су учествовале у истраживању постоје техничке могућности да се објављују аудио-визуелни садржаји у форми видео садржаја, кратких филмова и спотова.

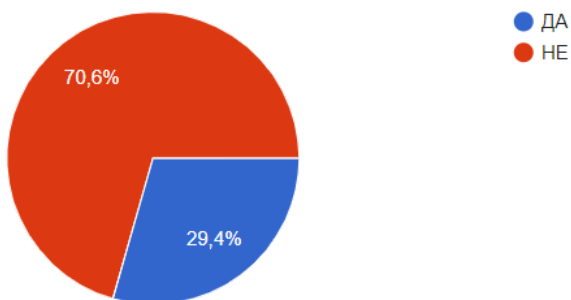
Графикон 4. Техничка могућност да ЈЛС објављују аудио-визуелне садржаје на веб-презентацији

Извор: Обрада аутора

Међутим, само 15 ЈЛС на својим интернет презентацијама такве садржаје и објављују. У 13 јединица локалне самоуправе постоји запослени који, између осталог, уређује садржај веб-презентације. Међутим, свега 5 ЈЛС од 17 које су учествовале у истраживању, обезбеђује садржаје прилагођене особама са аудиовизуелним сметњама или потребама других мањинских група.

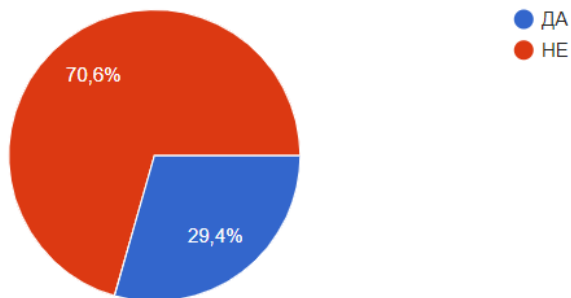
Графикон 5. Доступност аудио-визуелних садржаја презентација особама са аудиовизуелним сметњама)

Извор: Обрада аутора

Само у 11 јединица локалне самоуправе које су учествовале у истраживању, постоје техничке могућности за директно преношење седница скупштина ЈЛС (*live stream*), а још мање ЈЛС користи могућност да на својој веб-презентацији користи ту могућност и седнице преноси директно, тачније само у пет. Пренос седница локалне скупштине могао би значајно да обезбеди проактивну транспарентност у раду овог органа ЈЛС, и додатно приближи рад овог органа грађанима у ЈЛС.

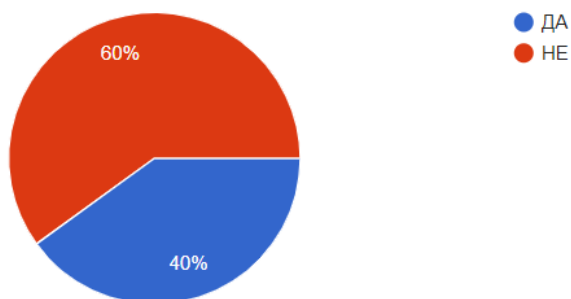
Графикон 6. Постојање могућности директног преношења седница скупштина ЈЛС путем live stream-а на веб-презентацији

Извор: Обрада аутора

Поред информисања грађана путем веб-презентације, један мањи део ЈЛС издаје и своје билтене. Према резултатима спроведеног истраживања, у 10 ЈЛС такви билтени постоје, и доступни су у штампаној форми и у ПДФ формату на веб-презентацији ЈЛС.

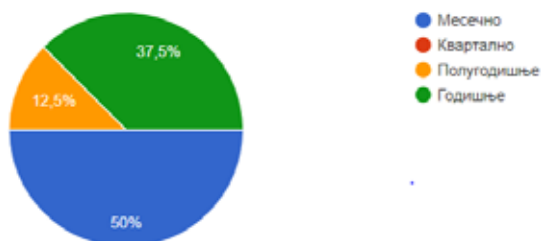
Графикон 7. Информисање јавности преко билтена

Извор: Обрада аутора

Периодика излажења билтена у осам ЈЛС, показује да се билтени најчешће објављују на месечном и годишњем нивоу. Само у једној ЈЛС периодика излажења билтена је полугодишња.

Графикон 8. Периодика билтена

Извор: Обрада аутора

У једном делу ЈЛС билтен излази искључиво у ПДФ формату и објављује се на веб-презентацији ЈЛС. Финансијска средства опредељена за билтене на годишњем нивоу ако се они и штампају, нису била велика, а максимални износ штампања био је 700.000,00 РСД.

ЗАКЉУЧАК

Закључак који можемо извести из теоријске основе и представљеног истраживања је најпре, да садашње решење у Уставу Републике Србије и Закону о локалној самоуправи (ЗЛС 2021, чл. 20) , којим је уведена надлежност ЈЛС „...старање о јавном информисању” је застарело, превазиђено, и није усклађено са другим, касније донетим прописима. Такође, оно не одговара ни функцијама локалне власти које се наводе у теоријским приступима, као ни пракси ЈЛС у другој декади XXI века, посебно ако се узму у обзир специфичности ЈЛС као „најнижег” нивоа власти који је у најнепосреднијем контакту са грађанима, и то не само као пружалац услуга, већ као и организациони ниво који свакодневно ослушкује потребе грађана од којих зависи и креирање, а затим и спровођење нових локалних јавних политика.

Истраживање спроведено у 25 јединица локалне самоуправе по равномерном регионалном распореду, показало је да ни организационо, ни кадровски али ни функционално, ЈЛС надлежност „старање о јавном информисању” не посматрају као надлежност у ужег смислу која се искључиво односи на медије, већ као део проактивне транспарентности односно оних чинилаца проактивне транспарентности који је повезују са „информисањем јавности”. Зато се чини, да надлежност „старање о јавном информисању” мора бити у будућности замењена новом надлежношћу ЈЛС коју можемо назвати „старање о информисању јавности” (која би обухватила и старање о јавном информисању) посебно зато што је истраживање показало да се постојећа организациона структура у општинама и градовима или описи појединих радних места општинских или градских службеника у овој области не „своде” само на „старање о јавном информисању” већ на „информисање јавности”.

Истраживање показује да у значајном броју ЈЛС постоји потреба за додатним унапређењем унутрашње организационе структуре у општинским/градским управама те да у једном броју постоји потреба за успостављањем уже организационе јединице која би се бавила „информисањем јавности”, јер оне у овом тренутку не постоје. У већини ЈЛС људски капацитета (број запослених) у области информисања је мали, те треба размотрити могућност повећања броја запослених за ову област. Плате запослених који раде на овим пословима су задовољавајуће и сразмерне могућностима

ЈЛС и усаглашене са прописима који их регулишу. Постоји значајна потреба за додатном едукацијом службеника који обављају послове информисања ради јачања њихових капацитета у овој у области. На крају, као што је то претходно и наведено, постоји потреба за „унификацијом” послова у ЈЛС који се односе на старање о јавном информисању и послова информисања јавности као јединственог посла у потенцијално широј надлежности „старање о информисању јавности” у ЈЛС.

Што се тиче начина непосредне комуникације ЈЛС са грађанима данас, а у функцији „старања о информисању јавности”, истраживање на репрезентативном узорку је показало да мали број ЈЛС које су учествовале у истраживању још увек нема своје веб-презентације, што је веома значајно када је реч о обавештавању јавности. Са становишта садашњег развоја информационо-комуникационих технологија неопходно је да све ЈЛС у Републици Србији имају своје веб-презентације. У делу ЈЛС које имају веб-презентацију, али немају посебну рубрику вести, неопходно је додатно унапређење веб-сајта и увођења ове рубрике. У ЈЛС које имају успостављену рубрику вести, треба обезбедити да се рубрика ажурира најмање једном недељно. Постоји значајна потреба за чешћим објављивањем аудио-визуелних садржаја на веб-презентацијама значајног броја ЈЛС, као и обезбедити да свака ЈЛС има одговорно лице за уређивање веб-презентације. Тренутно стање у вези са објављивањем аудио-визуелног садржаја на веб-презентацијама и њиховим праћењем, показује да особе са аудио-визуелним сметњама углавном не могу такве садржаје да прате. Један број ЈЛС у Републици Србији приређује и штапане или електронске билтене, али и даље постоји могућност додатног ангажовања ЈЛС у вези са приређивањем билтена, ради бољег упознавања грађана ЈЛС са радом и политикама које локални органи спроводе под условом да они не представљају претерано велики издатак за буџете ЈЛС, посебно у погледу штампања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Врањеш, Невенко. 2020. *Локална самоуправа*. Бања Лука: Факултет политичких наука Универзитет у Бања Луци.
- Вучковић, Јелена. 2017. *Медијско право*. Ниш: Медивест КТ, 33-89.
- Закон о јавном информисању и медијима (ЗЈИМ) „Службени гласник Републике Србије”, бр. 92/23.

- Закон о локалној самоуправи (ЗЛС) „Службени гласник Републике Србије”, бр. 129/07, 83/14 – др. закон, 101/16 – др. закон, 47/18 и 111/21 – др. закон).
- Јовановић, Андријана. 2015. „Принцип проактивне транспарентности и отворености у раду парламента: Случај Србија.” *Политичка ревија*: Vol. 43, бр. 1/2015, 155-171.
- Комшић, Јован. 2019. *Демократија и добра (само)управа*. Београд: Дан Граф, Београд.
- Миленковић, Дејан. 2013. *Јавна управа – одабране теме*. Београд: Факултет политичких наука Универзитета у Београду; Чигоја штампа, 316.
- Ненадић, Немања. 2007. *Јавност рада – Приручник за радна тела за праћење примене Етичког кодекса понашања функционера локалне самоуправе*. Београд: Стална конференција градова и општина Србије – СКГО, 7.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.
- Darbishire, Helen. 2011. *Proactive Transparency: The Future of the Right to Information? A Review of Standards, Challenges and Opportunities*. Washington, D. C.: World Bank Institute.
- Grefte, Xavier. 2004. *The instrument of Good Governance*. OECD, 35. Доступно на: <https://www.oecd.org/employment/leed/34949100.pdf>
- Grimmelikhuijsen, Stephan, Gregory Porumbescu, Boram Hong and Tobin Im. 2013. „The Effect of Transparency on Trust in Government: A Cross-National Comparative Experiment.” *Public Administration Review*: Vol. 73, No. 1/2013, 575-596.
- Shah, Anwar, Sana Shah. 2006. “The New Vision of Local Governance and the Evolving Roles of Local Governments”, In *Local Governance in Developing Countries*, ed Anwar Shah, 1-46. Washington, D.C: World Bank,. Доступно на: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/831451468322449919/pdf/374500Local0governance01PUBLIC1.pdf>
- Swianiewicz, Pawel. 2001. „Between Active Appreciation, Passive Approval and Distrustful Withdrawal”, In *Public Perception of Local Governments*, ed. Pawew Swianiewicz, 15-41. Budapest, Hungary: Open Society Institute, OSI/LGI,. Доступно на: http://pdc.ceu.hu/archive/00006989/01/LGI_Public-Perception-of-Local-Governments_2001.pdf

Dejan Milenković*

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

PUBLIC INFORMATION AND INFORMING THE PUBLIC: CAPACITIES OF LOCAL SELF- GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

One of the constitutional and legal responsibilities of the local self-government (LSGs), i.e. municipalities and cities in the Republic of Serbia, is „taking care of public information”. Content-wise, this jurisdiction implies ensuring the right to public information through the media (local or others, including the rules on state aid and project financing, rules on public procurement, etc.). However, there is another significant side related to the functioning of local self-government, which involves „informing the public”. It is about the obligation of local self-government to „provide” information to citizens at the local level, within the framework of work transparency and citizens’ right to information, as well as the right established by the Constitution and laws. In this way, the public is informed about the work and procedures, as well as the implementation of certain public policies in the local self-government (e.g. through announcements about the work of LSG bodies, providing non-commercial audiovisual media services, issuing newsletters about the undertaken „actions” etc.). This paper is focused on the research, based on a sample of 25 municipalities and cities in the Republic of Serbia, in which way LSGs in the Republic of Serbia provide information to citizens at the local level, apart from through the (local) media. The research should present whether LSGs in the Republic of Serbia: (1) have the organizational, personnel, and other capacities to take care of informing the public and (2) the ways and forms through which LSGs independently of registered (local) media provide information to the general public at the local level.

Keywords: public policies, public information, informing the public, local self-government, Republic of Serbia.

* dejan.milenkovic@fpn.bg.ac.rs

* Овај рад је примљен 22. јануара 2024. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

Рајко Ч. Петровић*
Институт за европске студије, Београд

Иван Ж. Рибач**
Управа царина Републике Србије

УЛОГА АУТОРИТАРНОГ ФУХИМОРИСТИЧКОГ РЕЖИМА У ПЕРУУ У СУЗБИЈАЊУ ДЕЛОВАЊА ЛЕВИЧАРСКИХ ГЕРИЛСКИХ ГРУПА СЕНДЕРО ЛУМИНОСО И РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ ТУПАК АМАРУ

Сажетак

Предмет истраживања овог рада представља анализа улоге коју је фухимористички режим у Перуу, односно владавина Алберта Фухиморија у тој латиноамеричкој земљи од 1990. до 2000. године, имала у сузбијању деловања левичарских, односно марксистичко-лењинистичких герилских група Сендеро Луминосо и Револуционарног покрета Тупак Амару, а које су представљале главну безбедносну претњу на посматраном простору од 1980-их до 2000. године. Полазна претпоставка је да је фухимористички режим, због свог ауторитарног карактера, имао веће успехе у борби против герилске групе Сендеро Луминосо и Револуционарног покрета Тупак Амару него што је то случај са демократским режимом пре њега, превасходно због веће употребе насиља и бруталних метода сузбијања герилског деловања. Резултати истраживања показали су да су управо у периоду 1990-их постигнути највећи успеси државе у борби против посматраних герилских група, о чему, између

* rajko.petrovic@ies.rs

** ivandribac@gmail.com

осталог, сведоче и хапшење лидера Сендеро Луминоса Абимаела Гусмана (Abimael Guzmán) 1992. године и потпуна неутрализација Револуционарног покрета Тупак Амару 1997. године. Закључак истраживања јесте да је посматрани случај још један од показатеља да ауторитарни режими, склонији насиљу и мање заинтересовани за људска права и слободе, имају тенденцију да брже и ефикасније решавају безбедносне проблеме попут деловања герилских група, али и да безбедносни ризици везани за активности Сендеро Луминоса у Перуу још увек постоје, премда су далеко мањи неголи пре 2000-их. У истраживању смо се користили историјском методом, методом студије случаја и компаративном анализом.

Кључне речи: Перу, фухиморизам, ауторитаризам, герила, Сендеро Луминосо, Револуционарни покрет Тупак Амару.

УМЕСТО УВОДА – КРАТАК ОСВРТ НА ИСТОРИЈУ “НЕУПРАВЉИВЕ ЗЕМЉЕ”

За Перу, јужноамеричку земљу насталу на темељима некадашњег великог и моћног Царства Инка, неретко се, упркос његовим огромним природним богатствима и прилично стабилној и просперитетној економији, каже да је “неуправљива земља”. Овај епитет Перу превасходно носи због политичке нестабилности, односно честих смена власти, уз бурну историју обележену грађанским ратовима и насиљем, укључујући и деловање герилских група којима ћемо се подробније бавити. Нема сумње да је насиље било и остало иманентно развоју свих цивилизација на нашој планети, али је оно посебно било изражено како у настанку и развоју поменутог Царства Инка са снажним милитаристичким и освајачким духом, тако и Вицекраљевства Перу, претече савремене истоимене државе насталог сломом последње династије владара Инка под налетом шпанских конкистадора 1532. године предвођених Франсиском Писаром (*Francisco Pizarro*) и Дијегом де Алмагром (*Diego de Almagro*). Уследило је вишевековно присуство Шпанаца који су на посматраном простору вршили контролу и експлоатацију најпре покореног урођеничког, а потом и местичког становништва, а која је била заснована на принудном раду на енкомијендама (великим земљишним поседима) и пигментократији, односно владавини

заснованој на етничком пореклу. Ништа благонаклонија према посматраној популацији није била ни римокатоличка Инквизиција (*Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición*) која је у Перуу почела да делује већ 1570. године са циљем како ширења и учвршћивања римокатоличке вере, тако и сузбијања ширења протестантизма и других вероисповести на посматраном простору. Таласи насиља, изазвани општим друштвеним и политичким незадовољством, пратили су Вицекраљевство Перу током његовог целокупног постојања, попут побуна 1542, 1742. и 1780. године, од којих је последња представљала побуну урођеника предвођених Тупаком Амаруом II (*Túpac Amaru II*) угушену у крви. Насиље, односно његова употреба у политичке сврхе, пратило је и стицање независности Перуа 1821. године од шпанске круне, а са којом се ова млада држава морала поново војно сукобити 1866. године како би сачувала своју независност. Пораз Перуа који је, заједно са Боливијом, претрпео од Чилеа у Пацифичком рату 1873. године оставио је снажне последице на ту државу и њено друштво (Петровић 2023, 293–297).

Насиље је пратило политички и друштвени живот Перуа и током 20. века. Тако од 1930. године Перу улази у период владавине војних структура, где је симптоматичан био долазак на власт генерала Мануела Одрије (*Manuel Odria*) државним ударом 1948. године. Упркос томе што је формално учествовао у оба светска рата (оба пута на страни земаља победница), Перу је, захваљујући свом географском положају, прошао кроз исте без значајнијих људских губитака и материјалних разарања. Војна хунта предвођена генералом Хуаном Веласком Алварадом (*Juan Velasco Alvarado*) дошла је на власт државним ударом 1968. године успоставивши систем војне диктатуре који је трајао све до 1980. године. Иако се чинило да ће 1980-е донети дуго жељени мир и стабилност с обзиром на започети процес демократизације, такве планове је пореметио почетак *de facto* грађанског рата између централне власти у Лими са једне и герилских, марксистичко-лењинистичких група са друге стране, а чије деловање и јесте предмет нашег истраживања. Тадашњи председник државе Алан Гарсија (*Alan García*) показао се немоћним да те групе, уз употребу државних војних и полицијских снага, неутралише и у земљи обезбеди мир и сигурност (de Olarte de Torres-Muga 2010, 65–69). С обзиром да ћемо се у наставку подробније бавити периодом владавине Алберта Фухиморија (*Alberto Fujimori*), за крај уводног дела ћемо, поред до сада описаних насилних епизода

перуанског политичког живота, указати на конкретне примере дубоке политичке нестабилности те земље. Тако је 2016. године на место председника¹ Перуа дошао Педро Пабло Кучински (*Pedro Pablo Kuczynski*) који већ 2018. године губи власт након што му је перуански конгрес изгласао неповерење због оптужби за финансијске малверзације. Наследио га је Мартин Вискара (*Martín Vizcarra*), али и њему 2020. године бива изгласано неповерење перуанског представничког дома, овога пута због “моралне недостојности” да обавља поверену му функцију. У кратком периоду транзиције место председника заузео је Мануел Мерино (*Manuel Merino*), да би 2021. године на власт дошао левиچار и популиста Педро Кастиљо (*Pedro Castillo*) поразивши у другом изборном кругу Кеико Фухимори (*Keiko Fujimori*), ћерку Алберта Фухиморија и вођу снажне перуанске деснице са већином у парламенту. Коначно, у својеврсном државном пучу Кастиљо губи власт и на место председника државе први пут у историји долази једна жена, Дина Болуарте (*Dina Boluarte*), али протести незадовољних грађана који су уследили резултирали су смрћу 49 особа и уласком Перуа у тешку политичку кризу и општу неизвесност (Ilizarbe Pizzaro 2023, 30).

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР – АУТОРИТАРИЗАМ И ГЕРИЛА

Узевши у обзир да се у овом раду бавимо улогом једног ауторитарног режима у борби против герилских левиچارских групација, бар укратко ћемо се осврнути на појмове ауторитаризма и гериле са којима ћемо у наставку рада оперисати.

Ауторитаризмом и ауторитарном прошлости прво су се, на један озбиљан и систематичан начин, почели бавити чланови Института за социјална истраживања при Франкфуртској школи 1930-их година. Ауторитаризма нема без ауторитарности, а која у најкраћем подразумева двосмеран друштвени однос у коме са једне стране сусрећемо насилништво, а са друге подаништво. У том смислу, ауторитаризам као облик друштвеног односа не треба поједностављено гледати као на систем владавине у којој до изражаја долази поштовање ауторитета. Код ауторитаризма реч је о слепом и некритичком послушништву према онима изнад себе у друштвено-политичкој хијерархији, те истовремено окрутном и презирном односу према онима испод на посматраној лествици. Ауторитарна

¹ Перу је, баш као и остале латиноамеричке земље, председничка република.

политичка култура подразумева некритичко прихватање одређене власти као надмоћне и нужне и њених одлука као исправних, уз истовремено присуство страха и неспокоја од казне за евентуално непоштовање наредби које долазе одозго (Мирковић-Макуловић 2019, 4–7). Ауторитаризам треба разликовати од тоталитаризма, с обзиром да код првог постоје избори, слобода политичког удруживања, слобода штампе и јавног говора и сл., али је дефицит демократије, односно демократске политичке културе и процедура нешто што битно разликује ауторитарне од демократских режима. Једна од важнијих разлика између њих, а која ће бити од значаја за наш рад, јесте арбитарност, односно произвољност у одлучивању која је присутна код ауторитарних режима по свим важним питањима (Мишић 2005, 86). У ауторитарном режиму долази до преклапања између одређених функција (председничке, министарске и сл.) и особа које те функције врше, тј. долази до неке врсте персонификације политичке моћи која би требала бити заснована (али и ограничена) на одређеним законима и процедурама. Из такве перцепције неретко проистиче закључак да би са нестанком одређеног властодршца могло доћи до безакоња и нереда, те да је исти, судећи по томе, незамењив и несмењив (Јовановић 2018, 31).

Када је реч о герили, иако је овај облик оружане борбе био присутан још у давним временима, до његове термилошке употребе долази током супротстављања Шпанаца Наполеоновој инвазији Пиринејског полуострва (1807–1814), где сам термин на шпанском језику значи “мали рат” (*guerrilla*). Према једној од дефиниција, “гериле је облик оружаног отпора становништва или његовог дела, група у једној земљи или подручју у условима у којима није могуће вођење адекватне борбе против јачег, материјално и силом надмоћнијег противника који је или освајач или владајућа структура сопствене земље” (Milašinović i Putnik 2007, 328). Услед историјских, друштвено-политичких, социоекономских и културолошких чинилаца Латинска Америка је током друге половине XX века постала плодно тле за настанак и развој бројних герилских група, превасходно инспирисаних марксистичко-левичарском идеологијом и супротстављених десничарским и милитаристичким режимима. Тако је Ернесто Че Гевара (*Ernesto Che Guevarra*), један од најпознатијих не само латиноамеричких, већ и светских герилаца дао седам “златних тактичких правила” герилског ратовања: “не улазити у борбу која

не може бити добијена; стално се кретати, ударити и склонити се; користити непријатеља као главног добављача оружја; сакрити своје кретање; користити елемент изненађења у војним акцијама; формирати нову колону чим је освојено мало власти; опште гледано, пролазити кроз све фазе” (Georgijev 2014, 182–183). Постоји неколико заједничких карактеристика за све левичарске латиноамеричке герилске групе. Прво, оне најстарије, настале почетком 20. века, не треба посматрати као терористичке односно екстремистичке, с обзиром на тадашње непостојање реалних услова за борбу за власт мирним и демократским путем у земљама у којима су оне настајале. Друго, услед неоколонијалног и социо-економског контекста, латиноамеричке герилске групе су сличније азијским или афричким неголи европским герилским групама. Треће, њихово важно обележје представљају антиглобалистички, антинеолиберални и националистички сентименти. Четврто, савремене латиноамеричке герилске групе су боље наоружане и имају развијенију логику и инфраструктуру, те делују далеко самосталније од старих које су биле зависне од помоћи споља (најчешће СССР-а, касније и Кубе). Пето, сеоско становништво је било и остало главни људски ресурс ових група. Шесто, латиноамеричка герила је увек имала изражен револуционарни потенцијал (Petrović 2021, 193–194).

СЕНДЕРО ЛУМИНОСО – ЛИК И ДЕЛО ПЕРУАНСКИХ МАОИСТА

Сендеро Луминосо (*Sendero Luminoso*), што на шпанском језику значи “осветљена стаза”, перуанска је левичарска герилска група основана 1970. године као милитантни огранак Перуанске комунистичке партије (*Partido Comunista Peruano*), а која је за циљ имала стварање перуанске социјалистичке државе и друштва заснованих на постулатима како марксизма-лењинизма, тако и кинеске Културне револуције Мао Цедунга (*Mao Zedong*) спровођене од 1966. до 1976. године. Предводник Сендеро Луминоса пуне 22 године, односно све док није ухапшен био је Абимаел Гусман, међу својим саборцима познатији под псеудонимом „друг Гонсало” (*camarada Gonzalo*). Само име ове герилске групе потиче од чувене реченице коју је изговорио оснивач Перуанске комунистичке партије Хосе Карлос Мариатеги (*José Carlos Mariátegui*) која каже да ће

“марксизам-лењинизам отворити осветљени пут ка револуцији”² Сендеро Луминосо је, поред јасно дефинисаних идеолошких постулата и средстава реализације истих у пракси, имао и недвосмислено дефинисане непријатеље – најпре перуанску државу и њене институције (са посебним нагласком на војску и полицију), а потом и цивилне наоружане формације настале са циљем неутралисања левичарских герилаца попут Комитета за самоодбрану (*Comités de Autodefensa*), те коначно и Сједињене Америчке Државе које су Сендеро Луминосо ставиле на листу терористичких организација. У идеолошком смислу Сендеро Луминосо је следио тзв. Гонсалову мисао (*pensamiento Gonzalo*) коју је сачинио Абимаел Гусман, а која је подразумевала примену три концептуална нивоа – марксистички, односно заговарање класне борбе и диктатуре пролетеријата, где се очекивана перуанска револуција посматрала као део опште, светске револуције; лењинистички, где је комунистичка партија схваћена као авангарда оружане борбе против империјализма као последње фазе капитализма и маоистички, односно јасно схватање да се само путем обрачуна са противницима револуције унутар Перуа на свим нивоима могу постићи зацртани циљеви (Ramírez y Nureña 2012, 1–16). Када је реч о односима између Сендеро Луминосо и Револуционарног покрета Тупак Амару, они су били су амбивалентни, па су тако повремено сарађивали зарад лакшег супротстављања војним и паравојним формацијама, али се и жестоко сукобљавали око превласти над територијом и контролом трговине дрогом све од 1984. до коначног нестанка Револуционарног покрета Тупак Амару 1997. године. На врхунцу своје моћи крајем 1980-их и почетком 1990-их година група Сендеро Луминосо је бројала неколико хиљада наоружаних припадника, а интересантно је да су готово половину чланова (чији број је достигао и до 50.000) и руководилаца истог чиниле жене. То није изненађујуће уколико узмемо у обзир чињеницу да је Сендеро Луминосо од свог настанка инсистирао на еманципацији жена као објекта капиталистичке и неоколонијалне експлоатације. Када је реч о територији коју је својим деловањем покривао, Сендеро Луминосо је успео да остане присутан у ширем региону престонице Лиме, али и целокупног централног дела земље, укључујући и крајњи југоисток (Ríos y Sánchez 2018).

² На шпанском језику та реченица гласи “*El marxismo-leninismo abrirá el sendero luminoso hacia la revolución*”.

Сендеро Луминосо је до сада извео 46 атентата који су иза себе оставили 57 жртава, од којих је први реализован 17. маја 1980. године Чусчију у Ајакучу, где је након саботаже на електроинсталацијама дошло до масовних обрачуна герилаца са једне, и војника и полицајаца са друге стране, али није било жртава. Није се, нажалост, дуго чекало на прву жртву јер већ 24. децембра исте године након отмице живот губи један од руководиоца рудника у провинцији Кастровирејна. Први полицајац, односно припадник цивилне гарде, убијен је од стране сендериста (*senderistas*) у Лими 5. јануара 1981. године. До првих великих жртава, њих 14, дошло је 2. марта 1982. године када је Сендеро Луминосо напао затвор у Уаманги и том приликом ослободио 70 својих затечених припадника. Највећи број жртава однео је бомбашки напад у Лими 1992. године иза кога је остало 25 убијених и 155 рањених особа. Највећи масакр који је Сендеро Луминосо починио десио се 16. јула 1984. године када је у Сорасу само у једном дану убијено 117 особа, укључујући и жене и децу. Након хапшења Абимаела Гусмана 1992. године на челу Сендера Луминоса су се смењивали Осман Мороте (*Osmán Morote*), Оскар Рамирес Дуранд (*Óscar Ramírez Durand*) и Флориндо Флорес Ала (*Florindo Flores Hala*) (сва тројица су касније завршили у затвору) и група је опстала све до данас, премда су њене активности од 2003. године далеко слабијег интензитета. Без обзира на ово последње, влада Перуа и даље сматра Сендеро Луминосо терористичком организацијом опасном по безбедност земље и грађана, а ова левичарска герилска група је на списку терориста и у САД, Канади, Европској унији и Јапану. Да је уистину реч о још увек опасној организацији говори податак да је 2. децембра 2020. године перуанска полиција спровела опсежну акцију разбијања ћелија Сендеро Луминоса, а које су припремале нападе у Лими и другим већим перуанским градовима. Убрзо је уследила одмазда герилаца у виду организовања напада из заседе у региону Јунин у оквиру које је убијен један перуански војник, а тројица су рањена. Посебно забрињава податак да се Сендеро Луминосо удружио са перуанским наркокартелима који исти финансирају новцем, а заузврат добијају обезбеђење тока кријумчарења дроге (Petrović 2021, 205–206).

РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ ТУПАК АМАРУ – НАОРУЖАНИ ИНДИГЕНИЗАМ

Револуционарни покрет Тупак Амару (*Movimiento Revolucionario Túpac Amaru*) настао је у време када и Сендеро Луминосо, најпре као група идеолошких истомишљеника, да би са својим оружаним герилским активностима почео тек 1982. године. Његов оснивач и први лидер био је Виктор Полај Кампос (*Víctor Polay Campos*), некада најтраженији човек у Перуу, а данас један од најчуванијих перуанских затвореника коме 35-годишња затворска казна истиче 2023. године. Након његовог хапшења на чело Револуционарног покрета Тупак Амару дошао је Нестор Серпа Картолини (*Néstor Cerpa Cartolini*), који гине 1997. године у опсежној акцији владиних снага против герилаца. Поред марксизма-лењинизма, важан идеолошки елемент деловања ове групе био је и индигенизам, односно борба против историјски укорењеног тлачења урођеничког становништва, те управо зато у свом називу има име Тупака Амаруа, последњег цара Инка. Главни циљ Револуционарног покрета Тупак Амару било је успостављање социјалистичке државе на марксистичко-лењинистичким основама класне борбе, диктатуре пролетеријата и револуционарне борбе против домаћих капиталиста и иностраног империјализма. Група је имала идентичног непријатеља као и Сендеро Луминосо, дакле државну власт и њен војни и полицијски апарат, али се, као што смо претходно навели, повремено сукобљавала и са сендеристима. Баш као и Сендеро Луминосо, и Револуционарни покрет Тупак Амару користио се, поред метода урбане герилске борбе, и атентатима, отмицама, бомбашким нападима, масакрима и протеривањем нелојалног сеоског становништва са територија под својом контролом и сл. Подршка коју је ова герилска група уживала ван Перуа била је далеко значајнија неголи у случају Сендеро Луминоса, па је иста добијала подршку од Кубе и ФАРК-а и Покрета 19. април из суседне Колумбије. Штавише, чак је својевремено ухваћена и осуђена на дугогодишњу затворску казну Американка Лори Беренсон (*Lori Berenson*) због тога што је сарађивала са Револуционарним покретом Тупак Амару, где је, као бивши преводилац у америчким невладиним организацијама у Латинској Америци, давала значајан допринос у планирању рушења државне власти у Лими (Багг 2003, 5–64).

Биланс вишедеценијског деловања Револуционарног покрета Тупак Амару је застрашујући. Јавност је постала свесна опасности

од ове герилске групе када је 10. јануара 1985. године када су њени припадници у Малекон Чеки убили двојицу полицајаца. Већ 1987. године герилци су, убивши једног полицајца и без сопствених жртава, успели да ставе под своју контролу градић Хуанхуи у департману Сан Мартин у трајању од три дана, што је значајно снизило углед тадашњег председника државе Алана Гарсије и поверење грађана у њега. Уследио је и низ других масакара, попут оних у Јумбатосу и Тарапоту, али и отмице познатих и утицајних друштвених и политичких делатника и предузетника, па чак и атентати. Тако је 8. децембра 1989. године Револуционарни покрет Тупак Амару извршио успешан атентат над Алехандром Калдероном (*Alejandro Calderón*), вођом урођеничког народа Ашанинка из централног Перуа, а што је озбиљно пољуљало индигенистички наратив герилаца у перуанској јавности. О најпознатијем, али и последњем нападу ових герилаца, односно заузимању резиденције јапанског амбасадора у Лими децембра 1996. године, а која је шокирала и парализовала перуанску јавност, биће више речи у наставку (la Serna 2023).

ФУХИМОРИЗАМ – НЕМИЛОСРДНИ ЈАПНАЦ НА ЧЕЛУ ПЕРУА

На таласу великог незадовољства владавином Алана Гарсије, пре свега јер није био у стању да се на адекватан и ефикасан начин супротстави левичарским герилским групама, власт у Перуу је 1990. године освојио Алберто Фухимори, поставши тако прва особа азијског порекла у историји која је преузела власт у некој латиноамеричкој земљи. Упркос томе што је Фухимори власт освојио мирним и демократским путем, он је 1992. године, услед велике друштвено-политичке кризе у Перуу због све интензивнијег деловања левичарских герилских група, извршио „аутодржавни удар” (*autogolpe*), извршивши радикалне промене у Уставу Перуа са циљем да себи омогући већа овлашћења, али и да прогласи ванредно стање у земљи, распустивши перуански конгрес и мешајући се директно у рад судске гране власти. Од тада, па све до Фухиморијевог силаска са власти 2000. године, може се говорити о владавини фухиморизма (*fujimorismo*), односно специфичне перуанске ауторитарне идеологије чије се последице осећају и до данас у тој земљи. Иначе је на латиноамеричком поднебљу чест случај да политичке идеологије понесу назив по именима својих твораца, односно владара који су

их обележили, јер је сваки од њих остављао дубок лични печат на политичке и друштвене процесе. Такав вид ауторитарне политичке културе својствен је овом делу света због историјски присутног каудиљизма (*caudillismo*), односно снажног култа вође (*caudillo*) који влада сурово, али и харизматски уз беспоговорну подршку поданика, застрашених или фасцинираних његовом појавом. Поред персоналистичког, каудиљизам има и снажан клијентелистички елемент у себи (Крстић 2014, 215).

Фухиморизам, дакле, представља ауторитарну перуанску политичку идеологију засновану на персонализму, каудиљизму, милитаризму, популизму, патернализму, фамилизму, антикомунизму и неолиберализму у економској сфери. Фухимористички режим је био ауторитаран јер је Алберто Фухимори недемократским путем суспендовао важење демократски усвојеног устава, а потом заобилазио демократске процедуре и поштовање принципа правне државе и владавине права. Персонализам фухиморизма се огледао у чињеници да је сваки облик деловања владајуће коалиције у то време био подређен снажној и харизматској фигури Алберта Фухиморија који је суштински био врховни арбитар за решавање свих проблема у земљи. Каудиљистички елемент подразумевао је наслањање режима на дубоко усађену политичку културу у Перуу, још од прастарих времена Инка (а само појачану у време шпанске владавине), по којој друштво мора бити хијерархијски устројено са беспоговорним ауторитетом према вођи на врху. Фухиморизам је имао и снажну милитаристичку димензију, јер је Фухимори уставним изменама 1992. године ојачао своје компетенције као врховног команданта перуанских оружаних снага, али и уживао подршку војног врха и ширих војних кругова. Овај режим је био и популистички, јер се пре свега сконцетрисао на добијање подршке ширих народних маса којима је обећавао најпре безбедност од левичарских герилаца, а потом и све остало. Патернализам је такође играо важну улогу, с обзиром на намеру Фухиморија да се представи оцем и заштитником нације. Интересантан је и фамилистички елемент фухиморизма, где је Фухимори од почетка приватизовао и партију и државу на начин да се окружио члановима своје породице, али и припадницима јапанске заједнице у Перуу из које је потицао. Да је тако, сведочи и податак да су након његовог пада са власти фухимористе наставила да воде његова рођена деца – Кеико и Кенџи Фухимори (*Kenji Fujimori*), где је прва неколико пута била кандидат

за председника Перуа и данас води Народну снагу (*Fuerza Popular*), највећу опозициону партију у земљи. Фухиморизам је имао снажне антикомунистичке сентименте, с обзиром на чињеницу да је не само жестоко критиковао комунисте и друге левичаре у Перуу, већ је то чинио и са левичарским режимима широм Латинске Америке, те се, сходно томе, природно везује у спољнополитичком смислу за САД. Коначно, неолиберализам фухиморизма у економској сфери значио је некритичко спровођење мера “шок терапије” уз подршку међународних финансијских институција, приватизацију јавних добара, дерегулацију тржишта, уз прагматизацију и технократизацију економске улоге државе (Петровић 2020, 33–34).

ФУХИМОРИ ПРОТИВ СЕНДЕРО ЛУМИНОСА И РЕВОЛУЦИОНАРНОГ ПОКРЕТА ТУПАК АМАРУ – БРУТАЛИЗАЦИЈА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНЕ СИЛЕ

Алберто Фухимори је, као што смо већ рекли, на власт дошао на таласу незадовољства грађана Перуа политиком коју је претходни председник, човек несумњиве демократске политичке културе и манира, водио против Сендеро Луминоса и Революционарног покрета Тупак Амару. Дакле, Фухимори је одлично знао да је гарантовање безбедности или бар остављање утиска да је она у већој мери присутна него раније кључно за његов опстанак на власти. Измене устава из 1992. године оставиле су му широк простор да се, заобилазећи институције и процедуре, лакше ухвати у коштац са левичарским герилцима, на које је ионако био навучен гнев већине перуанске јавности. Из тог разлога, Фухимори се одлучио на бруталну употребу институционализоване силе, па чак и њено прекорачивање, како би се земља довела у стање нормале у смислу отклањања безбедносних претњи у виду гериле и насиља које ју је пратило. Фухимори је, међутим, био и изузетан тактичар у том погледу, те је стрпљиво чекао прилике да зада озбиљне ударце двома герилским групама, од којих је један значио обезглављивање Сендеро Луминоса, а други уништење Революционарног покрета Тупак Амару.

Фухимори је 12. децембра 1992. године издао наређење за покретање “Операције Победа” (*Operación Victoria*) као почетну фазу обрачуна са Сендеро Луминосом и герилским групама у Перуу

уопште. Вођење операције поверено је Специјалној обавештајној групи као елитној јединици унутар перуанског министарства унутрашњих послова, а циљ је био кристално јасан – заробљавање Абимаела Гусмана и његових блиских сарадника који су, захваљујући добром обавештајном раду, локализовани на сада већ чувеној адреси Варшавска улица број 459 у Лими. Резултат акције био је и више него успешан – не само да су Гусман и његови сарадници заробљени, већ је октобра исте године Фухимори, заједно са својом десном руком и шефом перуанске обавештајне службе Владимиром Монтесиносом (*Vladimir Montesinos*) успео да примора заробљеног Гусмана да закључе “Споразуме о миру” (*Acuerdos de Paz*), а који су подразумевали да Сендеро Луминосо одустаје од оружане борбе и прихвата остваривање својих циљева искључиво мирним средствима, што је последично изазвало цепање Сендеро Луминосо на две фракције и његово слабљење у коначници. Фухиморијева наизглед блистава победа, дочекана са одушевљењем у перуанској јавности, убрзо је доведена у питање због начина на који је најпре припремана, а потом и изведена. Са једне стране, перуански истраживачки новинари и домаћа невладина удружења, као и међународне невладине организације попут Амнести Интернешнела (*Amnesty International*) указивали су на прекомерну употребу силе током хапшења и испитивања припадника Сендеро Луминосо, односно низ кршења њихових људских права окарактерисаних као кршење међународног права. Са друге стране, Фухимори је оптуживан за спрегу са паравојним десничарским и антикомунистичким формацијама, односно “ескадронима смрти” попут Брдске групе (*Grupo Colina*) која је за време свог постојања од 1990. до 1994. године починила низ масакара. Један од најпознатијих био је онај из 18. јула 1992. године, као увертира у “Операцију Победа”, на Кантута универзитету када је Брдска група отела и убила једног универзитетског професора и деветоро студената под оптужбом да су били умешани у активности Сендеро Луминосо. Овом масакру претходио је упад Брдске групе уз помоћ перуанске војске у кварт Бариос Алтос у Лими 1991. године током кога је у масовној пуцњави на особе за које се тврдило да су повезане са Сендеро Луминосо (што никада није доказано) страдало 15 цивила (Cespedes and Wade 2009).

Иако се након овог ударца Сендеро Луминосо није никада у потпуности опоравио, велики изазов за Алберта Фухиморија,

међутим, и даље је представљао Револуционарни покрет Тупак Амару, који је постао изразито агресиван увидевши да и њих, пре или касније, чека иста судбина. Управо зато су се припадници ове левичарске герилске групе одлучили на очајнички потез, односно на заузимање резиденције јапанског амбасадора у Лими и претварање 72 затечене особе у таоце. Реч је о једној од највећих безбедносних криза у историји Перуа, с обзиром да су герилци држали таоце преко четири месеца, односно од 17. децембра 1996. године до 22. априла 1997. године. Датум упада у резиденцију јапанског амбасадора пажљиво је одабран, с обзиром да се тог дана обележавао 63. рођендан јапанског цара Акихита (*Akihito*). Герилци су тим потезом шокирали перуанску јавност, али и Фухиморијев режим који је осећао да губи тло под ногама због безбедносног пропуста који је начињен. Не треба трошити речи на објашњење да је јапанска амбасада, с обзиром на Фухиморијево порекло (али и блиске везе са политичким структурама у самом Јапану), одабрана из великог симболичког значаја. Захтеви герилаца били су јасни – пуштање на слободу свих ухапшених припадника Револуционарног покрета Тупак Амару и плаћање одштете истима од стране перуанске државе. Након вишемесечних безуспешних преговора Фухиморија са герилцима, уз посредство Јапана, аргентинских невладиних организација, па чак и кубанског лидера Фидела Кастра (*Fidel Castro*), перуански председник се, упркос озбиљним упозорењима о могућим цивилним жртвама, одлучио на извођење војне операције са циљем ослобађања талаца. Перуанска специјална јединица под именом Чавин де Уантар (*Chavin de Huántar*) извела је ову акцију која је по њој и добила назив “Операција Чавин де Уантар (*Operación Chavin de Huántar*), прокопавши тунеле испод резиденције, након чега је упала у исту и елиминисала свих 14 герилаца, док је живот изгубио један од преосталих талаца (с обзиром да су током преговора герилци периодично ослобађали одређени број истих). Фухимори је поново изашао као велики победник, али је резултат ове успешне операција спасавања талаца остао у сенци кршења низа људских права. Најпре су се појавиле озбиљне оптужбе на рачун тога да су специјалци убили чак и оне герилце који нису пружили отпор, односно који су се претходно предали. Члановима породице герилаца није дозвољено да преузму њихове лешеве, нити је дозвољено вршење аутопсије над убијеним герилцима по уобичајеној процедури, већ је иста спроведена у строгој тајности. Тела убијених сахрањена су

затим на непознатој локацији, а упркос томе што су међународне невладине организације указивале на низ кршења људских права и у овом случају, Фухимори није дозвољавао спровођење било какве истраге по том питању (Albin 2021).

ЗАКЉУЧАК

Чињеница је да демократска власт Алана Гарсије у Перуу од 1985. до 1990. године није могла, упркос жељи, да реши проблем деловања левичарских герилских група, пре свега оне две најмоћније – Сендеро Луминоса и Револуционарног покрета Тупак Амару. Упркос великом притиску јавности да се тај проблем реши, а земља изведе из *de facto* грађанског рата у који је упала 1980-их, председник Гарсија није излазио из својих уставом прописаних овлашћења, те је настојао да борбу против перуанске гериле води уз разумну и пропорционалну примену институционализоване силе, водећи рачуна о максималном избегавању цивилних жртава, али и поштовању људских права свих Перуанаца, макар они били герилци. Иако је и тада било оптужби на рачун перуанског режима у вези са злочинима против герилаца, Гарсија је у добром делу тамошње јавност био перципиран као “перуански Кенеди”, односно човек мира. Чињеница да су га Перуанци 2006. године поново изабрали за председника државе, а након десетогодишњег Фухиморијевог ауторитаризма, говори у прилог томе да је Гарсија ипак добио неку врсту личне сатисфакције и признања од тога што ни у најтежим временима није одустајао од своје политике да све што ради држава мора бити у оквирима закона. Његов лик и дело су ипак остали у сенци самоубиства које је починио 2019. године када је полиција покушала да га ухапси због оптужби за подмићивање (PTC 2019).

Нема сумње, са друге стране, да је Алберто Фухимори у периоду своје владавине од 1990. до 2000. године постигао значајне резултате у области борбе против перуанских левичарских герилаца. Хапсећи неприкосновеног лидера и оснивача Сендеро Луминоса Абимаела Гусмана, Фухимори је издејствовао потписивање споразума о миру са истим, што је водило ка цепању Сендеро Луминоса на терену и његовом даљем слабљењу. Решавајући талачку кризу у резиденцији јапанског амбасадора у Лими, са 71 од 72 ослобођених талаца, те елиминишући његове најистакнутије припаднике, Фухимори је практично уништио деценијама стари и веома опасни

Револуционарни покрет Тупак Амару. Користећи прекомерну силу, укључујући неосноване истраге и егзекуције без суђења, чак и у виду отворених масакара над недужним цивилима, Фухимори јесте направио значајне кораке у борби против левичарске гериле, али је озбиљно довео у питање не само свој интегритет, већ и правну државу и владавину права у својој земљи. Фухиморијев политички крај је, последично, био неславан. Знајући да ће опозиција преузети власт услед огромног незадовољства грађана стањем у земљи, те да ће против њега бити покренуте истраге не само због умешаности у злочине против герилаца, већ и због отмица политичких ривала, Фухимори је 2000. године побегао у Јапан, да би био ухапшен 2005. године у Чилеу по основу перуанске потернице. Коначно, перуански суд 2009. године осудио је Алберта Фухиморија на 25 година затворске казне због низа кршења људских права, укључујући масакре, убиства и мучења припадника левичарских герилаца (Петровић 2020, 35-36).

Закључно, можемо рећи да је ауторитарни фухимористички режим постигао веће резултате у борби против левичарских герилских група него што је то био случај са претходним демократским режимом Алана Гарсије, што иде у прилог тези да ауторитарни режими боље решавају овакве врсте безбедносних изазова него што је то случај са оним демократским. Цена таквих резултата, а што се показало и у перуанском случају, ипак је превисока и недопустива у земљама демократске политичке културе, а то су мучења и убијања људи, макар они били и сами герилци, без икаквог судског поступка. Данас се на помен Алберта Фухиморија у Перуу могу чути опречна мишљења, где је једно од њих да је овај политичар заслужан за излазак Перуа из *de facto* грађанског рата владе са герилцима који је беснео у земљи 1980-их и да су примењена средства оправдавала циљ. Са друге стране, његови критичари не само да су у праву када кажу да је исти владао ауторитарно и рушећи демократске институције, постулате правне државе и принципе владавине права, већ и да је Фухимори увелико заслужан што Перу ни до данас није успео да консолидује своју демократију.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Јовановић, Милан. 2018. Ауторитарна политичка култура. Мастер рад. Ниш: Универзитет у Нишу – Правни факултет.
- Крстић, Зоран. 2014. “Персонализација власти, популизам и каудилџизам у Латинској Америци”. *Српска политичка мисао* 1 (2014): 215–234.
- Мирковић-Макуловић, Анета. 2019. Ауторитарно наслеђе и консолидација демократије у Србији. Мастер рад. Ниш: Универзитет у Нишу – Правни факултет.
- Мишић, Милан (ур.). 2005. *Енциклопедија Британика*. Београд: Народна књига, Политика.
- Петровић, Рајко. 2020. *Политичке идеологије у Латинској Америци*. Београд: Поредак, Институт за европске студије и Друштво хиспаниста.
- Петровић, Рајко. 2023. *Политички системи земаља Латинске Америке*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића и Институт за европске студије.
- РТС. 2019. “Бивши председник Перуа током хапшења пресудио себи”. 17. априла 2019, <https://www.rts.rs/vesti/svet/3493663/bivsi-predsednik-perua-pucau-u-sebe.html>.
- Albin, Danilo. 2021. “25 años de la toma de la embajada de Japón en Lima, la acción guerrillera que Fujimori cerró con una matanza impune”. *Público*. 16 de diciembre de 2021. <https://www.publico.es/politica/25-anos-toma-embajada-japon-lima-accion-guerrillera-fujimori-cerro-matanza-impune.html>.
- Baer, Suzie. 2003. *Peru's Mrta: Tupac Amaru Revolutionary Movement (Inside the World's Most Infamous Terrorist Organizations)*. New York: Rosen Young Adult.
- Céspedes, Teresa and Wade, Terry. 2009. “Peru’s Fujimori gets 25 years prison for massacres”. *Reuters*. April 8, 2009. <https://www.reuters.com/article/worldNews/idUSTRE5363RH20090407/>.
- de Olarte de Torres-Muga, Liliana. 2010. *Historia del Perú. Curso básico online gratuito para hijos de inmigrantes peruanos en Holanda*. Lima: Liliana De Olarte de Torres-Muga Publicaciones.

- Georgijev, Predrag. 2014. "Gerila kao osnovni metod preuzimanja političke moći". *Zeničke sveske: Časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku* 19 (1): 182–186.
- Ilizarbe Pizzaro, Carmen. 2023. "Perú: ¿Reimaginar la democracia?" *Lasa Forum* 54 (3): 30–34.
- La Serna, Miguel. 2023. *Con las masas y las armas: Auge y caída del MRTA*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.
- Milašinović, Radomir i Putnik, Nenad. 2007. "Gerila kao specifičan vid društvenog konflikta." U *Gerila na Balkanu*, ur. Momčilo Pavlović, Tetsuya Sahara i Predrag J. Marković, 327–338. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- Petrović, Rajko. 2021. „Gerilske grupe kao trajna bezbednosna pretnja za latinoameričke zemlje.” U *Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika*, ur. Nevena Šekarić i Vladimir Trapara, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. 187–216.
- Ramírez, Iván y Nureña, César R. 2012. *El «pensamiento Gonzalo». La violencia hecha dogma político*. Lima: Secretaría Nacional de la Juventud – Ministerio de Educación.
- Ríos, Jerónimo y Sánchez, Martí. 2018. *Breve historia de Sendero Luminoso*. Madrid: La Catarata.

Rajko Č. Petrović*

Institute of European Studies, Belgrade

Ivan Ž. Ribac**

Customs Administration of the Republic of Serbia

**THE ROLE OF THE AUTHORITARIAN
FUJIMORIST REGIME IN PERU IN SUPPRESSING
THE ACTIVITIES OF THE LEFT-WING GUERRILLA
GROUPS SENDERO LUMINOSO AND TÚPAC
AMARU REVOLUTIONARY MOVEMENT**

Resume

The subject of this research is the analysis of the role played by the Fujimorist regime in Peru, i.e. the rule of Alberto Fujimori in that Latin American country from 1990 to 2000, in suppressing the activities of the left-wing, i.e. Marxist-Leninist guerrilla groups Sendero Luminoso and the Túpac Amaru Revolutionary Movement which represented the main security threat in the observed area from the 1980s to 2000. The basic assumption is that the Fujimorist regime, due to its authoritarian character, had greater success in the fight against Sendero Luminoso and Túpac Amaru Revolutionary Movement than was the case with the democratic regime before it, primarily due to the greater use of violence and brutal methods of suppressing guerrilla activity. The results of the research showed that it was in the period of the 1990s that the greatest successes of the state in the fight against the observed guerrilla groups were achieved, as evidenced, among other things, by the arrest of Sendero Luminoso leader Abimael Guzmán in 1992 and the complete neutralization of the Túpac Amaru Revolutionary Movement in 1997. The conclusion of the research is that the observed case is another indicator that authoritarian regimes, more prone to violence and less interested in human rights and freedoms, tend to solve security problems more quickly and efficiently, such as the activities of guerrilla groups, but also that security risks related to the activities of Sendero Luminoso in Peru still exist, although they are much smaller than before the 2000s.

* rajko.petrovic@ies.rs

** ivandribac@gmail.com

In the research, we used the historical method, the case study method and comparative analysis.

Keywords: Peru, Fujimorism, authoritarianism, guerrillas, Sendero Luminoso, Túpac Amaru Revolutionary Movement.

* Овај рад је примљен 20. децембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

*Душан Достанић**
Институт за политичке
студије, Београд

СМРТОНОСНА ЛУДОСТ

Приказ књиге: Manfred
Kleine-Hartlage, *Tödliche
Torheit. Der Krieg in
der Ukraine und das
Desaster der deutschen
Politik*, Verlag Antaios,
Schnellroda, 2022, 114. стр.

Од самог почетка рата у
Украјини та тема је закупила

пажњу армије политиколога, правника и историчара. Поред бројних новинских извештаја за ове две године појавила се и читава библиотека академских чланака и књига које се баве овим сукобом. Међутим, немачки политиколог и публициста Манфред Клајне-Хартлаге је рат у Украјини искористио као повод за разматрање карактера система у Немачкој, односно на Западу, јер уколико се прихвати Шмитово начело да „нормално не доказује ништа“, него да „изузетак доказује све“, те да „он не само да потврђује правило“, него да „правило уопште живи само од изузетка“, то значи да се природа једног система може најбоље посматрати не на нормалном, свакодневном стању, већ под притиском ванредног стања. Управо је то циљ Хартлагеа који је својом невеликом књигом провокативног назива *Смртоносна лудост. Рат у Украјини и пропаст немачке политике* покушао да у светлу сукоба у Украјини осмотри карактер политике и јавности

* dusan.dostanic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије (пројекат број 179009) коју финансира Министарство науке и технолошког развоја и иновација Републике Србије.

у Немачкој. Тиме се аутор надовезује на књиге у којима се већ бавио питањима кризе либералног система. Заправо, књига се може читати као додатак широј студији *Системско питање* (2021). При томе Хартлаге украјинску кризу посматра као последњу у серији криза почевши од кризе евра, преко мигрантске кризе, Фукушиме и немачког одустајања од атомске енергије, сталног поопштравања климатске политике, уставне кризе која се манифестује као хладни грађански рат против опозиције („борба против деснице“) до корона кризе. Свака следећа криза је све опаснија и озбиљнија, што је и логично, јер се на последице погрешно решених проблема надовезују нови. Тиме и свака нова криза постаје све тежа за решавање него што би сама по себи била када не би постојали старији нерешени проблеми.

Постојање сукцесивних криза указује на дефекте унутар система. Наиме, у теорији, одлика демократије је њена флексибилност која јој омогућава савлађивање проблема. Једноставно речено, неспособни политичари могу се сменити на изборима, јер у демократији постоји конкуренција и међусобна контрола између политике, медија, правосуђа, науке,

привреде и цивилног друштва. Али, када се ови актери повежу у картел тада је демократија угрожена и то одозго. Патолошка неспособност учења која постоји у владајућем картелу води томе да се кризе и проблеми повећавају. Истовремено, пред стварношћу се затварају очи, док се спас тражи у ауторитарном шепурењу, односно тражењу жртвеног јарца и нападима на критичаре, при чему се све мање пажње обраћа на уставне и законске норме. Само по себи се разуме да такво понашање картела, између осталог, води ка поделама и поларизацији друштва. Према Хартлагеу, системско саботирање механизма корекције доводи до убрзаног пропадања Немачке, што ће, уколико се ништа не промени, довести до катастрофе.

Укратко, тема књиге није толико сам рат, већ Западна, посебно немачка политика и друштво, њихове идеолошке и политичке диспозиције и структуре моћи које делују у њима, а које у огледалу овог рата излазе на видело са посебном јасноћом (10). Хартлаге жели да покаже да немачка политика у њеним реакцијама на рат у Украјини показује познате обрасце посматрања и понашања који производе погрешне одлуке (11). Другим речима, картел на кризе реагује у складу са девизом

„more of the same“, што временом доводи до конвергенције криза.

Како би испунио свој циљ Хартлаге није могао а да се на позабави природом сукоба у Украјини. Тако он у првим поглављима обрађује питања о чему се ради у том рату, ко је агресор, те анализира стратегије Запада и Украјине. Хартлагеу је јасно да је суштина рата у томе да се Русија заокружи, односно о америчкој намери да се сведу на ранг другоразредне силе, те спрече повезивање Русије и Немачке (13). Другим речима, рата не би било да је Запад пристао на неутралност Украјине, али САД то нису желеле да гарантују и тако су свесно прихватиле рат као могућност. Како каже Хартлаге, једва да се може пронаћи рат који би се једноставније могао спречити него овај (40).

Прихватили ли се овакво тумачење сукоба поставља се питање ко је онда агресор. Иако га не цитира, Хартлаге на овом месту сасвим следи Шмитове речи из *Појма политичког*. На први поглед изгледа да је агресор она страна која је прва прешла границу. Међутим, иако је то у војно-техничком смислу можда тачно, такво гледиште је политички наивно, јер је за привредно, стратегијски, политички, идеолошки и пропагандно снажнију страну

једноставно да слабију примора да у одбрану својих интереса начини очајнички потез (16). Према Хартлагеу то је управо ствар у овом рату и САД су Русију увукле у рат против Украјине. Уколико се под агресором подразумева питање која страна је нарушила *status quo* у толикој мери да погођена страна тај чин мора сматрати претњом, онда је сигурно да није реч о руској, већ о америчкој страни која је игнорисала Путинова упозорења да је Украјинско чланство у НАТО црвена линија. Хартлаге показује да се питање о агресору злоупотребљава како би се одговорност за рат свалила искључиво на Русију, при чему се САД стилизују у доброхотну силу која несебично штити малу нацију од насртаја суседне империје.

Поред тога, чак и да је Русија заиста агресор тај аргумент мало значи. Хартлаге као пажљиви читалац Шмита уме да разликује право *на* рат и право *у* рату. То значи да чак ни страна која се брани нема право да се користи свим расположивим средствима само зато што је „нападнута“. Међународно право не привилегује ниједну страну према политичким или моралним критеријумима (35). Овај моменат није без значаја када се говори о украјинској стратегији у рату.

Када говори о стратегијама Запада и Украјине Хартлаге жели да анализира интересе зараћених страна, а не да морализује. Њему није циљ да једну страну представља као добру, а други као злу. Уколико крајњи рачун испада повољан за Русе, то је због изражене антируске пропаганде у Западним медијима која се мора разобличити као би се уопште могло говорити о објективној анализи. Хартлаге још једном подвлачи да је сукоб настао не због неутралности Украјине, већ због укидања неутралности иако је Путин јасно указивао на то. Међутим, јавно мњење одатле није извело закључак да је он то мислио озбиљно, већ да заправо жели да обнови СССР, односно тежи владавини над Европом. Отуда следи да су мир и разумевање са Русијом искључени. То Хартлагеу говори да политико-медијски комплекс на Западу у овом рату жели ништа мање до потпуни пораз Русије. Са друге стране, стратегија украјинског режима иде за тим да да НАТО непосредно увуче у рат (21), у чему он може да рачуна на подршку картел медија на Западу (30). Другим речима, Украјина се служи методом моралне уцене. „Срж украјинске стратегије је, дакле, покушај да се преко што грознијих слика, које би требало да илуструју злоћу непријатеља,

Западна јавност придобије за војну подршку сопственој ствари“ (30).

Поред тога, Хартлаге анализира понашање Украјине од 2014. године, почевши од дискриминације руског и рускојезичног становништва, бојкотовање споразума из Минска које је сама прихватила, преко игнорисања јасно изражене воље становништва Крима до убистава и критичара политике коју је водио Кијев. Аутор примећује да на све те појаве картел медији нису обраћали пажњу, већ су рат покушавали да представе као борбу за демократију и „западне вредности“.

На овом месту се Хартлаге позабавио и другим аргументом, који каже да је право сваке земље, па и Украјине, да бира ком ће савезу припадати. То може важити у теорији, али је у пракси ствар, ипак, комплекснија. Хартлаге подсећа да ни Немачка нема право да бира партнере. Речју, када би Немци желели да иступе из НАТО-а и формирају савез са Русијом, САД и друге силе би се постарале да их онемогуће у том послу. Ово теоретско право, међутим, отвара и питање шта је то одговорна и разборита политика. Другим речима, да ли је одговорно да једна средња сила игнорише безбедносне интересе суседне велике силе само зато што на то има право

(27)? Овде се аутор везује за традицију која политику не схвата као надметање у „правима“ и остваривању апстрактних принципа, већ тежи разборитост. Ако нека земља и има право да води неразбориту политику, она мора сносити и последице својих одлука. Хартлаге показује да ни из немачке перспективе није ни мудро, ни одговорно подржавати Украјину у таквој политици. Напротив, у немачком интересу је споразумевање са Русијом, ако ништа друго, оно због тога што би се тиме премоћ САД могла барем мало релативизовати. Одатле следи да Немачка једнако као било која друга земља нема никаквих моралних обавеза према Украјини. Заправо, не постоји никакво природно право Украјине да буде примљена у НАТО само зато што је то њена жеља. Напротив, земље чланице било ког савеза на свету о томе имају да одлучују из позиције свог интереса. Што се Хартлагеа тиче, постоји само једна НАТО земља која би имала такав интерес, а то су САД. Само за САД НАТО није одбрамбени савез, већ инструмент моћи. Зато успех украјинске стратегије да увуче НАТО у рат зависи само од држања САД. Има ли се у виду да је амерички циљ да се Русија деградира на ниво регионалне силе, следи да је

њихов интерес да се рат води што дуже како би се руска страна исцрпљивала. Рачун за то треба да плате Руси, Украјинци, али и Европљани који санкција према Русији поткопавају сопствену привредну снагу (38). Хартлаге, поједностављено речено, сугерише да од рата корист пре свега имају да извуку САД.

Када је укратко скицирао узроке и стратегије у рату у Украјини, Хартлаге се враћа на своју основну тему, а то је немачка реакција на ову кризу. Ту се изричито надовезује на своју књигу *Системско питање*, односно на онај модус политике који је назвао „синдром Меркел“. Реч је, заправо, о стилу владања политичке класе у Немачкој. Од 10 елемената Меркел синдрома Хартлаге у украјинској кризи препознаје чак 9: 1. савлађују се проблеми које је политичка класа сама створила, призвала, измислила или преувеличала; 2. мала релевантност проблема стоји у очигледној несразмери са интензитетом политичких реакција; 3. позиција владе противречи очигледном и здравом разуму и претпоставља важење апстрактних, неплаузибилних, ауторитарних или инфантилних идеологема; 4. од свих замисливих реакција се стално избегавају оне најразумније, и уместо тога бирају оне које праве

максималну штету; 5. проблеми се тако дефинишу да препоручују решења која су повезана са максималном демонстрацијом демократије, централизацијом моћи и ограничењем грађанских права; 6. при томе влада крши право и устав барем по духу, а често и по слову; 7. лаж, ширење страха и уцене су преферирана средства да се грађани натерају на послушност; 8. масмедији функционишу као глајхшалтовани органи пропаганде; 9. цепање друштва на присталице и противнике политичке класе се прихвата са одобравањем, а ров кроз народ се повлачи и даље продубљује. Једино последњи критеријум Меркел синдрома није присутан: уместо да, што би било консеквентно, барем што више људи држи на сопственој страни рова, у Меркел синдром спада склоност да непотребно тера људе у опозицију.

За сваку од ових тачака синдрома Хартлаге наводи примере. Посебно пада у очи његов закључак да се медији у Немачкој понашају као да желе да своју земљу груну у рат са Русијом (56). У сваком случају, уколико се прихвати опис обрасца реаговања на кризе политичко-медијског комплекса у Немачкој (па тако и на украјинску кризу), не чуди

закључак да ће напослетку доћи до спајања криза, што ће имати тешке последице, с обзиром да се са сваким новим проблемом друштво све снажније поларизује и да су мере за ућуткивање опозиције све бруталније.

За Хартлагеа нема сумње да је сукоб између Русије и Запада у крајњој линији идеолошки фундиран (60). Међутим, природа тог идеолошког разлаза није онаква како се она представља на Западу, где је Украјина представљена као бранилац „демократије“, док је Русија „аутократија“ председника чија владавина почива на подршци „олигархије“. Хартлаге убедљиво показује да ако у неком случају може користити реч олигархија, онда она пристаје владајућој класи на Западу (62), односно људима као што су Сорош, Гејтс, Цукенберг или Шваб. Да не би остао само на тврдњи, Хартлаге укратко скицира канале преко којих класа супербогаташа практикује своју моћ. Та Западна олигархија, према Хартлагеу, има исту политичку агенду, а то је у суштини уништење свих структура које олакшавају човеку и које служе томе да људи развијају међусобну солидарност (67). Речју, на мети су породица, суверена држава, народи и религије, односно децентрализоване структуре

моћи, које зато што представљају структуре моћи могу да се руше помоћу еманципаторских фразе. Хартлаге тиме указује на везу између еманципаторске левице и олигархије. Крајњи циљ олигархије је атомизовано, деструктуризовано друштво, чија самозвана елита, тј. олигархија управља телима и душама осталих људи и „оптимизује их у сопствене сврхе (67–68). Разуме се, Хартлаге овим не жели да постигне тек релативизујући ефекат. Ово бављење Западом је важно, јер је аутору стало да покаже да на Западу нема демократије, те да и Путинова „аутократија“ садржи више демократских елемената од Западне „демократије“, јер уколико је Путин заиста једини владар, онда је на њему, као у једној тачки, сконцентрисана и сва одговорност и он се може позвати да поднесе рачун за своје деловање, истина, ако не на изборима, а оно јуришем на Бастиљу (68). Са друге стране, моћ олигархије на Западу је теже ухватљива, прелива се и преко државних граница и могла би се назвати флуидном. Она почиње тамо где се политичка владавина (у ужем смислу) завршава. Другим речима, имајући у виду природу моћи олигархије на Западу свака држава која жели да се одупре десупстанцијализацији

сопственог суверенитета тежиће средствима која, технички гледано, могу бити ауторитарна, и поткопавати демократски поредак или спречавати његов настанак. Међутим, то је цена коју једна земља која жели да умакне утицају Западне олигархије мора да плати, док је друга цена окруживање и политичка изолација земље – дакле баш оно што се дешава Русији. Конфликт између Русије и Запада остаје идеолошки, али то није сукоб демократије и аутократије, већ сукоб између мале елите моћи новца са глобалним и тоталитарним владарским претензијама и једне државе (територијално ограничене структуре моћи) која инсистира на томе да отелотворава и брани виталне и надвременске интересе сопственог народа (70). Ово, наравно, не подразумева оправдање руске унутрашње или спољне политике, али јесте могуће објашњење зашто је Западна олигархија још пре почетка рата Русију означила као непријатеља – управо зато што Русија инсистира на традиционалном схватању државног суверенитета. И још једном, то можда није разлог за идеализацију Русије, али јесте разлог за критичко преиспитивање антируске пропаганде.

Одатле Хартлаге прелази на идеолошке и психолошке предиспозиције које омогућавају прихватање доминантног тумачења рата. Међу њих спада погрешно разумевање политике подгрејано антифашистичком оријентацијом и фокусираношћу на Други светски рат. То значи да се у првом кораку сваки противник олигархије (од Милошевића, преко Гадафија до Путина) пореди са Хитлером, да би се затим захтевао одлучан обрачун, а свака политика компромиса дезавуисала као попуштање Хитлеру, чиме се наноси штета сопственим интересима. То се дешава када се политика не везује за заштиту објективних интересе, него за максималистичку етику убеђења, што није случај само у украјинској, већ и у мигрантској, односно климатској кризи. Укратко, у свим овим случајевима постављени циљ се мора остварити по сваку цену, чак и ако та цена може носити апокалиптичне последице. Хартлагеу није тешко да постави паралелу између таквог схватања политике и инфантилности представника политичке класе која се исцрпљује у борби „добрих“ против „злих“. Речју, Западна олигархија намеће нову свеобухватну идеологију исквареног либерализма, где

либерални и еманципаторски принципи још служе само као фразе без икаквог позитивног садржаја. У таквој ситуацији друштву је потребан непријатељ против кога би се оно могло усмерити и чије сузбијање је услов будућег избављења. Хартлагеу не промиче апсурд да они који код куће сузбијају сваки осећај патриотизма и мушкости, одједном код Украјинаца славе те исте врлине. Мушкост постаје легитимна само као у служби своје супротности, а то ће рећи као оружана рука идеологија које одбацују традиционалну мушкост (88). Нова идеологија, заправо, опстаје као рационализација мржње према сопственом. Негативна колективна самослика служи као полуга за мобилизацију против сваког актера на кога је оно негативно може пројектовати (91). Тако је зелено-црвена влада паролом „никада више Аушвиц“ започела агресију на СР Југославију, и сада исто то чини са Русима. Другим речима, Хартлаге се надовезује на схватање према коме је данашња економска и политичка криза (па и рат у Украјини) само последица много теже идентитетске кризе у Немачкој и на Западу уопште.

Укратко, закључак Хартлагеове књиге би се могао сажети у реченицу да се Запад

налази пред силним кризама (економском, мигрантском, безбедносном) које ће све ударити истовремено. Неспособношћу политичке класе погођени су државни, друштвени и привредни систем, који су већ начети кумулативним дејством серије досадашњих погрешних одлука (99). Ово, ипак, не значи да ће владајући картел изгубити моћ. У новим условима он би могао да се, да према овом аутору, развије у режим терора.

Иако кратка и написана пре скоро две године Хартлагеова књижица није без значаја. Она нуди једну дубоку интерпретацију украјинске кризе, њених узрока и последица. Ипак, она се тешко може читати и разумети без познавања шире

литературе која се бави питањима постполитике, одумирања демократије, хиперморала, отуђености елите, кризе либерализма, глајхшалтовања медија, пропадања средњег слоја, те самомржње на Западу. Читалац који са том литературом није упознат могао би остати збуњен пред Хартлагеовим тврдњама и одбацити их као неосноване. Критичари би вероватно изнели примедбу да је овде по среди „теорија завере“ или оправдавање Русије. Ипак, неспорно је да је велики део онога што аутор износи примећују и други аутори, тако да се овде може говорити и о констатацији очигледног. Криза је дубока, а политичка елита недорасла времену.

* Овај рад је примљен 5. фебруара 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 28. фебруара 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 15. фебруар, 15. мај, 15. септембар .

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови се Редакцији достављају њиховим постављањем на CEON платформу користећи следећи линк: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/nint/index>

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „prig.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ерго Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen.
2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце.
У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена.
Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>. (Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење* (ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>. (Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угласом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графика/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графика/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у две колоне.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број
страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.
- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1(2005)- . - Београд : Институт за политичке студије, 2005-
(Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460